

P 23301

1996 -12- 02

NÉVTANI ÉRTESÍTŐ

16

**BUDAPEST
1994**

P 9193h/96

NÉVTANI ÉRTESÍTŐ

16

BUDAPEST
1994

NÉVTANI ÉRTESÍTŐ

**Az ELTE Magyar Nyelvészeti Tanszékcsoport Névkutató
Munkaközösségének időszakos kiadványa**

Szerkesztő bizottság:

Gerstner Károly, Hajdú Mihály, Hegedűs Attila, Juhász Dezső

Felelős szerkesztő:

Hegedűs Attila

Budapest V. Pesti Barnabás u. 1.

Postacím: 1364 Budapest Pf. 107.

Telefon: 267-0966/214, 462

Fax: 266-5699

16. szám

ISSN 0139-2190

Készült:

1995.

TARTALOM

TANULMÁNYOK, CIKKEK, ADATOK

<i>Hajdú Mihály:</i> A családnév-változtatások szociológiai hátteréhez	5
<i>Kálnási Árpád:</i> A „Csengeri járás földrajzi nevei” című kötet művelő- déstörténeti tanulságai	12
<i>Kis Tamás:</i> <i>Gugyori és Kutyakaparó</i> II. (Egy alföldi csárdanév- típusról).....	19
<i>Solymár Imre:</i> Névtan és politika – Murga község névváltoztatási kísér- lete 1940/1942.....	27
<i>Horváth Mária:</i> Nyelvek és nevek Batthányi I. Ádám családjában	31
<i>Udvari István:</i> Szepes és Zemplén vármegyei úrbérrendező konskrip- torok nevei	35
<i>Udvari István:</i> 18. századi adatok a szepességi gorálok névszótárához.....	39
<i>Koi István:</i> A zempléni ruszin községek elöljáróinak nevei Mária Terézia korában (1772).....	44
<i>Szabó Ferenc:</i> A hét napjai a helységnevekben	51
<i>Berényi Zsuzsanna:</i> Szabadkőművesi páholynév sorok Kelet-Magyar- országból.....	56
<i>Szabó T. Ádám:</i> Kolozsvár és környéke néhány helynevének történeti- etimológiai vizsgálata a Hunyadiak korától Bethlen Gábor haláláig II.	65
<i>Szabó László:</i> Földrajzi nevekből keletkezett családnevek az Őrségben II.	70
<i>Balázs Géza:</i> A Dorog melletti Sátorkőpusztai-gipszbarlang nevei	79
<i>Horgosi Ödön:</i> Újabb adatok és vélemény az Őrs-utótagú helynevek eredetétetéséhez, értelmezésének kérdéséhez.....	81
<i>Mizser Lajos:</i> Néveredet-vizsgálatok Bereg megyében.....	85
<i>P. Csige Katalin:</i> Új intézménynevek Kárpátalján.....	88
<i>Juhász Dezső:</i> Egy adalék a névvel való csúfolódás történetéhez.....	91
<i>Bíró Ferenc:</i> Körösladány 18. századi keresztnevei.....	94
<i>Hajdú Mihály:</i> Kiegészítés a XVII. századi lónevekhez.....	98
<i>Csomortáni Magdolna:</i> Csíkszentlélek helyneveinek jelentésszerkezeti típusai – A névtípusok adattára.....	99
<i>Csorba Csaba:</i> Kutyanevek Szerencsen 1938-ban.....	102

MŰHELY

<i>Mező András:</i> Opponensi vélemény HOFFMANN ISTVÁN, A magyar helynevek rendszerének nyelvi elemzése (Egy lehetséges helynévvizsgálati modell) című kandidátusi értekezéséről.....	104
---	-----

<i>Juhász Dezső:</i> Opponensi vélemény HOFFMANN ISTVÁN, A magyar helynevek rendszerének nyelvi elemzése (Egy lehetséges helynévvizsgálati modell) című kandidátusi értekezéséről.....	108
<i>Hoffmann István:</i> Válasz Mező András és Juhász Dezső opponensi véleményére	115

SZEMLE

Kázmér Miklós, Régi magyar családnevek szótára XIV–XVII. század. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest, 1993. 1172	
1. (<i>Hegedűs Attila</i>)	120
Pók Judit, Szabolcs vármegye katonai leírása 1782–1785. A Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei Levéltár Kiadványai II. Közlemé-nyek	
6. Nyíregyháza, 1992. X + 128 lap + tart. (<i>Mizser Lajos</i>)	124
A munkácsi görögkatolikus püspökség lelkeszségeinek 1806. évi össze-írása. Szerk. Udvari István. Nyíregyháza, 1990. (Vasvári Pál Társaság Füzetei 3. sz.) 189 lap (<i>Hajdú Mihály</i>)	125
Udvari István, A Mária Terézia-féle úrbérrendezés szlovák nyelvű doku-mentumai. Adatok a szlovák nép gazdaság- és társadalom-történetéhez. (Szepességi ruszin falvak népélete Mária Terézia korában). Nyíregyháza, 1991. (Vasvári Pál Társaság Füzetei 4. sz.) 37 lap (<i>Hajdú Mihály</i>)	127
Takács Péter–Udvari István, Szlovák nyelvű paraszti vallomások Mária Terézia korából. Adalékok zempléni ruszin és szlovák köz-ségek történetéhez. Nyíregyháza, 1992. (Vasvári Pál Társaság Füzetei 7. sz.) 148 lap (<i>Hajdú Mihály</i>)	128
Udvari István, Lengyelországi szepességi falvak népélete Mária Terézia korában. Adatok a gorálok névszótárához, gazdaság- és társadalomtörténetéhez. Nyíregyháza, 1994. (Vasvári Pál Társaság Füzetei 12. sz.) 96 lap (<i>Hajdú Mihály</i>)	130

FIGYELŐ

<i>Vincze László:</i> A 18. Nemzetközi Névtudományi Kongresszusról	132
Az autók neve képezi a kocsik lelkét	135

A családnév-változtatások szociológiai hátteréhez

A családnévek megváltoztatásának tényét időnként máshogyan ítélte meg a hatalom, a társadalom és a tudomány is. II. József híres névadó rendeletétől, 1787-től egészen 1814-ig tilos volt a családnév megváltoztatása, s azt (elsősorban szökött jobbágyok esetében) büntették, tolvajok, rablók elítélésekor pedig súlyosbító körülménynek tekintették. 1814-től Ferenc császár kivételes esetben az udvari kancellária jóváhagyása mellett engedélyezte a családnév-változtatást, de nagyon kevesen éltek e lehetőséggel a század első felében.

Az 1848/49-es szabadságharc alatt a honvédségben tömeges volt a német és szláv hangzású családnévek megváltoztatása, magyarosítása. (Sajnálatos módon rangot, polgári foglalkozást, lakóhelyet, vallást nem tartalmaznak az idevonatkozó források: Századunk névváltoztatásai. 1800–1893. Bp., 1895. 15–22.) Ezeket a névváltoztatásokat azonban már 1849. szeptember 9-én a 2905–1949. sz. katonai főparancsnoki rendelettel érvénytelenítette az osztrák hadsereg, s mindenkit előző nevének használatára kötelezett.

A névmagyarosítások csak a kiegyezés után kezdődtek el újból, előbb lassan, fokozatosan, majd 1881 után igen nagy mértékben. Ennek a fordulópontnak kétségtelenül oka lehetett, hogy ebben az esztendőben Thaly Kálmán pártfogó felszólalása mellett az országgyűlés az öt forintos illetékdíjat ötven krajcárra szállította le (TELKES SIMON, Hogyan magyarosítsuk vezetékeveinket? Bp., 1898. 74).

Ekkor alakult meg a Központi Névmagyarosító Társaság, amelynek alapítója és elnöke az a Telkes Simon volt, aki 1898-ban közreadta az imént említett könyvecskéjét. Ebben hasznos áttekintést adott a magyarországi névváltoztatások történetéről, rendeleteiről, törvényeiről, s felsorolt kétezernyi nevet, amelyeket választásul ajánlott a magyarosítók számára. (Érdemes lenne külön tanulmányban elemezni ezeket, hiszen jellemzőek a korra, jóllehet csak egyetlen ember névkultúráján, ízlésén alapulnak.) A másik fontos és hasznos könyv, amely az egész XIX. század magyarországi névváltoztatásait híven tükrözi: Századunk névváltoztatásai. 1800–1893. Bp., 1895. Összeállítója valószínűleg lipótszentiváni SZENT-IVÁNYI ZOLTÁN volt, aki a Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság igazgató-választmányi tagjaként foglalkozott a kérdéssel. Ebben a munkájában a helytartósági és miniszteri engedélyek alapján közel húszezer névváltoztatást mutatott be forrásjelzettel, a régi és új nevek megadásával, néhol a kérvényezők foglalkozásainak, gyermekeik neveinek föltüntetésével.

sével. A XX. század elején félévente megjelentettek a Hivatalos Közlöny mellékleteként egy igen részletes kimutatást az engedélyezett névváltoztatásokról a régi családnevek betűrendjében, s közölték az új neveken kívül a foglalkozást, lakhelyet, születési helyet és időt, vallást, az engedély számát és a közhírré tétel (Hivatalos Közlöny) lapszámát. Végeredményben ez a legpontosabb s legfőlhasználhatóbb forrás. (Kár, hogy csak néhány számához lehet hozzáférni, s később nem jelent meg.)

A nyelvtudomány meglehetősen késve kezdett a névmagyarosítás kérdésköre felé fordulni. TRÓCSÁNYI GYÖRGY rövid tanulmánya (Társadalomtudomány. 1933. 3–4. sz. 1–20) még nem annyira nyelvészeti szempontú, s csak BENKŐ LORÁND második világháború utáni cikksorozata (A családnév-változtatás kérdései. Magyarosan 17 [1948]: 40–5, 65–72, 18 [1949]: 1–6) foglalkozott részletesen és módszeresen nyelvtudományi szempontból is a témakörrel. Az alapos és teljes egészében újszerű tanulmánynak több ok miatt nem volt hatása. Az egyik az a politikai légkör, amely nemcsak a Magyarosan című folyóiratot szüntette meg ekkor (a legutolsó számban jelent meg Benkő sorozatának befejező része), hanem a névmagyarosítás lehetőségét is korlátozta, a mégis bekövetkező változtatásokat titkosította. (Ez nyilván azért történt, mert a korabeli politikusok legtöbbször megváltoztatott nevet viselt: *Rákosi, Gerő, Vas, Rajk* stb.). Talán ennek a következménye, hogy manapság a legtöbben szégyellik a nevük múltban, akár több nemzedékkel ezelőtti megváltoztatásának a tényét, s szemérmesen hallgatott hosszú időn keresztül a névtudomány is erről a kérdésről.

Van azonban egy félreértelmezett jogi akadály is a névváltoztatásokkal való foglalkozásnak: a személyiség védelme téves és túlzásba vitt hangoztatásának ürügyén nem lehet, nem szabad élő személyek neveit fölismerhető, azonosítható módon vizsgálni, közzétenni. (A falusi ragadványnevek közreadása miatt már több ízben is volt polgári pere a neveket összegyűjtőknek illetőleg a megjelentetőknek.)

Pedig a legtermészetesebb dolog a világon, hogy ha valaki a nevét megváltoztatja, azt nem titkolja el, hanem minél szélesebb körben nyilvánosságra hozza barátai, ismerősei, ügyfelei között, hogy tudjanak róla, meg- és fölismerjék, ha valahol új nevével találkozhatnak. Ez a magyarázata annak, hogy sokan régi nevüket is használták egyidejűleg (néha kötőjellel összekapcsolva, máskor zárójelben). Ugyanolyan lehet ez, mint a lakcím- vagy telefonszám-változás: lehetőleg mindenkivel közöljük minél hamarabb. Nagyon kevés azoknak a száma, akik múltjuknak, eddigi életüknek, tevékenységüknek eltitkolása céljából változtatták meg a nevüket. (Eddigi életemben egyetlen olyan férfival találkoztam, aki azért változtatta meg családnévét, hogy elvált felesége, megtartván *-né* képzővel a férje nevét, ne viseljen azonos nevet az övével. Régi családnévét azonban ő sem titkolta, sőt, igyekezett minden ismerősének tudtára adni.) Véleményem szerint ma is közzé kellene tenni az engedélyezett névváltoztatásokat, hiszen a magánvállalkozások korában a név márka avagy védjegy értékű, s visszatér még az az idő, amikor az üzletek cégtábláin nem fantázianevek sze-

repelnek majd, hanem a tulajdonosok nevei, s fölértékelődik a nevek jelentősége, szerepe.

Az elmúlt 60–70 évben, pontosan az első világháború utáni újrendeződéstől vagy kérdés vagy szégyen volt vallási hovatartozásról vagy néveredestiségről illetve névváltoztatásról beszélni, majd a második világháború utáni évektől a kérdés teljesen megszűnt, de a szégyenérzés megmaradt, s nem szívesen beszélték el magukról az emberek. Ha társaságban mégis szóba került, s tudtuk, hogy valakit érint, zavartan hallgattunk vagy igyekeztünk másra terelni a figyelmet, a beszélgetés tárgyát. Ez az általános szemlélet hatott a kutatókra is: nem mertek vagy nem is akartak foglalkozni a névváltoztatásokkal, névcserékkal. Magam is csak most hallottam, hogy KŐHEGYI MIHÁLY – kivételként – már 1986-ban írt tanulmányt Csávoly község 1895 és 1944 közötti névváltoztatásairól az anyakönyvi bejegyzések, kiegészítések alapján (Múzeumi kutatások Bács-Kiskun megyében. Szerk. Sztrinkó István. Kecskemét, 1986. 160–7). Ugyanekkor kezdett hozzá volt kedves tanítványom, FORGÁCS KRISZTINA az 1930-as években élt magyarországi zsidók családnév-magyarosításának vizsgálatához. Tiszteletreméltó, merész és szép vállalkozás volt. Eredményei tömörítve és adattár nélkül meg is jelentek a NÉ. hasábjain (12. sz. [1987], 149–61). Magam is megkíséréltem egy város (Miskolc) múlt századi névváltoztatásait rendszerezni, amely szintén adattár nélkül jelent meg (Név- és szókincsvizsgálatok. Szerk. Bodáné Kovács Mária. Miskolc, 1993. 27–9). Legjelentősebb munka azonban e témakörben KŐHEGYI MIHÁLY és MERK ZSUZSA tanulmánya (Bajai születésűek névváltoztatásai. 1895–1945.: Bács-Kiskun megye múltjából. XI. [1992]. Szerk. Iványosi-Szabó Tibor. Kecskemét, 1992. 218–96). Ez a sokoldalú és alapos munka összefoglalja a téma kutatásának múltját, szakirodalmát, s mintát ad a nevek rendszerezési lehetőségeire, vizsgálatokra, következtetésekre stb.

Mindezek után jogos a kérdés, hogy miért foglalkozom a témával, s miért éppen ugyanazzal a korszakkal, amely témája volt KŐHEGYI, MERK és FORGÁCS dolgozatainak is. Elsősorban azért, mert újabb lehetőséget látok a névváltoztatás vizsgálatának szociológiai szempontú megközelítésére, s szeretném kiegészíteni az eddigi kutatásokat, elsősorban FORGÁCS KRISZTINA megállapítását, mely szerint: „A társadalomnak csupán ennél a rétegénél [a zsidóságnál] találunk valamiféle társadalmi okot, illetve kényszerítő körülményt arra, hogy régi neve helyett újat vegyen föl” (i. m. 149). Kétségtelen, hogy egészen más okot, ha nem is kényszerítőt, de megfontolásra késztetőt találunk a társadalomnak egy jóval kisebb, s éppen ellenkező vagy talán úgy is mondhatjuk: szemben álló rétegében, a magas rangú hivatásos katonatisztek körében is a névváltoztatásra, s itt nyugodtan mondhatjuk: a névmagyarosításra. S éppen a végletek egybevetése, a különbözőségek nyilvánvalósága mutat kontrasztos, s ezért igen érdekes képet a két réteg névváltoztatásainak egybevetésekor. A forrást és az ötletet vizsgálataimhoz SZAKÁLY SÁNDOR közmúltban megjelent könyve adta (A magyar katonai elit. 1838–1945. Bp., 1987). Ebben ő 414 magas rangú katonatiszt származását, életútját, pályaképét

és nevét vizsgálta meg. Ezt írta a nevekről: „A négyszáztizennégy tábornok és törzstiszt, valamint főtiszt közül 145-en változtatták meg a nevüket, illetve nevük írásmódját. Ez a száznegyvenöt fő a katonai elit egészének 35,02 százalékat teszi ki. A nevüket, illetve csak nevük írásmódját megváltoztatók egymáshoz viszonyított aránya 132:13, ami százalékos megoszlásban 91,03, illetve 8,97 százalékot jelent. Meg kell mondanom, hogy ezeknek a névváltatásoknak a döntő többsége az 1920-as és az 1930-as évekre esett, és szoros összefüggésben volt a vitézzé avatásokkal. A vitézzé avatás egyik előfeltétele volt ugyanis a »jelölt« magyar(os) hangzású neve... Voltak olyan tábornokok és tisztek is, akik »komolytalannak tartották a vitézkedést«, míg mások egyszerűen nem akarták megváltoztatni »nem eléggé magyaros hangzású« nevüket. (I. m. 52–3.)

Valóban találunk a 414 törzstiszt között „nem eléggé magyaros hangzású” nevűeket (*Abt, Bandenburg, Baumann, Bauszern* – ráadásul ő *Ármin* is [bár nemes és evangélikus] –, *Bézler, Billnitzer, Binder, Czigler, Czlenner* stb.), s számuk sem csekély: összesen 73 (17,6%). Mint a fenti példák mutatják, legtöbbjük német vagy németes nevű, de akad közöttük néhány szláv is (*Berkovich, Hankovszky, Markovits*, stb.), s elvétve francia vagy olasz eredetű (*Burget, Kabdebó*).

A névváltoztatások célja kétségtelenül a magyarosítás volt, bár egy esetben (*Krantz*→*Hellebronth*) nem állíthatjuk ezt, hiszen mindkét név „eléggé” németes (és mégis vitézzé avatták valamelyik nevén a vezérőrnagyot).

Legkülönösebb, de lélektanilag indokolható az, amikor egy-egy személy kétszer is nevet változtatott. Ilyenkor mindig egy nem magyaros nevet először magyarosra cserélt föl, majd „még magyarosabbá” tette egy-egy betű megváltoztatásával. Összesen nyolc ilyen eset fordult elő, s érdemes valamennyit megvizsgálni, mert valamennyi nagyon jellemző.

Bruckner→*Béldi*→*Béldy*, *Gross*→*Gimesy*→*Gyimesy* (kétszer), *Littome-riczky*→*Levente*→*Leventeújváry*, *Merkovits*→*Magyarosi*→*Magyarosy*, *Taschler*→*Tasnád*→ *Tasnády*, *Thoman*→*Tolnai*→*Tolnay*, *Jelic*→*Vargyassi*→*Vargyassy*

Külön kell megemlíteni a nehezen magyarázható *Faragó*→*Faragó*→*Faragó* névváltoztatást, amelyben mindkétszer a név „ősbibb” voltára való csere történt. Talán ezt lehetne névszépítésnek is tartanunk, de elsősorban nem esztétikai okok váltották ki, hanem mint a föntiek másodszori névváltoztatásában is, a régebbi névalakhoz, írásmódhoz való vonzódás indokolta.

A névváltoztatás átmeneti formája, amikor a régi név mellett az újat is használja a névváltoztató (vagy fordítva: az új mellett a régit is), és így kettős családnév alakul ki. Ez a leghatásosabb bizonyítéka annak, hogy régi nevét nem szégyelli a név viselője, s nem elsősorban asszimilációs célú a névváltoztatása. (FORGÁCS KRISZTINA idézett tanulmánya nem tesz említést ilyen zsidó névhasználatról.) A 20. századi magyar arisztokraták, diplomaták és főhivatalnokok körében nem volt ritka az ilyen névhasználat: *Batthyány-Strattmann*, *Edelsheim-Gyulai*, *Jungerth-Arnóthy*, *Khuen-Héderváry*, *Kolozsváry-Borcsa*, *Reményi-Schneller*, *Sombor-Schweinitzer*, *Ullein-Reviczky* stb.), s ezek sorába

beillett a főtisztek ilyen névformája is: *Ankai-Anesini* (←*Anesini*), *Denk-Doroszlai* (←*Denk*), *Deseő-Rödl* (←*Rödl*), *Ertsey-Leitschaft* (←*Leitschaft*), *Gorondy-Novák* (←*Novák*), *Györffy-Bengyel* (←*Bengyel*), *Keresztes-Fischer* (←*Fischer*), *Keresztes-Karleusa* (←*Karleusa*) stb. Számuk elég nagy (16), de nem tekinthetők névmagyarosításoknak, hiszen ilyenek is vannak közöttük, mint *Álgya-Papp* (←*Álgya*), *Hollósy-Kuthy* (←*Kuthy*), *Lipcsey-Magyar* (←*Magyar*), *Makay-Hollósy* (←*Makay*), vagy éppen: *Deschán-Debrecenyi* (←*Debrecenyi*). Inkább a kettős név használatának eleganciája volt a domináns a névváltoztatásban, hiszen régi, esetleg „nem magyaros” régebbi nevüket is megtartották. Mindkét ok egyszerre szerepelhetett a *Fekete-halmy-Czeydner* (←*Zeidner*) névalkotásban. [A kettős neveknek a használati szokása újabban ismét gyakoribbá válik, s elsősorban az asszonynevek körében, amikor a férj neve mellett megtartja eredeti, leánykori családnevét is egy-egy férjes nő (*Kincses Kovács Éva*, *Fekete Nagy Andrea* stb.), vagy a leszármazottak fölveszik apjuk családneve mellé édesanyjukét is (*Tóth Szabó István*, *Varga Dombrádi Attila* stb.).]

A névváltoztatás legenyhébb foka, midőn csak egyetlen betű cseréje vagy betoldása következik be a régi névben. E típus egyik alcsoportjába tartozik, amikor az eredeti név is magyar volt. A katonatisztek körében az alábbiak találhatók: *Béldi*→*Béldy*, *Dezső*→*Deseő*, *Faragó*→*Faraghó*→*Faragho*, *Gimesy*→*Gyimesy*, *Hajnal*→*Haynal*, *Kesső*→*Kesseő*, *Kovács*→*Kováts*, *Magyarosi*→*Magyarosy*, *Makai*→*Makay*, *Matolcsy*→*Matoltsy*, *Pöcze*→*Pötze*, *Tasnád*→*Tasnády*, *Tolnai*→*Tolnay*, *Vándorfi*→*Vándorfy*, *Vargyassi*→*Vargyassy*, *Világi*→*Világhi*. Talán nagyobb anyag esetében külön lehetett volna választani a név végi *-i* fölcserélését *-y*-ra, mivel ez a leggyakoribb, a *cs* megváltoztatását *ts*-re stb., de most nem találtam érdemesnek külön megvizsgálni. Ugyanis valamennyi fölsorolt névcserének a közös tulajdonsága, hogy nem névmagyarosítás, s nem is esztétikai szempontok vezették a névváltoztatókat (nem a név közszoji jelentése volt kellemetlen, furcsa, félreérthető jelentésű). Minden bizonnyal a régebbi, „ősibb” formára, írásváltozatra való törekvés, a hitelesebbnek tartott régi névalak tudatos keresése volt az elsőrendű indok. Különösen jellemző ez azokra a névváltozásokra, amelyek másodszoriak, már egy nem magyaros nevet magyarra cseréltek korabeli helyesírással, s ezt cserélték föl újólágy egy régebbi helyesírására. Az összes (17) ilyen névváltoztatásból majdnem a fele (8) másodszori, s talán nem is nevezhetjük névcserének, névváltoztatásnak, csupán névmódosításnak. Az ilyen típusú névmódosításokat hiába keressük ugyanennek a korszaknak a zsidó névváltoztatásai között, nem találkozzunk vele. Meglepő azonban, hogy nem találni ilyeneket Baja névváltoztatásai között sem, pedig a KŐHEGYI-MERK szerzőpáros igen alapos vizsgálatra építette föl dolgozatát, s közel fél évszázadnak minden adatát átnézte. Az ő névváltoztatási anyagukból a *Péterfia*→*Péterfi* és *Varnyú*→*Varjú* tekinthető névmódosításnak (i.m. 261), de ezek esetében éppen a korabeli köznyelvhez való közelítés történt, egy régebbi névformát (*Péterfi*) és egy nyelvjárási alakot (*Varnyú*) cseréltek föl köznyelvre. Miskolcon sem találtam ebbe a típusba

tartozó névváltoztatást. Határozottan állíthatjuk tehát, hogy egy különös társadalmi csoportra kizárólagosan jellemző családnév-változtatással állunk szemben: a katonai elit a két világháború között régebbi hangulatú, illetőleg írásképzű nevek használatára törekedett. (Valószínűleg megtalálható lenne ez a névváltoztatási típus a kor felső tízezrének más csoportjaiban is, de ez másik vizsgálatnak az eredményeként mutatható csak ki.)

Itt kell megemlékezni a valódi névszépítésről, az esztétikai célú névváltoztatásról, amikor a nevet egyesek közszói jelentésük illetlensége vagy közönségessége miatt változtatták meg. A vizsgált katonatiszti névanyagban csupán kettőt lehet e kategóriába osztani: *Bugyis*→*Vásárhelyi*, *Zakó*→*Zákó*. Ugyanakkor meg kell jegyezni, hogy a *Bangha*, *Sáska*, *Oláh* stb. nevűek nem tartották megváltoztatandónak esztétikai szempontból vitatható neveiket. Ez a jelenség szinte mindig és mindenütt előfordult. Baján ezért változtatott nevet a *Bagó*, *Fütyü*, *Görcs* (KÖHEGYI-MERK i. m. 260), Miskolcon pedig a *Muszka* és a *Drótos* családnévű (HAJDÚ i. m. 28).

A valódi névmagyarosítások első csoportját is a csupán egy-két betűcserét mutató nevek adják: *Barzu*→*Barzó*, *Holmok*→*Homlok*, *Kóber*→*Kóbor*, *Mayer*→*Major*, *Thaller*→*Tallér*. Köztük van néhány, amelyik névfordításnak is fölfogható (*Kóbor*, *Major*, *Tallér*), de inkább az idegenes hangulatú családnemeknek magyar közszóvá való átalakításai (kivéve a *Barzó* új nevet, amelynek csak a hangulata, hanghatása vált magyarossá).

Valódi tükörfordításokat nem találunk a katonai elit névmagyarosításai között, pedig ez mindenütt, korszaktól, földrajzi helytől, társadalmi osztálytól, vallástól függetlenül előfordult. Például a múlt században Miskolcon a *Braun*→*Barna*, *Blum*→*Virág*, *Singer*→*Énekes* stb. (HAJDÚ i. m. 28), Baján e században: *Berger*→*Bérci*, *Kling*→*Csengő*, *Lauffer*→*Futó*, *Nussdorfer*→*Diófalvi* stb. (KÖHEGYI-MERK i. m. 259), a két világháború közötti zsidóknál: *Fischer*→*Halász*, *Lampel*→*Bárány*, *Scheim*→*Sugár*, *Tauszig*→*Harmat* stb. (FORGÁCS i. m. 160). Egyetlen félig lefordított nevet találtam a katonatisztek között, de ez kétszer azonosan fordult elő: *Eisensehr*→*Vasváry*.

A névtest nagyobb részének vagy egészének megtartására, annak az új névbe való beillesztésére többen (13) törekedtek, s valamennyien -i vagy -y végű nevet alakítottak régi nevükből: *Akantisz*→*Akay*, *Asztalovszky*→*Asztalossy*, *Berger*→*Beregfy*, *Heyszl*→*Heszlényi*, *Horcsin*→*Horvai*, *Jandl*→*Jándy*, *Kolling*→*Kollényi*, *Koncz*→*Kunczfalusy*, *Lay*→*Lajtay*, *Lange*→*Lánghy*, *Schelken*→*Selkey*, *Siller*→*Silley*, *Vukov*→*Vukovár*. KÖHEGYI és MERK ZSUZSA ezt a jelenséget „részleges névátmentés”-nek nevezi, s ilyen adatokat sorol föl rá Bajáról: *Dalmann*→*Dalnoki*, *Dobler*→*Dobokai*, *Haász*→*Halász*, *Lehner*→*Lehel*, *Ruszte*→*Ruszt*, *Scharpf*→*Sárfi* stb. (I. m. 255). Miskolcra is vannak rá példáink: *Palicskó*→*Palicskai*, *Fraenkel*→*Ferenczi* (HAJDÚ i. m. 28), a harmincas évek zsidóságánál is gyakori volt: *Berger*→*Bér*, *Berde*, *Berkes*; *Geist*→*Gesztes*, *Kohn*→*Kun*, *Krausz*→*Krasznai* stb. (FORGÁCS i. m. 160).

A katonai elit körében is legnagyobb számú (50) a régi és az új nevek kezdőbetűinek megegyezése: *Adelmann*→*Aday*, *Adamik*→*Aggteleky*, *Amrich*→*Avar*, *Birnbauer*→*Bánfalvy*, *Brantmajer*→*Bántay*, *Bader*→*Bardóczy* stb. Arányszámát tekintve (34,5%) ez azonban meg sem közelíti a zsidók körében tapasztalható hasonló névváltoztatások arányát (74,7%). Okát ennek nagyon nehéz megtalálni, s azt hiszem, teljesen téves az a közhiedelem, amely szerint azért tartották meg sokan a kezdőbetűt, hogy ne kelljen a monogramokkal ellátott ingóságokat (ingektől a bútorokig) kicserélni illetőleg bennük a kezdőbetűket megváltoztatni. (Jóllehet magam is emlékszem éppen egy katonatiszti földterületre, amelynek négy sarkán monogrammal ellátott betonkaró jelölte a birtokhatárt.)

Az általam kialakított utolsó névváltoztatási kategóriába olyan nevek tartoznak, amelyekben a régi és az új név között semmiféle alaki vagy jelentésbeli kapcsolatot nem lehet találni. (Néhány esetben gyanakodni lehet az anyai családnév fölvételére, de ez nem bizonyítható.) A katonatisztek ide tartozó névváltoztatásainak aránya (22%) majdnem pontosan megegyezik a hasonló módon megváltoztatott zsidó nevek arányszámával (21,3%), de ebből aligha lehet bármilyen következtetést is levonni, legföljebb annyit állapíthatunk meg, hogy azonos arányú a nyelvi kötődéstől való mentesség, amikor csak lélektani okok motiválták az új név megválasztását. Lássunk néhány ilyet a 32 ide tartozó névváltoztatás közül! *Bergmann*→*Nagymarosy*, *Erb*→*Hennyey*, *Fleischhacker*→*Andorka*, *Freyberg*→*Barabás*, *Freibert*→*Bán*, *Fucsek*→*Rakolczai*, *Gross*→*Nemerei*, *Gröller*→*Kisfaludy*, *Gruber*→*Temesy* stb.

A családnévvaltoztató katonatisztekre nagyon jellemző volt, hogy igen sokan tudatosan törekedtek új nevük helynévből, elsősorban helységnévből való eredeztetésére. Ez természetes, hiszen a nemesi nevek nagy többsége korábban ilyen volt, s ezekhez igyekeztek igazodni. A 145 új névből 101 (69,6%) ilyen, s közülük csak 12 az -i képzős, a többi 89 mind -y végződésű. A legjellemzőbb sajátossága a tiszti elit névváltoztatásának a két világháború között tehát az ősinek tartott nemesi nevekhez való hasonlóságra való törekvés. A történelmi nevekkal való azonosságot, a név végi -y fölvételét, a kettős családnév használatát a korabeli törvény csak kivételes esetekben tartotta engedélyezhetőnek (BM. 40.200/33), de a katonatisztek éltek kivételezettségükkel. Másutt és mások körében ezt sokkal nehezebben lehetett megvalósítani, s ezért ritkább is volt. Baján a közel nyolcszáz névváltoztató közül csupán 28 kapott engedélyt -y végű név használatára, s közülük is nyolc katona volt (KÓHEGYI-MERK i. m. 254). A múlt századi Miskolcon én nem találtam egyetlen ilyet sem az új nevek között, s FORGÁCS KRISZTINA sem utalt ilyenre a két háború közötti magyar zsidóság névváltoztatásait vizsgálva. (Természetesen a *Gergely* nevet keresztnévnek, a *Székel*-t pedig népcsoportinak tekintette, nem pedig -y-ra végződőnek.)

Összegzésül megállapíthatjuk, hogy a névváltoztatás függ korszaktól, földrajzi helytől, de leginkább a társadalmi helyzettől. A magyar katonatiszti elit két világháború közötti névváltoztatása egészen más, mint az 1848–49-es kato-

natiszteké, s más mint a bajai átlagembereké, s megint más jellegű, mint a korabeli zsidóságé. Érdemes tovább bővíteni a vizsgált rétegek körét, hogy újabb különbségeket mutathassunk be, de ehhez elsősorban a tudományos kutatás iránt megértőbb anyakönyvi törvény, türelmesebb közigazgatási rend, logikusabb és kevésbé merev személyiségvédelem (pontosabban a személyi adatok látszatvédelmének megszüntetése) szükséges.

HAJDÚ MIHÁLY

A „Csengeri járás földrajzi nevei” című kötet művelődéstörténeti tanulságai*

Előadásomat a helynevekről szóló meghatározással kezdeném: „A földrajzi nevek a táj különböző részeinek, illetőleg a tájban található természetes és mesterséges alakulásoknak megkülönböztető nevei. Keletkezésük oka ugyancsak gyakorlati: az ember tájékozódni akar a tájban, s ezt a táj feltűnőbb felszíni alakulatai segítségével éri el. Azok általános (köznévi) vagy különleges (tulajdonnévi) megjelölésével meg akarja különböztetni a földfelszín egy-egy darabját a többitől, minthogy ez valamilyen oknál fogva jelentősebbé vált a számára.” – Az előbbi idézet a nemrég elhunyt kiváló nyelvtudóstól, LŐRINCZE LAJOS-tól származik, akiről a nyelvész szakembereken kívül talán csak kevesen tudják, hogy a helynévkutatás egyik jeles személyisége, az önelvű névtudomány megteremtője volt. Majd az idézet így folytatódik: „A földrajzi nevek keletkezésének módja és természete a magyarázata annak, hogy ezek a nevek a tájban lejátszódó eseményeknek, történeteknek, változásoknak elsőrendű emlékei, s így a történeti tudományoknak is becses forrásai” (LŐRINCZE, Földrajzi neveink élete: MNy. XIII, 3). S ma több megyei és járási (városkörnyéki) helynévgyűjtemény megjelenése után hozzátehetjük, e kötetek kilúgozatlan forrásanyagot szolgáltatnak a helyi közművelődés, a honismereti szakkörök és nem utolsósorban az iskolai oktatás számára is. Más szavakkal: a helynevek nemcsak a szaktudományok művelőinek jelentenek felbecsülhetetlen értéket, a bennük feltárulkozó múlt és jelen a szülőföldhöz kötődés napjainkban egyre halványuló érzését, gondolati tartalmát is erősíti, gazdagítja.

A szatmári táj hazánk egyik legsűrűbben települt vidéke. A volt Csengeri járáshoz – melynek névanyagát kötetünk tartalmazza – az 1969. évi közigazgatási rendezés előtt 24 község tartozott. Zömmel Árpád-kori vagy XIV. század

*Elhangzott Csengerben 1994. január 19-én az említett kötet átadása alkalmából rendezett előadói konferencián.

eleji falu, csak a Csenger területéből kiszakadt Csengerújfalú fiatalabb, ennek első említése 1435-ből való. A középkorban – különösen a Szamos mentén – a mainál is sűrűbb volt ez a településhálózat: Császló határába olvadt *Bene*, Hermánszeg határában vagy környékén kereshetjük *Olaszi*-t és *Gercekényhely*-t. A Nagygéhez tartozó *Kisgéc* egykor szintén önálló település volt. Tyukod határában feküdt *Bürgezd*. Emlékét utcanév és dűlőnév őrzi napjainkban is. A hagyomány szerint Sima (Csengersima) határában is volt egy középkori falu: *Máty-Mátyfalva*. Csenger mai külterületén pedig hajdan egész sor jobbágyfalú feküdt: *Izgét*, *Sénye* (*Sanyifalu*, *Sándorfalva*), *Recsege*, *Vizsoly*, *Lőköstelke*, *Tibatelke* és talán *Konstantin*. De ide került *Jánosi*-*Csengerjánosi* határának jelentős része is.

Községneveinket a névadási mód oldaláról megvizsgálva úgy találjuk, hogy igen sok keletkezett pusztá személynévből magyar névadással: így *Császló*, *Csegöld*, *Csenger*, *Gacsály*, *Géc*, *Pátyod*, *Rozsály*, *Angyalos*, *Becs*, *Sima*, *Ura*, *Tyukod* és *Zajta*. De személynévet találunk *Hermánszeg*, *Sályi*, *Tatárfalva* és *Porcsalma* nevében is. Természeti viszonyokra utalt *Méhtelek* (*mély+telek*), *Tisztaberek* neve. A két *Hódos* (*Hodos*) a patakról, ez pedig a vízében egykor tanyázó *hód*-okról kapta a nevét. *Garbolc* neve szláv eredetű, a *grabo* „gyertyánfa” származéka. (Csenger)Újfalú nevével is jelzi, hogy az anyaközségből, Csengerből vált ki. A *Komlódtótfalu* összetett falunév: *Tótfalu* a lakosság származására utal, korábbi neve szláv eredetű: *Dombó*, jelentése „tölgy”. Eredetileg határrésznév volt. A *Komlód* a *komló* -d képzős származéka, szintén dűlőnév volt. – A történeti munkákban főként ezeken a neveken találjuk meg falvainkat, a hivatalos névformának tekinthető Csengersima, Csengerújfalú, Szamosangyalos, Szamosbecs, Szamossályi, Szamostatárfalva századunk elejétől járulnak az alapnévhez. Az első kettő megkülönböztető eleme a közeli nagyobb településhez viszonyít, a *Szamos* előtag pedig a folyó melletti fekvésre utal. A ma ismert népi és hivatalos nevek mellett a történeti források olykor más neveken is említik falvainkat. Így Császló a régiségben *Császlómonostora* néven is szerepelt. Az utótag azzal van kapcsolatban, hogy a Káta nemzetség monostora feküdt itt egykor. Csegöldöt az ide telepített románokról a múlt században *Oláhfalunak* említi az egyik forrás. Csenger nevére 1219-től van adatunk, a XVIII. században felbukkanó *Mezőcsenger* bizonyára a mezővárosi rangra utaló mesterséges név volt. Nagyhodost SZIRMAI történeti munkája *Magyarhodos* néven is említi, így különböztették meg a másik Szatmár megyei Hodostól, Oláhhodostól. Szamosangyalost PESTY FRIGYES 1864. évi gyűjtése szerint hajdan *Angyalkert*-nek nevezték, mert igen sok szép lány lakott itt. Az elnevezés tipikus példája a tudálékos névmagyarozatnak. Szamosbecs neve az 1784. évi katonai térképen *Bécsfalú* néven szerepel, ez nyilvánvalóan a térképező, német anyanyelvű mérnök alkotása. Szamostatárfalva a régiségben önállóan *Tatár*, illetve 1784-ben *Tatárfalu* alakban is felbukkan. Az utóbbi aligha élt, miként *Tisztaberek* *Tiszaberek* névváltozata sem. Tyukodot birtokosáról sokáig *Etetyukodjá*-nak, *Etetyukod*-nak is nevezték. Sima egykor *Nagy*- és *Kissimá*-ra, *Rozsály Nagy*- és *Kisrozsály*-ra

különült. Ez utóbbi példák falukettőzésre utalnak, miként *Nagygéc* és *Kisgéc* megkülönböztető eleme is.

Az adattár helyneveinek vallomásából kibontakozik előttünk a szatmári táj egykori képe. Területünk három igen értékes és archaikus névanyaggal rendelkező kistájjal, a Túrháttal, Erdőháttal és az Ecsedi-láppal van kapcsolatban (KÁVÁSSY SÁNDOR, *A régi Szatmár táji tagozódása*. Kny. a Migráció és település c. kötetből. Szeged, 1990.). A természetes növényzet változatosságát tükrözik a *Bárkány*, *Éger*, *Haraszt*, *Rekettyés*, *Körtvélyes*, *Berek*, *Hagymás*, *Tölgyes*, *Szilfás* stb. adatok. E vidék állatvilága is igen gazdag volt. Erre utalnak a *Borzlyuk*, *Rókalyuk*, *Ravaszyuk*, *Medvés*, *Tuzokos*, *Darvas*, *Lébusos*, *Gém-szállás* helynevek. Vallomásuk szerint ezek a ritka vagy kipusztult állatfajok is honosak voltak e tájon.

Az érintetlen táj természetesen nem biztosította az itt élő lakosság megélhetését. A szántóterület növelése végett kiirtották az erdők jelentős részét. Erre a több évszázadon át tartó munkára utalnak az errefelé gyakori *Irotvány*, *Irtás* adatok. A nevek egy része az erdőirtás módját is megőrizte számunkra. A fejlesztéssel végzett erdőirtás emléke a nagyhodosi *Vágás*, a gacsályi *Vágovány*. A *Csonkás*, *Törzsökös*, *Tökés* helynevek a fák csonkolásával vannak kapcsolatban. A szántóföldek megművelése a XIII. századtól hazánkban a nyomásos gazdálkodás keretei között folyt. Egyes helyeken ez a művelési rendszer egészen századunk elejéig fennmaradt. Így nem meglepő, hogy névanyagunkban bőségesen vannak erre vonatkozó adatok: *Első-forduló*, *Második-forduló*, *Harmadik-forduló*, vagy a szomszédos falvakról elnevezve, mint Csenger régi fordulónevei: **Újfalusi-forduló*, **Jánosi-forduló*, **Angyalosi-forduló*. Mária Terézia úrbérrendezéséhez kapcsolhatók a faluhatárnak földesúri (nemesi) és jobbágyi részre való elkülönítésére utaló adatok: *Nemesi-forduló*, *Urbárista*, *Úrbéres*, *Úrbéres-forduló*, *Uradalmi-láp*, *Nemes-erdő* stb. Azokon a helyeken, ahol nem volt erdő, a nádlás „nádvágás” tartozott a jobbágyi jogok közé. Itt említhető az Erdőhát falvainak jellegzetes helyneve a *Rekesz* is, ez „birtokosok között kiosztott erdőrészt” jelentett (Garbolc, Méhtelek, Gacsály). A név Csengersimában is előfordul. A földeknek sorsolással történő szétosztására a komlódtótfalui és nagyhodosi *Nyíl*, a hermánszegi *Nyilas*, a csegöldi és szamosbecsi *Kis-Nyilas*, *Nagy-Nyilas* adatok emlékeztetnek. Csegöldön van *Hegyesnyilas*, Szamosbecsen pedig *Öreg-nyilas* és *Pap-nyilas* is. A nyomásos gazdálkodás fogalomkörébe tartoznak az ún. szabad földek, nyomáson kívüli földek is. A többfelé előforduló *Kenderes-kert*, *Lucernás-kert*, *Dohány-föld*, *Dinnyés-kert* helynevek vonhatók ide. Az adatok tanúsága szerint egyes községekben, így Csengerben és Porcsalmán *porgolát* „kapukkal ellátott sövény, kerítés vagy árok” védelmezte a kultúrnövényzetet a legelő jószágától. Ennek emlékei a **Porgolát-sor*, **Porgolát-kert*, **Porgolát-árok* adatok. Alighanem ide vehető a kishodosi és tisztaberki *Vaskapu* is, ez nagy valószínűséggel erős falukaput jelölt, – Tekintélyes számú példánk van a múlt század végefélé meginduló és tulajdonképpen 1945-ig tartó tagosításra: *Bakk-tag*, *Balogh-tag*, *Bányai-tag*, *Béltelki-tag*, *Benkő-tag*, *Berger-tag*, *Darvai-tag*, *Fejérmé tagja*,

Fekete-tag, Fiskális-tag, Gróf-tag, Gütner-tag, Jegyző-tag, Katolikus-Egyház-tag, Katz-tag, Kauffmann-tag, Képassy-tag, Kerekes-tag, Kis-Majer-tag, Kun-tag, Majer-tag, Nagy Károly-tag, Nagy-Majer-tag, Német-tag, Papok tagja, Pap-tag, Pinkesz-tag, Református-Egyház-tag, Striz-tag, Szinai-tag, Szuhányi-tag, Tanító-tag, Vitéz-tag. Minden adat Csenger anyagából való. – A nagyüzemi gazdálkodás korszakára jellemző az ún. betűnevek használata. A csengeri Lenin Tsz területén például a következő „névtípusok” éltek: *A-1-10, B-1-10, C-1-4, D-1-9, CsL-1-16* (Csengeri-legelő), *FK-1-8* (fordulón kívül), *Gy-1-7* (gyümölcsös). Komlódtótfalu határában: *T-1-6*, itt a betűjel a község nevének második tagjára utal. Ezek a kezdetben térképre, írásbeli használatra szánt megjelölések sajnos a szóbeli közlésben is tért hódítottak, kiszorítva ezzel a hagyományos elnevezéseket.

Bőséges névanyag vonatkozik a külterjes állattartásra is. A szarvasmarhatartásra a mindenütt előforduló *Legelő*, valamint a *Dellő*, *Csorda-dellő*, *Csorda-legelő*, *Gulya-legelő* nevek utalnak. Körülkerített borjúlegelőt jelöl a *Borjú-kert*, a községi apaállat legeltetésére és takarmányozására vonatkoznak a *Bika-legelő*, *Bika-kert*, *Bika-rét*, *Bika-kaszáló* nevek. A legfontosabb igavonó állat az *ö k ö r* volt. Legeltetésükre nagy gondot kellett fordítani: az *Ökör-legelő*, *Ökör-mező*, *Ökör-tilalmas* stb. adatok tartoznak ide. Az utóbbi olyan helyet jelölt, ahol az ökrökön kívül más állatokat tilos volt legeltetni. A helynevek a *b i v a l y* intenzív tartásának az emlékét is őrzik: *Bivalyos*, *Bivaly-legelő*, *Bivaly-fertő*, *Bivaly-fürdő*. A mára már vidékünkéről is kipusztult állatfaj különösen a 18–19. században volt honos e tájon. A bivalyokat a nagyobb uradalmakban is kedvelték. Sok adat van a hajdani *l ó t e - n y é s z t é s r e* is: *Ló-kert*, *Csikó-kert*, *Csikó-legelő*, *Csikó-karám*, *Ló-legelő* stb. Jelentős *d i s z n ó t a r t á s r a* következtethetünk a sok *Disznó-legelő* adat alapján. A garbolci és kishodosi *Disznó-kosár* pedig a körülkerített hálóhelyet jelölte. De vannak hasonló nyelvi emlékei a juhtenyésztésnek (*Juh-kosár*, Császló) és az egykori kecsketartásnak is (*Kecske-kosár*, Méhtelek).

Szatmárt a vizek országának nevezték és nevezik még ma is. Különösen illik ez a Csengeri járás területére, ahol a nagyobb, országosan ismert folyók (*Szamos*, *Túr*) mellett számtalan természetes vízfolyás, vízer, lapály, mocsár és nádas található napjainkban is. Ez a gazdagság a víznevi anyagban is tükröződik: *Galambos-erge*, *Gégér-tó*, *Horgas-erge*, *Horgas-tó*, *Máriás-tó*, *Mohos-tó*, *Nagy-tó*, *Nyíres-tó* (mindegyik Császló anyagából). Csengerben: *Folyár*, *Ketős-balkány*, **Nagy-erge*, *Sanyi-tó*, valamint *Bánta*, *Botosta*, *Tibota*. De más helyekről is bőséggel hozhatnánk példákat. Az utóbbi nevek sajátos összetételük miatt külön figyelmet érdemelnek: egy korábbi *Bán+tava*, *Boros+tava*, *Tiba+tava* szerkezetből jöttek létre.

E táj történetének külön fejezetét alkotják az árvizek, amelyek a belvízrendezésig gyakori csapást jelentettek az itt élők számára. A legsúlyosabb közülük az 1970. május 14-i árvíz volt, amely az Ergén lezúdulva elöntötte a volt járás egy részét. Különösen Komlódtótfalu, Garbolc, Kishodos és Nagygéc szenvedte.

dett sokat. Az utóbbi a korszak helytelen településpolitikája miatt sajnos felke-
rült elpusztult falvaink listájára. Ezt az árvízet idézi közvetve Csengerben a
Debreceni utca, Méhtelken a *Fehérvári utca*, Heves *utca*, Kátai *utca*, Tolnai
utca, melyek az újjáépítésben részt vevő vállalatok megyéiről (telephelyeiről)
kapták a nevüket.

Az itt élők i p a r i , k e r e s k e d e l m i tevékenységének is
megtaláljuk a nyomait a helynevek között. A szatmári nép a házat általában
vályogból készítette, ezt mutatják a szinte minden településről adatolt *Vályog-
vető*, *Vályogvető-gödör* nevek. A *Tégla*, *Tégla-gödör* tanúsága szerint néhány
helyen téglaegetéssel is foglalkoztak. A kishodosi *Szénégető* területén egykor a
falusi (cigány) kovácsok égették a faszenet. A folyóknak is jelentős szerepük
volt az iparban. A vízimalom hajdan a táj mindennapi képéhez tartozott. A
Túron Csegöldnél, Nagyhodosnál, Tiszabereknel, Garbolcna is volt malom. A
garbolci-nagyhodosi neve *Pilis-malom* volt, ez arra utalt, hogy éjszaka csak
pislákol a lámpája. A Szamoson Szamosangyalosnál és Szamostatárfalvánál
volt vízimalom. Az utóbbit gazdájáról *Habarics-féle* malomnak nevezték. A
malmok nagy számára a *Malom-sor*, *Malom-sűrű*, *Malom-kert*, *Malmi-tábla*
nevekből is következtethetünk. Néhány településen, így Csengerben,
Porcsalmán, Csengerújfaluban szárazmalom volt.

A vidék legnagyobb folyója, a Szamos fontos szerepet töltött be a közleke-
désben is. Az átkelést, a szállítást a *Komp*, *Rév*, *Révjáró*, régibb nevükön *Hidas*,
Hidasjáró bonyolította le. Hermánszeg és Szamossályi határánál a mai Holt-
Szamoson volt a *Sályi-rév*, régi nevén **Sá-ré*, Szamosújlak és Szamossályi
között az *Ócska-rév*. Ez utóbbit 1903-ig használták.

De a közlekedés a múltban is főként közutakon zajlott. Az adattár számtalan
útneve is bizonyíték erre. Legfontosabbak közülük azok a több településen
átvezető széles földutak, később kövezett országutak (csinált utak), melyek a
kisebb-nagyobb gazdasági központok felé vezettek. Név szerint a Szatmár felé
haladó nagy út, a *Szatmári út* érdemel említést. Ennek egyik régi szakaszát *Régi
Szatmári út*-nak, újabb részét *Új Szatmári út*-nak nevezik. Az utak mentén
hajdani fogadók, csárdák álltak. A csegöldi *Gugyori* kocsmá volt a leghíresebb.
Hasonló nevű kocsmá többfelé volt az országban. A tréfás (gúnyos) hangulatú
gugyori jelentése 1. 'rossz kocsmá, lebuji'. 2. 'rozzant, alacsony épület' 3.
'nádkerítéses, tető nélküli árnyékszék' (ÚMTsz.). A névadásban bizonyára a
szó mindhárom jelentése és a *legugyorodik* ige 'lekuporodik, luguggol' értelme
egyaránt szerepet játszhatott.

Egyes helynevekhez történeti mondák fűződnek. A gacsályi *Bencze halmá-
ról* PESTY FRIGYES 1864. évi gyűjtésének adatközlője a következőket írja:
„...van itt egy nevezetesség egy Domb, melynek neve *Benczehalma*, hagyo-
mány szerint a Tatárjárás ideje alatt leölt több magyarokat, illetőleg Bencét is
ide temették el.” Szamosangyaloson ma is él a hagyomány, mely szerint Rákó-
czi serege a közelben vonult el, meglátták, hogy itt szép lányok „angyalok”
lagnak, ezért átúszattak a folyón hozzájuk. A porcsalmi *Halom-domb*-hoz
több hagyomány fűződik: 1. A török időkben temetkező hely volt. 2. Háborúk

idején ide menekült a lakosság. 3. Állítólag kapcsolatban volt az Ecsedi-várral, alagút vezetett oda. 4. A kurucok egyik csatája itt volt, a halottakat ide temették. A dombot *Rákóczi-kimenő* néven is ismerték, mert az itteni alagúton menekült el Rákóczi. A gacsályi *Nagy-erdő*-ben maga Rózsa Sándor rejtőzött egykor. Mitologikus vonatkozása a porcsalmai *Ördög-híd*, ez alatt a hagyomány szerint ördögök tanyáztak, erről kapta a nevét. A szamosangyalosi *Ördög-híd*-hoz több történet kapcsolódik: 1. Sokan eltévedtek itt még fényes nappal is. A környező fák olyan hangot adtak, mintha a cigányok muzsikáltak volna. 2. Ősszel láng, bolygótűz csapott fel a földből, eltévedtek, akik utána mentek. Egyesek egy vörös szemű bivalyt is láttak errefelé. 3. Egy helybeli lakos hazafelé menet itt halt meg a hídnál. A Tisztaberek és Rozsály határán lévő *Síró-gát*-ról 1853-ban ezt írták: „Láposhelyeni gát hid, melly alól a monda szerént éjjel a síró szellemek jártak fel.” Egy másik változat szerint a híd alatt boszorkányok sírtak. Szent György napján éjfél után nem volt szabad a hídon átmenni. A hidat ma *Boszorkányos-híd* néven is emlegetik. A rozsályiak meg úgy tudják, hogy a pártában maradt lányok itt sírtak bánatukban, erről kapta a nevét. A szamosbecsi *Süllyedés*-hez érdekes történet kapcsolódik. Pesty anyagában ez olvasható: „Egy hely mely süllyedés szerű mélységet mutat – a régiek hagyományából ehhez azon regény van kötve, hogy két testvér a földhöz tulajdoni jog felett civódván, az igaztalan fél süllyedés átka alatt erősíté jogát, és azonnal be is sülyedt vele a föld. Ezt Tompa Mihály hibás bemondásból „Simai Süllyedés” czime alatt énekelte meg, mert ez a hely SzBecsi határában van, a Simai határhoz közel.” Adatközlőink ma úgy tudják, hogy a báró úrnapiján kiküldte a cselédjét ide szántani, az amikor körülárkolta a területet, elsüllyedt az ökreivel együtt. De hasonló magyarázatot hallottunk a komlódótfalui *Süllyedés* nevére is. PESTY története jól ismert vándormotívum, melynek legművészebb feldolgozását Arany János A hamis tanú című versében olvashatjuk.

A helynevek között a néphumor megnyilvánulására is találunk példákat. A csengeri **Gatyaület* a gatyá ülepéhez hasonló alakjáról kapta a nevét. A gacsályi Cigány sor újabb neve *Népszínház utca*, mert lakói gyakran veszekednek, civakodnak, „szórakoztatják” a falu lakóit. Ugyanitt egy földdarabot alakjáról *Fiastyúk*-nak neveznek. A kolódtótfalui *Sztálin-kert* neve azzal van kapcsolatban, hogy 1945 után kapták a nincstelenek az itteni nagybirtokból. Szamostatárfalván egy törpefás gyümölcsöst *Micsurin-kert*-nek neveznek, mert ez volt az első ilyen telepítés a faluban. Tisztaberekén egy utcának *Mérges vég-Szilaj vég* a népi neve, mert könnyen haragvó emberek lakják. A kötött talajú, rosszul termő csengeri *Bánta*-hoz tréfás szólás kapcsolódik: „*Bánta, Bánta, megbánta, hogy a mélét belehányta.*” – A néphumor megnyilvánulásának tekinthetők a falucsúfolók is. Erre a sajátos népköltészeti műfajra is találunk példákat a kötetben. A szomszédos falvak lakói azt mondják, hogy a csegöldiek olajosok, mert böjt idején olajjal főztek. A környéken ma is él a szólás: „*Megyünk Csügöüdre, a jóu főüdre*”, mert itt jó termőföld van. CSÜRY BÁLINT Szamosháti szótára szerint „A gacsályiakról azt költötte a néphumor,

hogy a réten egy gólyacsoportot tilosba tévedt borjúknak néztek, s utánuk indultak, hogy behajtsák őket (zálogban elhajtsák). Azóta mondják rájuk, hogy „*Gacsáiba behajtották a gólyját*”. A szájhagyomány mai változata már némiképpen eltér ettől: „*Befokták, mint a gacsájak a gólyját*” – mondják a szomszédos község lakói. A gacsályi kerülő a réten sétáló gólyákat messziről férfiaknak nézte, akik engedély nélkül kaszálják a rétet. Be akarta őket kísérni a községházára, hogy megbüntessék őket. Mikor közelebb ért, akkor látta meg, hogy mi a helyzet. Kishodost a falucsúfoló a *világ végi*-nek nevezi, mert innen nem vezet tovább út. „A méhtelekietek azzal csúfolták régen a csikászat korában, hogy a csikra csengőt vagy mások szerint „pergőt”, kis harangocskát kötöttek, hogy könnyebben észrevegyék és kifoghassák” (SzamSz.). Adatközlőink is hallottak erről, de ők úgy tudják, elődeik a csikkasra kötöttek csengőt, hogy el ne lopják, fel ne vegyék őket. Itt jegyeztük fel az alábbi, más községekre is vonatkozó tömör népi jellemzést: „*A gárbóuci nemesek, szárazbèrki hegyesek (büszkék), kipeleski magyarok, natypeleski oláhok, a zajtaji sovábok, a rozsáji bicskások, tisztabèrki cigányok, kishodosi tokások (a Túr vízétől golyvások voltak), natyhodosi gőjvások, mételki ne higgy neki.*” Pátyodról is van falucsúfoló: 1. *A pátyodi híres tóutok (más változatban bolon tóutok) imágygák a sürgönydrót*” – mondják a környékeliek. Állítólag azért, mert egy pátyodi meghallván a telefonvezeték bűgő hangját az oszlopon, térdreborult és imádkozni kezdett. A pátyodiak is *olajos tótok*, mert bőjt idején sok olajat fogyasztottak. A porcsalmaikat *bicskások*-nak nevezik, mert könnyen kinyitották a bicskát. Egy másik értelmezés szerint ezt azért mondják, mert szinte minden férfinak bicskája volt, a bicskákat Nagybányán készítették. Szamosangyalosról a szomszédos Tatárfalván jegyeztem fel a következő mondást: „*Angyalosi kukucák, megették a sült macskát.*” A kukuca jelentése: ‘kenyérsütéskor a gyermekek számára sültöt perccel, kalács, vakarcs’ (SzamSz.). De nem kímélte a néphumor a szomszédos Tatárfalvát és Szamosbecset sem. Az előbbi lakóit *kutyafejű tatárok*-nak nevezik, nyilvánvalóan a falu neve alapján. (Pedig tudjuk, személynévi eredetű.) A becsieket meg azzal csúfolják, hogy megöntették a harangot. A történet szerint egy ravasz csengeri atyafi ajánlkozott, hogy megönti a község elhasadt harangját. Bevitte Csengerbe, a becsiek azt hitték, hogy meg fogja javítani, ő pedig leöntötte vízzel. Ez volt a „megöntés”. A szamosbányaiakat azzal bosszantják, hogy meglőtték a bocskort a Holt-Szamoson vadruca „vadvakcsa” helyett. A tyukodiak *cellások* – tartják a szomszédos községekben. Ennek az az alapja, hogy a szegényebb tyukodiak régen megették a gyékény gyenge hajtását, a *cellát* is. Újabban már olyan tudálékos magyarázat is hallható, hogy a tyukodiaknak – mert nagyon verekedősek voltak – bérelt börtöncellájuk volt. Végezetül a zajtaiakat azzal csúfolják, hogy Zajtán eret vágtak a szénahordókötélen (SzamSz.).

Befejezésül legyen szabad még egy gondolatot fölvetnem. Gyűjtőútjaimon számtalan jelét tapasztaltam annak, hogy Csengerben és a környék többi településén megbecsülik azokat, akik a közösségért fáradoztak. Ez az utcanévadásban is megnyilvánul. Itt a városban például 1991-ben utcát neveztek el Diószegi

Istvánról, Riskó Ignácról és Molnár Józsefről. Diószegi tiszteletes úr nagy műveltségű tudós pap volt. A Rákóczi-szabadságharc után ő renováltatta a híres csengeri református templomot. Riskó Ignác neve bizonyára ismerősebben cseng. Itt született Csengerben, költő, Petőfi barátja és a trónfosztó országgyűlés jegyzője volt. Molnár József szintén itt látta meg a napvilágot. Egész életében, tudományos és közéleti pályájának minden szakaszában szorosan kötődött e tájhoz, az itt élő néphez. Egy 1975. november 2-án kelt magánlevelének tanúsága szerint nagy figyelemmel kísérte az akkortájt elkezdett helynévgyűjtő munkát is. A levélben megfogalmazott lírai vallomást idézném: „Sokkal tartozunk annak a földnek, amely szült és nevelt bennünket, és azoknak az embereknek, akiktől származunk.” Magam csak azt kívánhatom a jelen levő fiataloknak (és a jelen nem levőknek is), hogy számukra is tartalommal telítődjenek Molnár József tanár úr szép szavai.

KÁLNÁSI ÁRPÁD

Gugyori és Kutyakaparó II.* **(Egy alföldi csárdanévtípusról)**

III. A putricsárdák neveinek harmadik típusát azok a nevek képviselik, amelyek a csárda vendégeinek valamely szokásos viselkedésére utalnak. Mivel ezek a földbe vájt italmérő helyek alacsonyak és talajszintnél alacsonyabban lévőek, ide csak lehajolva, „lebújva” lehetett bejutni. Ebből a motívumból keletkeztek az itt felsorolandó nevek.

Buki [Szeged] 1839: *Buki* (INCZEFI, Makó 155); 1877: *Buki csárda* (Tömörkénytől idézi PÉTER L.: Nyr. 89: 99); „Volt *Buki* meg Lébuki” (Tömörkénytől idézi BÁLINT, A szögedi nemzet 101). INCZEFI Marosleléhez tartozóként említi a csárdát, de feltehetően ugyanarra az objektumra vonatkozik az ő utalása is.

A *Buki* egyaránt származhat a *Bebuki* és a *Lebuki* (ld. alább) csárdanévből.

Lebuj 1. [Abony] 1830: *Lebuj* (SCHRAM: Nyr. 91: 487). Az Abonyhoz tartozó Paládcisi pusztán volt. Másik neve: *Putri. 2.* [Hajdúböszörmény] 1761: „öszve találkoztak (...) a *Lebujnál*”; 1773: „*Lebuj* vagy Sz. Györgyi (...) Csaplár”; 1785: „*Lebujj* nevezetű Csapszék”; 1786: „Jánosi János *Lebuj* Csaplár”; 1794: *Lebuj* (H. FEKETE: MNyTK. 102. sz. 81; ugyanezek az adatok némi eltéréssel megtalálhatók LÉVAI-nál is: Józsa története a földrajzi nevek

* A tanulmány első részét l. NÉ. 15. sz. 180–5.

tükrében. Debrecen, 1981. 30); *Lebuj* (Révai-Lex. X, 278–9 közötti térképen); *Lebuj cs.[árda]* (ZOLTAI: DebrSze. 8: 277); „*Lebúj* (...) nevű csárdák” (uo. 278; *Lebuj csárda* (H. FEKETE i. m.; LÉVAI, i. m. 18, 30). Debrecen és Hajdúböszörmény között feleútban állt, Józsától északra. Böszörmény város tulajdona volt. Vö. *Lebuj csárda*. 3. [Jánoshida] *Lébuj*, 1864: *Lebuj* (Szolnok m. I. 15/264). Régen kocsmá volt, ma major. 4. [Magyarkéc] *Lebuj* (TIMÁR: MNy. 46: 183). 5. [Tarnalelesz] *Lébúj-kocsmá* (Heves m. I. 35/39). 6. [Vereb] „*Lebuj* (nevű vendégfogadó Vereb területén)” (TörtHnt. Fejér m. Bp., 1987. 60). 7. [Zalavár] 1832: *Lebuj*. „Egyes kortsma” Zala megyében, a nagyvázsony–nagykanizsai úton (SCHRAM: Nyr. 91: 488). Föltehetőleg a zalavári *Lebuj*-ról van szó; vö. *Lébuj*: puszta Zalaváron (Zala m. II. 29/25); ld. még *Lebuj csárda* alatt is.

A CzF. a köznép adta csárdanevek között sorolja fel a *Lebúj*-t (1: 907).

Lebuj 1. [Hajdúböszörmény] 1828: *Lebuj csárda* (H. FEKETE: i. h.). 2. [Zalavár] *Lébuj csárda* (Zala m. II. 29/29). A *Lebuj csárda* valószínűleg képzéses kiegészüléssel keletkezett; kevésbé valószínű, hogy az -i a *Gugyori*-nál bemutatott csárdanévkepző lenne.

Lebujosi [Tizsaszőlős] 1864: *lebujosi korcsma* (PESTY... Külső-Szolnok 135).

Nyilvánvalóan a *Lebuj*-jal összefüggő csárdanévről van szó, bár alakulása nem világos. Vagy a *Lebuj* kapott képzéses kiegészüléssel egy -ósi toldalékot, vagy a *lebújó* igenév vette fel a -si képzőt és vált ilyen alakban tulajdonnévvé.

Lebujt [Lovasberény] 1864: *Lébujt* (PESTY FRIGYES helységnévtára, Fejér megye: Fejér megye Történeti Évkönyve 11. Székesfehérvár, 1977. 236).¹

A -t morféma eredete meglehetősen bizonytalan. Elképzelhető, hogy más csárdanevekhez hasonlóan a *Lebujt* is igei alakulat (vö. *Aligáll*, *Aligcsepeg*, *Aligvár*, *Bárnevolna*, *Betekincs*, *Ebgondolta*, *Ebkérdi*, *Irigyli*, *Nekeresd*, *Nyugszom*), bár az is lehet, hogy névszói eredetű, s a *Lebuj* név tárgyragos alakja rögzült a névben.

Lebuki 1. [Apostag] 1830: *Lebuki kortsma* (SCHRAM: Nyr. 91: 487. 2. [Bajsa] *Lebuki csárda* (PENAVIN–MATIJEVICS–MIRNICS, Bácsstopolya és környéke földrajzi neveinek adattára. Újvidék, 1975. 64). 3. [Hódmezővásárhely–Szentetornya] 1789: *Lebuki csárda* (HmvLev. Rvi A3. 16.b.); 1853: *Lebuki* (SZABÓ: Ethn. 85: 336); *Lébuki-csárda*, 1864: „*Lebuki*, egy hasonló nevű Csárdáról”; 1900: *Lebuki csárda* (HAJDÚ MIHÁLY, A vásárhelyi pusztá helynevei 86); 1864: „Csárdák (...) *Lebuki csárda* a Szentesi útba” (Békés megye PESTY FRIGYES helynévgyűjtésében. 102); *Lebuki csárda* (BODNÁR BÉLA: Tan.-ok Csong. m. tört.-éből V2. 120; INCZEFI, Makó 156). Békés és Csongrád vármegye határán, Orosházától nem messze a régi Újvárosi pusztán állt öt út találkozásánál, a szentes–orosházi út mentén. Az 1784-ben készült első katonai felvétel már feltünteti. A múlt század 90-es éveiben villám csapott bele és „meggyulladt a *Lébuki-csárda*”, ahogy a népdal mondja

¹ Vö. [Nagygyimót] *Lébujt*; 1864: *Lebujt*: (Veszp. m. II. 30/6, falurész).

(SZABÓ, A dél-alföldi betyárvilág 150). A tulajdonos baljós jelnek vette, s nem merte újra felépíteni (uo.). 4. [Nagyfény] *Lebuki-csárda* (PENAVIN-MATIJEVICS, Szabadka és környéke földrajzi neveinek adattára. Újvidék, 1976. 169). 5. [Szeged] *Lébuki-csárda*: a mai Sándorfalva északkeleti részén álló uradalmi csárda a múlt század derekán (SzegSz. 1: 230, 2: 21); *Lébuki* (Tömörkénytől idézi BÁLINT: A szögedi nemzet 101); *Lebuki* (ANTALFFY, i. m. 214).

JÓKAI MÓR a csárdák romlásáról írva említ egy *Lebuki csárdá*-t (Vasárnapi Ujság 5: 518), de helyét nem közli. Semmi közelebbit nem tudunk az Életképek bemutatta csárdáról sem: 1846: „sem a ‚Békást‘, sem a ‚Betekints‘-et olly aljas-, olly undorítónak nem találtam, mint a *Lebukit*” (1: 75). Vö. még *Lébuki csárdá* (SzlavSz. 1: 116).

IV. Az ebben a pontban bemutatandó nevek tipológiailag a *Gugyori*-féle nevekkel mutatnak rokonságot, ugyanis mindkét esetben fontos szerepe van a névadásban az épület külsejéből, kinézetéből eredő metaforikus képzettársításoknak. Ennek ellenére célszerűbbnek látszik külön tárgyalni őket. A szócikkeket, eltérően az eddigi bemutatástól, nem nevekre, hanem csárdákra rendezve adom közre, ugyanis így jobban látható a tárgyalt nevek időbeli és területi eloszlása, ami némi adalék lehet névfejtésben, különösen az "eredetibb" változat megtalálásában.

1. [Cegléd] II. kat. felm.: *Kutyak-Kaparás* (!), 1847–50: *Kaparási kocsm* (HIDVÉGI LAJOS: Pusztabokrok. Cegléd, 1984. 105; *Kaparó* (BALLAGI: Nyr. 1: 386); *Kutyakaparási csárda* (uo.; vö. SZÚCS, Pusztai szabadok 140); *Kutyakaparó* (BALLAGI: uo.). Később inkább *Kecskéscsárda* néven említették. 2. [Debrecen] *Kaparó csárda* (KOVÁCS GERGELYNÉ, Debrecen (Panoráma). Bp., 1981. 174). KOVÁCSNÉ szerint útkaparóházból alakították át. Amennyiben ez a magyarázat helyes, a debreceni csárdanév nem ebbe a típusba tartozik. 3. [Demecser] 1828: *Kutyakaparásicsárda* (KISS LAJOS, Régi Rétköz. Bp., 1961. 53). 4. [Döge] 1948: *Kaparókocsm* (uo. 91). 5. [Ecsér] „Az első katonai felvétel XV. 21. szelvényén szerepel »Kutya Kaparás« felirat” (TörtHnt. Pest-Pilis-Solt... 151). Vö. még: [Ecsér] 1780–81: *Kender-Kaparás*; 1796–99: *Kenderes*; *Kender Kaparás* (uo. 54). A közlétevők szerint a *Kenderes* és a *Kutyakaparás* egymáshoz közeli, de különböző kocsmák voltak. Eszerint a *Kutyakaparás*-nak volt *Kaparás* névváltozata is (?). 6. [Kistelek] 1788: „Pest felé egy órányi járásra vagyon Kistelektől az a' híres csárda, melyre a' *Kutyakaparás*nak neve száradott” (DUGONITS, Etelka. 1–2. Pozsony és Pest, 1805³. 1: 239); *Kutyakaparási-csárda* (SzegSz. 1: 230); *Kutyakaparás* (uo. 859). BÁLINT Szegeden említi, valószínűleg azonos a kistelekivel. ANTALFFY ezt mondja róla: „a *Kutyakaparó* (...) a pusztaszeri határban található, távol minden főbb közlekedési úttól. (...) inkább csak a pusztai népet szolgálja, meg a csongrád-kistelki útra vetődő vándort” (A honi utazás története 214). 7. [Kocsér] A Nagykőrös és a Kecskemét helymegjelöléssel közölt neveket is ide soroltam, feltehetően azok is a leghíresebb, Petőfi által is megénekelte, a

nagykörös–tetétleni úton, hat út kereszteződésében álló *Kutyakaparó* csárdára (vö. PetőfiSz. 2: 311) vonatkoznak.¹ 1847: „Kivül-belül szomorú csárda ez | A *Kutyakaparó*, | éhen szomjan szokott itt maradni | A jámbor utazó” (Petőfi Sándor, *Kutyakaparó: Petőfi Sándor összes költeményei*. Bp., 1972. 573). [Kocsér] I. kat. felm.: *Kutya Kaparas Csarda*; mai térképeken: *Kaparási cs.*, *Kutyakaparócsárda* (HIDVÉGI, i. m. 116); 1864: *Kaparás csárda* (PESTY... Jászkunság 60; PESTY... Pest-Pilis-Solt 515). Talán erre vonatkozik ANTALFFY adata is: „Kecskemétről Szolnokra haladtában is talál négy csárdát az utazó: (...) a *Kaparást...*” (A honi utazás története 214). Egy 18–19. századi csárdákat bemutató térkép is jelez Kocsértől Szolnok felé egy *Kaparási csárdá-t* (SzolMúzeum. 1973: 180). [Kecskemét] *Kutyakaparó csárda* (SZÜCS, Pusztai szabadok 139–140; NéprLex. 1: 467); *Kutyakaparócsárda*, külterületi településrész (Mo. földr.név-tára 2. Pest m. Bp., 1979); [Nagykörös] 1803: *Kutyakaparosi* (SCHRAM: Nyr. 91: 486). A Jókai Mórnál olvasható *Kutyakaparói* (Vasárnapi Ujság 5: 513) is a kocséri csárdával azonos. 8. [Köncsög pusztá, Helvécia] 1822: *Kaparósi csárda* (SCHRAM: Nyr. 91: 486). Esetleg íráshiba, és a *Kaparási*-val azonos név. 9. [Makó] 1802: „*Kaparási Csárdáért*”; 1804: „*Kaparási csárdába*”; 1812: „*KaparásiCsardatúl*” (INCZEFI, Makó 182–3); 1853: *Kaparási* (Ethn. 85: 334). Makótól északkeletre volt. TÁBORI GYÖRGY (Körös Népe 2: 76) és SZABÓ FERENC (i. h.) Tótkomlós mellett említenek egy *Kaparási csárdá-t*, ez bizonyára azonos az INCZEFI által Makónál idézettel. A Hármaskőn állott, az 1900-as évek táján bontották le. 10. [Ordasháza] 1795: *Kutya-Kaparas* (TörtHnt. Pest-Pilis-Solt... 96). 11. [Örkény] „a pest-kecskemét-szegedi országúton Ócsa és Örkény között feleúton a *Kaparás*” (ANTALFFY, i. m. 213). 12. [Tiszafüred] *Kaparócsárda* (külterületi településrész) (Mo. földr.név-tára 2. Szolnok m. Bp., 1980). 13. [Szelőce] *Kaparási kocsmá* (Hnt. 1893: 240).

Egy *Kaparás-t* helyének közlése nélkül idéz NAGY CZIROK LÁSZLÓ: 1808: „A *kaparási kocsmárostól*” (Betyáreglet a Kiskunságon. Bp., 1965. 11). Valamelyik *Kaparási csárdá-ról* nóta is szól: „Betértem a *kaparási csárdába*” (BENKÓCZY: Nyr. 35: 238).

ANTALFFY pontosabb helymegjelölés nélkül a Balaton mellett említ egy *Kaparó-t* (A honi utazás története 215), BENKÓCZY pedig az Alföldről egy lokalizálatlan *Kutyakaparó-ra* hoz adatot (Nyr. 35: 283). Volt még egy *Kutyakaparó* valahol Veszprém megyében is (A Gyöngyösi csárda. Szerk. ZÁKONYI FERENC. 1958¹⁰. 3).²

¹ ERŐS ZOLTÁN, Magyar irodalmi helynevek A-tól Z-ig (Bp., 1985) Nagykörs alatt említve (!) tévesen Kiskörös és Kocsér határvonalára helyezi (101).

² Vö. még **Kaparás**: 1. *Alsó-Kaparás* [Nyitra m.] (Hnt. 1882: 7); 2. *Felső-Kaparás* [Nyitra m.] (Hnt. 1882: 89); 3. [Nagykopáncs, Csanád vm.] *Kaparásdülő* (Hnt. 1944: 298; 1956: 315); 4. [Nagysurány] *Kaparás* (Hnt. 1892: 1221; 1907: 461), *Kaparáspusztá* (Hnt. 1944: 298); 5. [Sári] „A Váci pp 1813. évi schematizmusa szerint Sári filiái voltak még: (...) *Kaparás* 7 rk és 1 ref, ev lakossal, 1/4 óra távolságra” (TörtHnt. Pest-Pilis-Solt... 157), *Kaparás* (Hnt. 1907: 461), *Kaparáspusztá* (Hnt. 1926: 149; 1933: 284); 6. [Sárkány, Esztergom m.] *Kaparásmajor*

A *Kutyakaparó* Petőfi versének köszönhetően – bár ezt sem elterjedtsége, sem pedig valamilyen hozzáfűződő nevezetesebb esemény nem indokolja – a legismertebb csárdanévünk, amit a jellegzetes, tréfás csárdanevek között rendre felsorolnak (CZF. I: 907; GYÖRFFY, i. m.; BÁRCZI, Szók.² 148; LACZKÓ-nál a *Kutyakaparási* szerepel a játszi szóképzés egyik eseteként: NyF. 49. sz. 28).

A *Kutyakaparó*-féle nevek eredete mindmáig ismeretlen. Az eddig előforduló magyarázatok nem igazán meggyőzőek, sokkal inkább a névhez kapcsolódó anekdoták ezek, mint sem valódi motívumok, tulajdonképpen a név és denotátuma közötti utólagos kapcsolatteremtésről beszélhetünk esetükben (vö. a *Bánom*-mal: SZABÓ DÉNES: NytudÉrt. 70. sz. 111–6 és a *Morgó*-val: KIS TAMÁS: Nyr. 115: 263–7).

Az egyik feltevés szerint azért hívják *Kutyakaparó*-nak, mert a régi nagy lakomák emlékét őrző maradékot kapargatták ki itt a kutyák (SZÜCS, Pusztai szabadok 139–50; SZÜCS egy másik könyvéből ezt idézi CSEFKÓ is: MNy. 46: 168–9). Eszerint egy virágzó csárda emlékét őrzi a név. Mások szerint éppen ellenkezőleg: itt még a kutya se talált ennivalót, annyit ér az egész csárda, mint az, amit a szükségét elvégzett kutya bekapar, némi enyhítéssel egy kutyakaparást. Ezért is hívják más néven *Kutyakaparási csárdá*-nak (CSEFKÓ: uo.). (Ez utóbbi feltevés szépséghibái között megemlítendő az a tény, hogy a kutya nem szokta elkaparni ürülékét, legfeljebb a megmaradt ételt ássa el.) HIDVÉGI LAJOS egyik adatközlője újabb magyarázattal szolgál: „A népek azt beszélik, hogy egy juhász kutyája aranyat kapart ki, egyet bevitt a gazdájához, abból építette a csárdát, a *Kutyakaparót*” (i. m.). Hasonló történetre DUGONITS-nál is van utalás az Etelkában: „Csak egy puska lövésnyire vagy az azon Csárdához, amint Pusztaszer felé mennek, ama homok-domb mellynek közepéből kivonatott ama rézládika”, amit ti. egy kutya kapart ki (Etelka³ I: 239).

Említést érdemel, bár az általam ismert adatok nem támasztják alá, PÉTER LÁSZLÓ feltevése is. A *kurta kocsmá* kapcsán ezt írja: „Nincs kizárva azonban az sem, hogy a *kurta* a. m. *kutya* jelentésváltozáson keresztül (vö. HASAN EREN: MNy. XLII, 56) valamilyen kapcsolatban lehet ez az elnevezés a (...) *Kutyakaparó* (...) csárdával (...), és a népdalainkból ismert *Kutyakaparási*

(Hnt. 1882: 143), *Kaparás* (Hnt. 1892: 1221), *Kaparáspusztá* (Hnt. 1907: 461): 7. [Szelőce, Nyitra vm.] *Kaparás p.* (Hnt. 1907: 461). **Kaparó**: 1. [Balmazújváros] *Kaparózug* (Hnt. 1956: 315); 2. [Bükkaranyos] *Kaparóvölgy* (Hnt. 1944: 298); 3. [Farnos] *Kaparótanya* (Hnt. 1956: 315), *Kaparó*, terület (Mo. földr.név-tára 2. Pest m.); 4. [Guszona, Gömör és Kis-Hont vm.] *Kaparó* (Hnt. 1882: 143, 1893: 240); 5. [Kisterenye, Nógrád és Hont vm.] *Kaparópusztá* (Hnt. 1926: 149); 6. [Napkor] *Kaparó tanya* (Hnt. 1907: 461); 7. [Várgede, Gömör és Kis-Hont vm.] *Kaparópusztá* (Hnt. 1907: 461, 1944: 298); 8. [Vizslás, Nógrád vm.] *Kaparó* (Hnt. 1882: 143, 1893: 240), *Kaparó telep* (Hnt. 1892: 1221), *Kaparópusztá* (Hnt. 1907: 461, 1926: 149, 1933: 284, 1956: 315). **Kaparósi**: [Alsózsolca] *Kaparósitanya* (Hnt. 1907: 461, 1926: 149, 1933: 284, 1944: 298, 1956: 315, 1967: 109). **Kutyakaparó**: pusztá Borsod megyében (CZF. III, 1221). – Feltűnő, hogy a puszták és a csárdák területileg mennyire elkülönülnek.

csárdával. Ez az összefüggés előttem azonban nem világos” (MŰNy. 45: 328). (HASAN EREN szerint a *kurta* a *kutya* szó szinonímájaként is előfordul.)

A névfejtés e magyarázatok segítségével nemigen lehetséges. Csárdanevünk eredetének kérdésében a névváltozatok (*Kaparás*, *Kaparási*, *Kaparó*, *Kaparósi*, *Kutyakaparás*, *Kutyakaparási*, *Kutyakaparó*, *Kutyakaparói*, *Kutyakaparósi*) és a névrendszer, a névadási szokások adhatnak némi támogatást.¹ Az egyszerűen előforduló (*Kutya*)*kaparósi* és *Kutyakaparói* neveket mint az utólagos „értelmesítés” egyik tipikus módjával, képzésés kiegészüléssel alkotottakat a név eredete szempontjából feltehetőleg másodlagosnak tekinthetjük, ha meglétüket egyáltalán elfogadjuk. (A *Kutyakaparósi* és a *Kaparósi* esetében ugyanis olvasati vagy íráshibát is feltételezhetünk, míg a *Kutyakaparói* JÓKAI egyéni találmánya is lehet.) Hasonlóképpen másodlagosak jelen vizsgálatunk szempontjából a szintén képzéses kiegészüléssel létrejött, bár egyébként vitathatatlanul élő névként létezett *Kutyakaparási* és *Kaparási* alakok.

A (*Kutya*)*kaparás* és a (*Kutya*)*kaparó* nevek közül az előbbiek látszanak eredetibbnek. Feltűnő, hogy a Kiskunságon, ahol a név a legelterjedtebb, mind a nyolc adatolt településen megtalálhatók az *-ás* képzős alakok (sőt a legtöbb helyen csak ezekre van példa), az 1800 előtti források pedig mindig *Kutyakaparás*-t mutatnak (ld. Cegléd, Ecser, Kistelek, Kocsér és Ordasháza adatainál). Ennek alapján talán elfogadható az a feltevés, hogy a névcsalád eredetét a *Kaparás*-ban vagy a *Kutyakaparás*-ban kell keresnünk.

A kocséri *Kaparás*-ra van is egy PESTY-nél olvasható magyarázat: „neveztetik onnan, mert a csárda építéskor az ott levő domba ásatott pincze” (PESTY... Jászkunság 60; Pest-Pilis-Solt 515). Ennek az első látásra megfelelőnek tűnő magyarázatnak az alapján úgy vélhetnénk, hogy a *Kaparás* csárdanevek a földbe vagy domboldalba vájt putricsárdák építésének egyik jellegzetes mozzanatát, a föld kiásását, „kaporását” örökölték meg. Bármilyen tetszetős is lenne ez a magyarázat, mégsem valószínű, hogy ez volna a valódi motívum, hisz a *Kaparás*-ból elég körülményesen lehetne megmagyarázni a *Kutyakaparás* alakot, arról nem is szólva, hogy egyáltalán nem jellemzőek az olyan igéből *-ás*, *-és* képzővel létrejött csárdanevek, amelyek valamilyen csárdával kapcsolatos cselekvést neveznének meg (az én mintegy négyezer adatot gyűjteményemben legalábbis nem találtam rá példát).

Előfordulhat ezzel szemben, hogy a csárda jelentésbeli szóalkotással, metaforával vagy metonímiával kapjon nevet, mint például a fentebb az I. (és tulajdonképpen a II.) pontban tárgyalt neveinknél is láttuk. Ennek az alakulás módnak viszont – különösen figyelembe véve a csárdanevekben gyakran előforduló és a *Kutyakaparó*-félénél vitathatatlanul meglevő tréfás hangulatot is (vö. CSEFKÓ: MŰNy. 46: 168) – sokkal inkább megfelel a *kutyakaparás*

¹ A megszülető új nevek és a funkcionáló névrendszer kapcsolatáról írja EERO KIVINIEMI Väärät vedet c. könyvében (Helsinki, 1977): „A névkeletkezés a rendszerhez tartozó típusok alapján azt jelenti, hogy az elnevezési alapot nem is választják, nem is önkényesen jelölik ki, hanem ugyanolyan módon alakul, mint más ilyenfajta helyek nevében” (magyarul idézi ismertetésében M. RAINIO: NéprNyud. 22–23: 259–60).

‘dombocska, amit (→ amilyet) a kutyák szoktak összekaparni’ szó. Nem tévedek talán, ha úgy vélem, hogy ezek a máshol „guggoló”-nak, *Gugyori*-nak nevezett, földdel letakart putricsárdák, melyek a Kiskunságban általában náluknál jóval nagyobb buckák, dombok közelében álltak¹, külsejük keltette képzettársítással ‘olyan kinézetű csárda, mint a kutyakaparás’ konnotációjú neveket kaptak, vagyis elnevezték őket *Kutyakaparás*-nak.

A jelentésbeli névalkotással létrejött *Kutyakaparás*-ból a névcsalád többi tagja is könnyen megmagyarázható. Az ellipszissel és a képzéses kiegészüléssel alakult nevek mellett (ld. a mellékelt ábrán) egyedül a *Kutyakaparó* igényel bővebb magyarázatot.

(Az ábrában vázolt fejlődési útvonalak mellett a másodlagosan kialakult neveknek a névrendszerbe való beilleszkedése után más irányok is elképzelhetők, éppenséggel az itt bemutatott folyamatoknak az ellenkezője is lejátszódhatott.)²

Érdekes és a névrendszer működését jól mutatja a *Kutyakaparó* név létrejötte. A csárdanevekben egyedül álló -ás végű *Kutyakaparás* a névhasználók számára bizonyára szokatlannak tűnt, és az eredeti névadó motívum elhomályosulása után a névrendszer más irányú analógiás hatásai érvényesültek szerkezetében. Ezután már nem funkcionális-szemantikai vonatkozásai alapján helyezték el a nevet a rendszerben [‘olyan csárda (1), mint a kutyakaparás (2)’], hanem lexikális-morfológiai sajátosságainak (-ás képzőre

¹ Vö. „És amilyen maga ez a csárda, | Olyan a vidéke, | Körülötte a homokbuckáknak | Se’ hossza, se’ vége” (Petőfi: i. h. 575).

² Nem volna talán fölösleges – bár e cikk kereteit szétfeszítené – nyelvújásaink és a régi nyelv ‘kunyó, viskó, putri’ jelentésű szavait, szócsaládjait is vizsgálatnak alávetni. Ezek hangalakja, formája – ha másként nem, egyfajta asszociációs háttérként mindenképpen – közrejátszott a jelen dolgozatban tárgyalt csárdanevek alakulásában. Ld. például: *gonyhó*, *gugyec*, *gugyesz*, *gugyész*, *gulyhó*, *gunyesz*, *gunyhó*, *gunyics*, *gunyó*, *gunnyó*, *gurgyal*, *gurgyelesz*, *gurgyec*, *gurgyesz*, *gurjesz*, *gurgyi*, *gurgying*, *kodic*, *kotéc*, *kótec*, *kotyec*, *kotyesz*, *kotyhec*, *kotyesz*, *kunhó*, *kunyhó*, *kunyo*, *kunnyó*, *kutec*, *kutyec*, *kutyéc* (ÚMTsz.), *gugyoló*, *gurgyó* (CZF.), *gugyulló* (MTsz.); *gurda*, *gurdon*, *gugyolló* (HERMAN OTTÓ, A magyar pásztorok nyelvkincse. Bp., 1914. 189–90); *kusornyó* (uo. 196); vö. még CSEFKÓ: MNy. 45: 83–4, TIMÁR: MNy. 46: 183–4).

végződő összetett főnév) megváltoztatásával, ún. indukciós névadással¹ egy másik hasonló lexikális–morfológiai típushoz rendelték: a szokatlan szóvégi morfémat egy a csárdanevekben gyakori toldalék, a folyamatos melléknév igenév képzője váltotta fel. Az -ó, -ő képző számos csárda- és kocsmánévben megtalálható (*Búsintó, Csepegtető, Dübörgő, Dühöngő, Huggyantó, Jajgató, Koplaló, Koslató, Köpködő, Kucorgó, Kúdorgó, Morgó, Ragyogó, Ugró, Villogó*) és jellegzetesnek tekinthető az összetett szóból keletkezett csárdanevekben is (*Bicskadobáló, Búszerező, Csendőrakasztó, Csillagvizsgáló, Falkafogyasztó, Hámszáritó, Kutyaszorító, Libadöglő, Misemulasztó, Nyakvágó, Papramorgó, Pendelyhajtó, Pipagyújtó, Szemszűrő*). A felsorolt nevek analógiás hatása alapján érthető, hogy a *Kutyakaparás* alakja miért igazodott ehhez a formához.

A putricsárdák nevei csárdaneveinknek egyik igen érdekes és színes fajtáját alkotják. Ismertségükre vagy talán inkább „tipikusságukra” jellemző, hogy több közülük közszóvá is lett. Legismertebb, köznyelvi szóvá vált csárdanevünk a *lebuj*, ami ma rosszalló árnyalattal ‘kisebb, eldugott, rossz hírű kocsmá’-t jelent (ÉrtSz. 4: 617). A TESz. 1810 körülről közli először köznévi jelentésben: „Meg-száltam a Gagyori-*Le-búj* kotsmárosnál” (2: 736). Eleinte közszói jelentése is őrizte a putricsárdákra való vonatkozást, és elsősorban a föld alatti kocsákat hívták így: 1838: „*Lebuj*: ...Eine unterirdische Kneipe” [= földalatti kocsmá] (TESz. uo.); „*LEBÚJ* ...a többi házakhoz képest mélyen fekszik. Különösen föld alatti tanya, melyben szesz italokat árulnak, s gyanús nőszemélyek tartózkodnak” (CZF. 3: 133; vö. még BALL. 2: 163; BALASSA 2: 9).

A *Lebuj* mellett a *Gagyori* és a *Lebuki* (*Buki*) név is megindult a közszóvá válás útján, de a köznyelvig már nem jutottak el. A *gagyori* és a *lebuki* közül a *gagyori* az elterjedtebb. Származására utaló jelentésén túl (‘rossz kocsmá, lebuj’: ÚMTsz. 2: 700; vö. „áldomásra mentek, egy rossz *gagyoriba*”: Arany János: i. h.) ismeretes ‘rozzant, alacsony épület’ és ‘nádkerítés, tető nélküli árnyékszék; pityere’ jelentése is (uo.). Ezen újabb értelemben is régóta használják: 1801/1898: „Visgáld meg [a parasztnak] a rozsát *gagyori* házában” (Bessenyeitől idézi a NSz.).

A *lebuki* csak ‘rossz hírű kiskocsmá’ jelentésben fordul elő (ÚMTsz. 3: 757). Az ÚMTsz. által megadott ‘eldugott, félreeső (hely)’ jelentés, mint a szótár adatai is mutatják, csak a *csárda* szóval együtt található meg. A *buki* esetében még a melléknévi jelleg sem bizonyítható egyértelműen, szerintem az ÚMTsz. idézte népdalban is csak tulajdonnévként áll: „Közepibe éty nagy *buki* csárda” (1: 628).

KIS TAMÁS

¹ Az indukciós vagy rendszerasszociációs névadáskor „egy adott helynévrendszer etimológiailag átlátszó, motivált, a nyelvrész számára leíró jellegűnek felfogott nevei által kiváltott asszociációk jelentik a névadás alapját” (HOFFMANN ISTVÁN, A magyar helynevek rendszerének nyelvi elemzése. Kézirat. Debrecen, 1992. 208).

Névtan és politika Murga község névváltoztatási kísérlete 1940/1942.

Gömbös Gyula – a későbbi hadügyminiszter, majd 1932–1936 között Magyarország miniszterelnöke¹ – egy kis Tolna megyei németajkú faluban, Murgán látta meg a napvilágot.² Édesanyja Weitzel Anna Mária idevalósi gazdag sváb leány³, édesapja – az elszegényedett nemes jákfai Gömbösök családjából – az evangélikus elemi iskola tanítójaként került ide.⁴

A származásának, s e kettős gyökerének Gömbös is, a kortársak is meghatározó jelentőséget tulajdonítottak. „Én, aki a német nyelvet ebben a faluban tanultam, itt tanultam meg szeretni a magyar hazámat is” – mondja hadügyminiszterként Murgán, díszpolgári oklevelének átvételekor.⁵ A helyi sajtó pedig: „... léteivel és életével is példát adott a vidék német-magyar lakosságának, mert magában egyesítette mind a két nép lelki kiváló tulajdonságait”⁶.

Ahogy pályáján magasabbra és magasabbra emelkedik, viszi magával a politikai tartalmat nyert címkét: „a murgai tanító fia.”⁷ Lássa mindenki, „... miképpen emelkedett a magasba és származásán keresztül tisztelje ... a népben szunnyadó erőket.”⁸ Ugyanakkor Gömbös személyiségjegyeit vizsgálva Szabó Dezső a „tanító-fia” komplexus után könyörtelenül felrója mentalitásának „végzetes erejű” formálóját: „... germán volt teste-lelke minden adottságában, élete minden megnyilvánulásában, énje egész megépülésében. Ha tényleg csak

¹ Izsák Lajos–Pölöskei Ferenc–Romsics Ignác–Szerencsés Károly–Urbán Aladár, Magyarország miniszterelnökei 1848–1990. Cégér Kiadói Kft., Bp., 1993. 120–5.

² 1886. december 26-án született. A tárgyalt korszakhoz legközelebb eső 1930. évi népszámlálás szerint Murga 663 főnyi népességéből 625 volt a német nemzetiségű. Utóbbiak fele nem tudott magyarul, ami a falu elzártságát mutatja. Gömbös halálakor a sajtó 1930-ban mondott murgai beszédét idézte: „Ennek a falunak a lakossága német anyanyelvű ugyan, de itt mindenki tudja, hogy a török által kipusztított magyarok utódként lakik e helyen, ahol mindenki magyarnak is [!] tartja magát...” Tolnamegyei Újság (a továbbiakban: TÚ.) 18. évf. [1936], 81. szám, okt. 10., 1.

³ A helyi adatok pontosságát Czíer Miklósnak köszönhetem.

⁴ Amikor édesapját Sopronba hívják tanítónak, a család odaköltözik, Gömbös Gyula a lyceum négy osztályát ott végzi. A két szülő a Sopront fenyegető elszakítás elől jön majd vissza Murgára. Az édesapa itt, a murgai temetőben talál végső nyugalóra (BLÁZSIK FERENC, Gömbös Gyula anyja a fia gyermekkoráról: TÚ. 12. évf. [1930], 75. szám, szept. 14., 1–2).

⁵ Gömbös Gyula honvédelmi miniszter murgai díszpolgári oklevelének átadása. TÚ. 12. évf. [1930], 74. szám, szept. 20., 1–3.

⁶ A Gyöngyvidéki Gazdasági Hitelszövetkezet... TÚ. 19. évf. [1937], 31. szám, ápr. 24., 3.

⁷ A murgai tanító fia. TÚ. 21. évf. [1939], 80. szám, okt. 11., 1. – A murgai tanító fiának szobra. TÚ. 24. évf. [1942], 47. szám, jún. 27., 1.

⁸ Tolna vármegye gyászolja legnagyobb fiát. TÚ. 18. évf. [1936], 81. szám, okt. 10., 1.

az anya hozta a német vért a családba: soha még egyoldalú befolyás nem lett oly egyedül ható abszolút meghatározó, mint nála.”¹

S ez az özvegy édesanya akkor is Murgán él, mikor magasra jutott fia 1936. október 6-án meghal. A gyászmenetben három helybeli sváb parasztember a koporsó előtt haladva viszi a murgai földet, a szülőföld hantjain pihenjen vitéz Gömbös Gyula miniszterelnök.²

Mindezeket azért tartottam fontosnak előrebocsátani, hogy felvázoljam a származást-kötődést, s e sajátos miliőt. Ám bármennyire tanulságos lenne e történelmi-politikai személyiség helyi kultuszának jelenségeit vizsgálni, mégsem teszem. Csupán egyet ragadok ki: Murga nevezetes névváltoztatási kísérletét, Gömbös halálát követően. Maga a névtani tény MEZŐ ANDRÁS monográfiája³ óta ismert, ám a helyi források feldolgozása több szempontból is tanulságos lehet.

A halála utáni negyedik évben, Szent István napján rendkívüli közgyűlést tart a murgai képviselőtestület, melyen három meghívott vendég vesz részt: özvegy édesanyja és a néhai miniszterelnök két leánytestvére. A jó időzítés és a sajtóvisszhang⁴ ellenére egyértelmű a helyi kezdeményezés. A határozati javaslatot Rummy Ernő főjegyző terjeszti elő, „... engedve a községi lakosság azon többízbeni önként megnyilvánult lelkes óhajának, hogy nagy szülöttjének a község elnevezésében is örök emléket állítson ...” – Murga neve legyen *Gömbösháza*, s a községi pecséten használhassák a jákfai Gömbösök családi címerét!⁵ A határozat indoklása névtani szempontokat nem tartalmaz, jóllehet érdekes kortörténeti dokumentum.⁶

¹ SZABÓ DEZSŐ, Gömbös Gyula: SZABÓ DEZSŐ, Az egész látóhatár. Püski Kiadói Kft., Bp., 1991. 2. k. 874–80.

² Tolna vármegye gyászolja legnagyobb fiát. TÚ 18. évf. [1936], 81. szám, okt. 10., 1.

³ MEZŐ ANDRÁS, A magyar hivatalos helységnévvadás. Akadémiai, Bp., 1982. 280.

⁴ Murga nevét Gömbösházára változtatják. TÚ. 22. évf. [1940], 61. szám, aug. 28., 1–2.

⁵ Pecséttani kuriózum az a nyilatkozat, melyet a bíró és a főjegyző előtt az özvegy édesanya tett. Lásd: Tolna Megyei Önkormányzat Levéltára, Szekszárd. Alispáni iratok, 15813/1942. szám.

⁶ Tolna Megyei Önkormányzat Levéltára, Szekszárd. Murga község iratai. Képviselőtestületi jegyzőkönyvek, 1925–1946. évi kötetben. Az indoklási rész teljes szövege a következő: "Néhai vitéz jákfai Gömbös Gyula községünk szülöttje itt töltötte gyermekéveit, anyai ősei itt porladnak, gyermekkori játszótársai még élénken emlékeznek az ifjú Gömbös katonás, egyenes, de mindig igazságos gesztusaira. Innen a szegény tanítói lakból indult el fényesen ívelő életútjára, melynek végén kormányelnöki székbe emelte saját kiváló tehetsége. Kétségtelen, hogy az ő politikai éleslátása vezette a nemzetet azon két hatalmas birodalom baráti szeretetébe, melynek segítségével remélhetjük a trianoni békeparancs igazságtalanságainak orvoslását. Sorsa nem engedte meg, hogy nagyvonalú elgondolásainak eredményét megérhesse, a halál túl korán ütötte ki kezéből a kormányelnöki pálcát, mellyel nemzetét szebb, jobb, boldogabb jövő felé vezette. A község, mely büszkén vallja őt szülöttének, őszinte ragaszkodással és nagybecsülésének azzal óhaját kifejezést adni, hogy nevében örökíti meg sohasem hervadó államférfiúi érdemeit."

Mivel a közigazgatási hatóságokkal előzetesen nem egyeztettek, nem tudtak róla, hogy a *Gömbösfalva* nevet 1936 óta a Borsod megyei Szomolya község viseli.¹ Ezért a simontornyai járás főszolgabírája – felterjesztését a vármegyéhez megküldve – már eleve a *Gömbösgyula* nevet javasolta.²

Időközben a helyi sajtóban két tartalmas írás jelent meg. DR. SZÉLL SÁNDOR „Gömbösháza vagy Gömbös-Gyula” címen cikkezett, kísérletet téve a név asszociációs háttérének bővítésére, eltolására. A megboldogult – úgymond – szeretett beszélgetni a régi magyar helynevekről. Haló porában is igazán „méltó lenne hozzá”, ha szülőfaluja – „ilyen jellegzetesen ősi magyar módra” – a *Gömbös-Gyula* nevet venné fel. Mindezt bizonyítandó, részletesen ismerteti az államalapítás-kori erdélyi Gyulák családi történetét, megadva a *gyula* szó köznévi jelentését.³ Gyula emlékeztére alapította Szent László királyunk a fehérvári egyházat és püspökséget, melyet emiatt *Gyula-Fehérvárnak* neveztek, mind a mai napig.

Murga most ajánlott neve tulajdonképpen egyike lehetne a *Gyula*-helyneveknek, az erdélyi Gyulákra és a *gyulák*-ra asszociálva. „... Most Erdély egy részének visszafoglalása idején különösen aktuális ez – írja –, mert a Gyula név egy évezred óta szorosan összeforrott Erdély nevével. ... Nekünk is törekedni kell arra, hogy az erdélyi szabadságot jelképező emez ősi magyar név minél több helyen megörökíttessék.” Ami pedig az összetételt illeti, ha van Balassa-Gyarmat, Salgó-Tarján, Ipoly-Ság, Mike-Buda, Lesence-Tomaj, Eger-Szalók, Gyerő-Kalotha, Békás-Megyer, Békés-Gyula, – miért ne lehetne „Gömbös-Gyula”?⁴

Két hét múlva a közeli Zomba-Paradicsompusztáról származó DR. DÖRY FERENC, nyugállományú Országos Levéltár-igazgató hozzászólása jelent meg. Nem akar a kérdésbe „politikát vegyíteni” – írja –, méltányolja a kegyeletes szándékot, de semmiképpen nem tartja helyesnek, ha a falu mindezt saját neve megváltoztatásával próbálná megvalósítani. Murga az 1700-as évekig *Morga*. 1344-től adatolja a vármegye és az ország életében szerepet játszó Morgaiakat. Mennyi jeles ember! „Vármegyénk múltja iránt érzett kegyeletünk tiltakozik tehát az ellen, hogy ezt az ősi nevet kényszerítő ok nélkül megváltoztassuk.” DR. SZÉLL személynévi érvelését elfogadja, de hozzáteszi, hogy az igazán régi nevekből a személynévi részt „már nem is érezzük ki”. Arra még nem volt példa – jegyzi meg –, hogy konkrét család- és megkülönböztető név együtt

¹ MEZŐ ANDRÁS i. m., 280. és 292.

² 1940. október 29-i előadói íven. Alispáni iratok, 15813/1942. kötegen.

³ A méltóságnév a "bulgaroturk" őshazában fejedelmet jelentett, a fejedelmek korában "másodfejedelmet" – írja.

⁴ SZÉLL SÁNDOR, Gömbösháza vagy Gömbös-Gyula: TÚ. 22. évf. [1940], 65. szám, szept. 11., 1–2.

szolgáljon helynévül. Nyelvészeti körökben a *Gömbös-Gyulá*-t bizonyára „megütközéssel” fogadnák¹.

Mindezt az teszi pikánssá, hogy SZÉLL SÁNDOR – anélkül, hogy tudott volna róla – egészen közel állt a valósághoz. A Tolna megyei Gyulaj ugyanis hivatalos névadási községnev, a korábbi Gyula-Jováncza összevonásával, elfogadottan egyike az erdélyi Gyulához köthető történeti helyneveknek.² A Gyulafiak közül *Buchna* emlékét pedig – többek között – Bonyhád város neve őrzi.³ Dőry azonban olyannyira Murga és Morgaiak okleveles anyagára koncentrált, hogy Gyulaj eszébe sem jutott.

Tolna megye alispánja október végén alakította ki az álláspontját. Ezt megelőzően azonban dr. Hadnagy Albert vármegyei főlevéltárostól kért szakvéleményt. Hadnagy Murga nevét személynévi eredetűnek mondja, s a közeli Tevelhez és Tormáshoz hasonló régi vezérnevek, szállásbirtokok körébe sorolja. Általában nem helyeselhető, ha eltűnik egy ősi név – fejtegeti. Gömbös „érdemeire tekintettel” azonban mégsem lehet „a község óhaja elől kitérni”. A jeles történész-levéltárosnak nem imponálnak a *-falva* végű helynevek ezért ő is inkább „Gömbösgyulá”-t javasolná, egybeírva.⁴ Így dönt a vármegye törvényhatósági kisgyűlése is, a belügyminiszterhez felterjesztendő.

Fenn a döntést nem kapkodták el. Két évvel később, 1942. július 13-án kelt dr. vitéz Keresztes-Fischer Ferenc belügyminiszter válaszevele. A község *Gömbösházá*-t akar, az már van. A vármegye *Gömbös Gyulá*-t javasolt, kérését nem teljesíti.⁵ Az indoklás frappáns: „Murga község régi középkori település és ezért a község nevének a fenntartását a történelmi múlt emlékeinek köteles megőrzése indokolja.” Másrészt pedig: „... a község éppen, mint néhai Gömbös Gyula születési helye vált közzismertté, tehát a volt miniszterelnök emlékét ezzel a névvel is megőrzi.”

Így maradt Murga – *Murga*!

SOLYMÁR IMRE

¹ DÖRY FERENC, Hozzászólás Murga község névváltoztatásához: TÚ. 22. évf. [1940], 69. szám, szept. 25., 2.

² KRISTÓ GYULA–MAKK FERENC–SZEGFÜ LÁSZLÓ, Adatok "korai" helyneveink ismeretéhez. I. Acta Historica, Tomus 44. JATE, Szeged, 1973. 56–7.

³ SOLYMÁR IMRE, Bonyhád – hajdan Bonyha: Bábel Ernő–László Péter szerk.: Tanulmányok Bonyhád történetéből. Bonyhád Város Tanácsa és Lapkiadó Váll. kiadása. Bonyhád, 1987. 39–63.

⁴ A belügyminiszteri levél téved, a vármegyei törvényhatósági kisgyűlés „Gömbösgyulá”-t javasolt és nem Gömbös Gyulát.

⁵ Eredetije az Alispáni iratok 15813/1942. kötegében. Községnek megküldött példány a képviselőtestületi jkv. kötetben. A döntés szakmai előkészítéséhez a továbbiak: HARGITAINÉ BÁRCZY ORSOLYA, Az Országos Községi Törzskönyvbizottság iratai. KSH Levéltári Leltárak, 1. Bp., 1979. 276.

Nyelvek és nevek Batthyányi I. Ádám családjában

A Névtani Értesítő 11. [1986], Pais Dezső 100. születésnapja alkalmából megjelentetett emlékszámban tettem közzé az Országos Levéltár Batthyány családi levéltára körmendi Központi Igazgatóságának irataiból (P szekció, 1322/1647–49) az uradalmi alkalmazottakra vonatkozó adatokat. Akkor csupán a lajstromokban szereplő férfiak foglalkozását, nevét – s ezek alapján – nyelvi hovatartozását vizsgáltam. Írásom – a női alkalmazottakra hasonló fejezettel kiegészítve – megjelent németül a Maria Hornung 70. születésnapjára kiadott emlékkönyvben: *Mundart und Name im Sprachkontakt. Festschrift für Maria Hornung zum 70. Geburtstag. Beiträge zur Sprachinselforschung Band 8., VWGÖ Wien, 1990. 189–203.* Ez a közlemény a német nyelvű feldolgozáson alapul.

1. Mint már korábban utaltam rá, a Batthyány-család uradalmain, az alkalmazottak körében már korábban (azaz a 17. század elején) is voltak idegen nyelvűek. Batthyány Ádám (1609–1659) édesanyja, a protestáns Lobkovitz-Poppel Éva befogadta az 1629-ben Stájerországból kiűzött evangélikusokat, és szívesen látta a Morvaországból és máshonnan elűzött új keresztyényeket (=újkeresztyényeket) is (TAKÁTS SÁNDOR, *Régi magyar nagyasszonyok. Új kiadás. Bp., 1982. 277*). Fia házasságával megszaporodik az udvari nép. Batthyányi Ádám felesége, Aurora Catarina (Cattarina) Formantin (?Formentin) neve alapján észak-olasz, TAKÁTS szerint: „bécsi udvari dáma” (i. m. 274), aki „magyarul egy hangot sem tudott” (i. h.). A fiatal Batthyányi – ugyancsak TAKÁTS szerint – „udvarlóleányok és leányasszonyok szerzését sürgette menyasszonya számára” (TAKÁTS i. m. 17; vö. még: NÉ. 11 [1986]: 20).

2. A Batthyányi-család szolgálatában álló női alkalmazottak névanyaga a korábban vizsgált férfinevékéhez hasonló következtetéseket tesz lehetővé, bár róluk jóval kevesebbet tudunk. TAKÁTS SÁNDOR adatai szerint Batthyányi I. Ádám németújvári várának udvartartásában szerepeltek „leányasszonyok és leányok” (27 fő), mosóleányok (4 fő), „fonóasszonyok” (8 fő; vö. TAKÁTS i. m. 13). Az 1649-es lajstromban van még: *Varro Juditli és Poharnok Kátli* is (1322/927/278); és – név nélkül – egy *Moso Leany*, valamint egy *Taal moso Aßony* is (1322/805/, 31, 35). A „leányasszonyok és leányok” megjelölés nem csupán az alkalmazottakra vonatkozhatott, de jelenthette a főúri udvarnál nevelődő, tanuló nemesi leányokat is (vö. TAKÁTS i. m. 9–10, 234).

A rangsorban első helyen tehát a *leányasszonyok* és *leányok* (Frauzimmer, Fraile) álltak. Aurora Catarina Formantin Frauzimmerei: *Maridli* (másutt: *Bécsi Maridl*), *Sofferli*, *Anna Lizl*, *Bolperli*, *Baberl*, *Madli* (805/31). A következő feljegyzésben (805/35) a *Sofferli* név mellett ezt a megjegyzést olvashatjuk: „*mara meghott*”. A nevek mind el vannak látva a *-l* magyar *-li* kicsinyítő,

becéző képzővel, s többük neve előtt szerepel a származási helyükre utaló *Bécsi* megjelölés is.

A *Sofferli*, *Szofferli*, *Szoferli* a görög eredetű *Sophie* > magyar *Zsófia* becézett alakja; jelentése: 'bölcsség, Weisheit' (BAHLOW, HANS, Deutsches Namenlexikon. München, 1967). Neve az egyik lajstromban így szerepel: *Frayli Von Hinilbergh* (869/138), de felbukkan *Hainerlberg* alakban is. A *Hain*, *Hayn*, *Haine*, *Haina*, *Hainau*, *Hainichen* 'erdőske, Wäldchen', 'liget, haraszt, Gehölz', feln. (obd.) *Hainle*, *Hain-* kezdetű helynevek részei, de a *Hainle*, *Hain-* kezdetű nevek a *Heinrich*~*Henrik* név becéző alakjai is lehetnek; a német nyelvterületen széles körben, Hessentől Sziléziáig el vannak terjedve (BAHLOW, továbbá: NAUMANN, HORST, Familiennamenbuch. Leipzig, 1987). Arra következtethetünk, hogy *Fraili Hinilberg* (?) *Soferli* rangos hölgy lehetett (vö. ehhez: Duden, Lexikon der Vornamen. 2., neubearbeitete und erweiterte Auflage. Mannheim, 1974.: „Größere Verbreitung gewann der Vorname *Sophie* aber erst seit dem 17. Jh., wohl gestützt durch seine Verwendung in Fürstenhäusern”).

A *Bécsi Maridli*, *Maridl* név első eleme nyilván viselőjének származási helyére utal; a második tag a *Mária* név bécsies becézett alakja. Az 1648-ból való egyik jegyzékében (869/138) találkozunk egy *Marindli Eöregbik* appozíciós névalakkal, de előfordul a szláv *Marinka* változat is (866/122; 869/138). E névvariánsról, illetőleg annak viselőjéről többet nem sikerült kiderítenem. Lehetséges, hogy a *Marinka*, *Marienka* névvel jelölt személy – a becéző képző alakjából következően – cseh származású volt. A Batthyány-családnak Batthyány Ferencné Lobkovitz-Poppel Éva révén már korábban is voltak csehországi, közelebbről prágai kapcsolatai (vö. még: VARGA KATALIN, Becéző keresztneveink. Szeged, 1931. 74).

Az 1647-ben készült jegyzékben szerepel egy *Bécsi Annalizli* név is (840/417). Az *Anna Lizl* névalak – a származásra utaló helymegjelölés nélkül – kétszer is felbukkan a Frauczimerek sorában (805/31; 805/35). Valószínűleg egyazon személyről van szó. A kettős keresztnév az *Anna*+*Erzsébet* (*Elisabeth* > *Liese*~*Liesl*) bibliai eredetű nevekből tevődik össze. Mindkét név külön-külön is a népszerűek, kedveltek közé tartozott a 17. században. Összevont alakjukról a WBÖ (Wörterbuch der bairischen Mundarten in Österreich. Hrsg. von der Kommission für Mundartkunde und Namenforschung. Wien, 1963–) így nyilatkozik: ma kevésbé népszerű („weniger volkstümlich”); hivatkozva SCHATZ, TirWb. (SCHATZ, JOSEF, Wörterbuch der Tiroler Mundarten. 1955) közlésére. 1649-ben az alkalmazottak sorában egy – vélhetően – alacsonyabb rangú *Andli Leany* is felbukkan (936/344). A WBÖ. szerint: „Das einfache Dem. zu *Anna* ohne -n Vorschlag gilt also altertümlich: *Andl*”. A közlést Pozsonyból származó német adattal is kiegészíti. Duden (Lex. d. Vornamen) az *Andel* változatot szerepelteti: „süddt. Verkleinerungs- o. Koseform des weiblichen Vorname *Anna*” (délnémet kicsinyítő, ill. becéző alakja az *Anna* névnek).

3. Magyar személyt jelölhet a Frauimmerek sorában a *Pottyondy Eörsik* (805/31, ill. 35) név. Írásváltozata: *Pottiondi Eörsik* (369/138), de szerepel *Pottyondi Li/li[nek]* és *Potyondy Lißl* alakban is (367/122). Az *Eörsik* írott forma az *Örsik* < *Örsébet* < *Erzsébet* < *Elisabeth* becézett magyar változata; míg a *Li/li Li/ßl* ennek a német megfelelője. Vö.: „*Liesel* (oberdeutsch auch *Liesl*; weibl. Vorname, Kurz- und Koseform von *Elisabeth*)” (Duden, Lex. d. Vornamen). A családnév – feltehetően – a Sopron megyei Potyond község neve.

4. A további kételemű nevek valószínűleg már főként a foglalkozásra utalnak: A Frauennimmerek 1648-as jegyzékeiben szerepel a *Szutter Lizli* (866/119), *Szutor Li/fzli* (869/138); német változatban: *Sutter Ließl* (167/122) név. Ennek első eleme feltehetően azonosítható a német *Sutter(er)*, *Saut(er)er*, *Sutter*, *Sauter(meister)* < *schuoh* < *suter* ‘*Schuster*’ lat. *sutor*, a *suo* ‘varrok, foltozok’ származékaként a ‘varró’, ill. a ‘varga’ névvel (vö. BAHLOW). Azt ma már nehéz lenne megállapítani, hogy saját foglalkozására utal-e a név, azaz viselője varrónő volt, mint az 1649-es jegyzékben szereplő *Varro Juditli* (927/278), vagy az apja foglalkozásáról kapta a nevét. Ezt a feltevést sem zárhatjuk ki, mivel van rá példa: *Kovacs Leankaia*, *Kis Kandli és Evedly* (938/361). – Ez utóbbi esetben *Szutter Lizli* apja varga lehetett. Az azonban kevésbé valószínű, hogy ez a *Szutter*, *Sutter* név a német *Suttner* megfelelője volna. Ehhez vö.: „*Suttner* (oberdt.) nach der Wohnstätte bei einer Sutte [mhd. =Pfütze, sumfige Stelle] (BAHLOW).

A keresztnév magyar nyelvű jegyzékben is *Lizli*, *Ließl* alakban fordul elő, tehát lehetséges, hogy német személyre utal (vö. viszont a *Potyondy Eörsik*–*Lißl*-változatokat).

A *Varro Juditli* és *Poharnok Katli* nevek egyértelműen utalnak viselőjük foglalkozására (927/278). Becéző képzőjük a *-l*, *-li*. Mindkettő kedvelt név volt a vizsgált időszakban is. KÁLMÁN BÉLÁ-nak a 17. századra vonatkozó statisztikájában a magyar női nevek gyakorisági sorrendje: *Anna*, *Katalin*, *Erzsébet*, *Zsuzsanna*, *Judit*, *Zsófia*, *Mária* (KÁLMÁN BÉLA, A nevek világa. 1969. 45).

Ugyancsak becéző képzős a *Kis Kundli[nak]*, *Kis Evedli[nak]* (925/268) névegyüttes; valószínűleg ugyanezek a nevek szerepelnek a már idézett: *Kovacs Leankaia*, *Kis Kandly* és *Evedly* (938/361) adatokban is. A *Kundli* < *Kunigunda* a 17. századi magyar névadásban ritka; BAHLOW szerint: „beliebter Vorname im schlesisch-böhmischen Raum” (azaz: kedvelt név a sziléziai-cseh térségben), míg az *Éva* nálunk is a gyakori nevek közé tartozott. Itteni, becézett változata német(es) jellegű. JULIUS JAKOB (Wörterbuch des Wiener Dialektes. 1929) az *Everl*, *Evi*, *Evchen* alakokat közli, míg a gyakoribb magyar becézők: *Évi*, *Vica*, *Évike*, *Évácska* stb.

5. Kételemű név, bár szerkezetileg eltér az előzőktől az *Ursli Ven Aßony* (936/344) név. A vénasszony megjelölés – mint ismeretes – nem viselőjének életkorára, hanem alkalmazásának minőségére vonatkozik: *Ursli* az úrnő mellett

töltött be bizalmi állást: feltehetően komorna lehetett; esetleg a főúri udvarnál nevelkedő fiatal lányok felügyeletét látta el. Az *Ursli* névalak az *Ursule* (*Ursul*, *Urschel*, *Urschi* 'Bárin, nőstény medve') magyar *Orsolya* német becéző formája. Ezt, a 16–17. századi főúri körökben kedvelt női nevet nálunk *Orsi*, *Orsika* becéző alakban használták – és használják ma is.

6. A lajstrom a továbbiakban már csak egyértelmű neveket: keresztnveket vagy személyjelöléseket foglal magában. Ezek: *Baberli* (866/119, 138); német szövegben: *Bäberl* (867/122), a *Barbara*, magyar *Borbála* név becézett német változata (WBÖ., Duden, BAHLOW). A Batthyány-család levéltárából származik egy, a névre vonatkozó, néhány évvel korábbi adat is: „fejer haju *babedlinek*” (1640 körül, OL. P. 1312, 3443); a név magyarázatához: „*Babette* – im 17/18. Jh. aus dem Französischen übernommener weiblicher Vorname, Verkleinerungsvorm von *Barbara* oder *Elisabeth*” (Duden, WBÖ. *Barbara*, *Bärbe*, *Wetti* alatt).

1648-ban felbukkan a névjegyzékben a *Bolperli* (805/31), majd a *Polperl* (33) névalak. Esetleges magyarázatul: „das Walperl (unbeholfenes, häßliches Mädchen, bei der eine Walpurga Patin stand” (WEHLE, PETER, Sprechen Sie Wienerisch? 1980. 64; MAYR, MAX, Das Wienerische. 1980. 88), HAUENSTEIN, HANS: „*Wolperl*: harmloses Schimpfwort für einen dummen Menschen” (Wiener Dialekt, 1974. 102) azaz: gyámoltalan személyre, buta, csúnya lányra alkalmazott ártalmatlan csúfnév. A név viselője – minden bizonnyal – német lehetett.

A már tárgyalt *Fraile Szofferli*, *Bécsi Marindli*, *Bécsi Annalizl* nevek mellett feltűnik – többek között – a *Czokedli*, *Czugorli*[nek] megjelölés is (1647/805/35/, 840/417). Nem dönthető el, hogy foglalkozásjelölőről: 'sütő', azaz a konyhán, a süteménykészítésnél segédkező személyről van-e szó (így BAHLOW, *Zucker* alatt), vagy becéző névnek kell-e tekintenünk. A WBÖ. idézi: „Man sang als Neckreim in Wien: marijandl, dsüoghándl Mariannndl, Zuckerkandel (Kandiszucker)”. Figyelmet érdemel, hogy ez a megjelölés adataink sorában is éppen a *Bécsi Maridli* és *Bécsi Anna Lizli* nevek társaságában szerepel.

A lajstrom végére kerültek a név nélküliek, azok, akik bizonyára a ranglétra legalsó fokán állhattak az alkalmazottak sorában: *Madl*, *Madli*, *Modli*; mellettük magyar társaik: a *Moso Leany*, *Taal Moso Aßony*, majd a két megjelölés vegyülete: *Módl Laány* (805/31, 35).

A Batthyány I. Ádám családjának szolgálatában állók névjegyzékének vizsgálatából adódó következtetéseket már korábban, a férfi tisztviselők nevének elemzésekor levontam; így most csak visszautalhatok akkori megállapításaimra (NÉ. 11 [1986]: 26–7):

1. A nevek írásba foglalása bizonyára szóbeli közlés (bemondás) alapján történt; az írásmód ezért is fonetikus (esetleg a lejegyző sem volt magyar), így az esetleg azonos (vagy annak tetsző) nevek esetében is ingadozó.

2. A kételemű nevek jelentős részében az első elem a foglalkozásra, tisztségre, beosztásra utal, s csak kisebb hányaduk jelöli meg a származási helyet.

3. Az idegen származás feltevését a keresztnemek jellege (a bajor-osztrák nyelvterületen kedvelt szentek nevei) és az idegenes írásmód is erősíti.

4. Bár a vizsgált személyek – általában – a társadalmi ranglétra alacsonyabb fokán állhattak, a közöttük valószínűsíthető társadalmi különbségek a nevek szerkezetéből is megállapíthatók.

HORVÁTH MÁRIA

Szepes és Zemplén vármegyei úrbérrendező konskriptorok nevei

Hajdú Mihály tiszteletére készített közleményemben (NÉ. 15. sz. [1993] 303–5) mutattam be a Trencsén vármegyei úrbéri összeíró biztosok neveit. A Trencsén vármegyei kis- és középnemesség családneveit reprezentáló névanyag nagyobb része Trencsén vármegyei szlovák helynevekből, szlovák képzésmóddal jött létre, ami azt sugallja, hogy a vármegye középszintű adminisztrációját alkotó nemesség zöme helyi, trencsényi eredetű volt. Ez az összefüggés tett kíváncsivá más vármegyék úrbéri összeíróinak nevei iránt. A Mária Terézia-korabeli úrbérrendezés három fázisa: a) előzetes összeírás; b) korrigálás; c) végrehajtás feladatait gyakorlatilag ugyanazok a személyek végezték: a vármegye szolgabírái, alszolgabírái, táblabírái, esküdtjei, jegyzői és aljegyzői. Az összeírók között mindössze egyetlen egyházi méltóságot találtam, Szepes vármegyében *Nicolaus Kende* szepesi apátot és kanonokot. A vármegyék által kiküldött úrbérrendező biztosok latin megnevezései: a) *exmissus conscriptor*, *adjunctus conscriptor*, *deputatus conscriptor*; b) *exmissus corrigens deputatus*, *exmissus (corrigens) codeputatus*; c) *magistratualis exeqvens*, *adjunctus exeqvens*, *exeqvens conscriptor*.

I.

A Szepes vármegyei konskriptorok nevei: *Nicolaus Almasky, Andreas Berzeviczy de Eadem, Rudolphus Berzeviczy de Eadem, Matthias Bobert, Alexius Budaházy de Eadem, Thomas Doleviczeny, Ladislaus Görgey de Eadem, Paulus Görgey de Eadem, Carolus Grubicsj, Samuel Günther, Joannes Hadbávny de Machalfalva, Josephus Horanszky de Eadem, Joannes Horvat de Levkocz, Alexander Horvath Gyurikovics, Emericus Horvath Stansits de*

Gradec, Xaverius Horvath Stansits de Gradec, Franciscus Jancso, Nicolaus Kende, Josephus Kolacskovszky, Ignatius Korotnoky de Eadem, Samuel Korotnoky de Eadem, Joannes Vilhelmus Krajzell, Franciscus Xaverius Mariassy de Markusfalva, Josephus Stephanus Mariassy de Markusfalva, Paulus Mariassy de Markusfalva, Paulus Josephus Mariassy de Markusfalva, Thomas Mattyasovszky de Alsómátyásfalva, Paulus Megyeri, Stephanus Nemessanyi de Eadem, Emericus Okolicsanyi, Gabriel Podhorányi de Eadem, Thomas Franciscus Podhorányi de Eadem, Alexander Tőke de Csepanfalva, Michael Tőke de Csépánfalva, Thomas Tőke de Csepanfalva, Xaverius Ujfalussy, Andreas Varadj Szakmáry, Antonius Sponer, Adamus Svaby de Eadem, Stephanus Vitalis de Eadem, Joannes Vitalis de Eadem.

Predikátumok: Szepes megyei anyagunkban a nemesi előnevek három típusát figyelhetjük meg. 1. a családnév előtti magyar -i képzős forma: *Varadj*. Tulajdonképpen csak ez tekinthető formai tekintetben is igazi nemesi előnevek. (Vö. MIZSER LAJOS, A predikátum. NÉ. 2 [1979]: 16–18; BORSA IVÁN, A nemesi előnév. NÉ. 5 [1981]: 42–44). 2. a családnévhez latin *de* ‘-ból/-ből; -ról/-ről’ szócskával kapcsolódó helynév: *de Machalfalva, de Levkocz, de Gradec, de Markusfalva, de Csepanfalva*. 3. a családnévhez csatlakozó latin *Eadem* ‘ugyanabból, ugyanonnan’: *Berzeviczy de Eadem, Budaházy de Eadem* stb.

Szepes megyei helynevekből képzett predikátumok: *Görgei* (2x), *Machalfalvi, Horanszki, Levkóczi, Korotnoki* (2x), *Márkusfalvi* (2x), *Alsómátyásfalvi, Nemessányi, Csépánfalvi* (3x), *Svábfalvi*. Liptó megyei helynevekből képzett predikátumok: *Podhorányi* (2x), *Vitálisfalvi* (2x). Sáros megyei helynévből képzett predikátum: *Berzeviczi* (2x). Ung megyei helynévből képzett predikátum: *Budaházi*. Bihar megyei helynévből képzett predikátum: *Váradj*. Horvátországi helynévből képzett predikátum: *Gradeci* (2x).

A származási helyre, egykori birtokra utaló nemesi predikátumok nagyobb része, közel 63%-a Szepes megyei helynévből képződött. Figyelemreméltók a *Váradj* és *Gradeci* predikátumok, melyek a török hódoltság korabeli, délről északra irányuló nemesi migrációra utalnak, amit mindkét esetben megtámogat a családnév is: *Váradj Szakmáry, Gradeci Horváth Stansits*.

Családnevek:

Szepes megyei helynevekből képzett, birtokra, lakó- vagy származási helyre utaló szlovák képzésű nevek: *Almasky* < Almás, vö. még KÁZMÉR MIKLÓS, Régi magyar családnevek szótára. Bp., 1993. 35 (a továbbiakban KÁZMÉR): *Horanszky* < Horany vö. FNEsz. 1: 606–7; *Kolacskovszky* < Kolacskó; *Mattyasovszky* < Mátyásfalva. Magyar képzésű nevek: *Görgey* < Görgő, vö. KÁZMÉR 422; *Korotnoky* < Korotnok, *Nemessanyi* < Nemessány; *Svaby* < Sváb(falva). Liptó megyei helynevekből képzett családnevek: *Okolicsányi* < Okolicsna vö. KÁZMÉR 782; *Podhorányi* < Podhorány. Egyéb helynévi eredetű családnevek: *Berzeviczy* < Berzevice (Sáros vm.) vö. KÁZMÉR 134; *Budaházy* < Budaháza (Ung vm.) vö. KÁZMÉR 190; *Megyeri* < Megyer(?)

vö. KÁZMÉR 721–2; *Szadmáry* < r. m. Szakmár vö. KÁZMÉR 975–6; *Ujfalussy* < Ujfalú vö. KÁZMÉR 1101–2. *Doleviczeny* < ?

Anyagunk helynévi eredetű családneveinek 50%-a Szepes vármegyei településre utal. A Szepes megyei helynevekből képzett családnevek 50%-a magyar képzésmóddal keletkezett. A nem Szepes megyei helynevekből képzett családnevek mindegyike magyar képzésmóddal jött létre, s feltételezhetően, ezek nem is Szepes vármegyében keletkeztek.

Személynévi eredetű nevek: *Jancso* < sz. Jan + -cso kicsinyítő képző; *Mariassy* < Marias vö. KÁZMÉR 708; *Günther* vö. LADÓ JÁNOS, Magyar utónévkönyv. Bp., 1972. 164; *Vitális* vö. KÁZMÉR 1149; *Gyurikovics* < szl. Gyurik + -ovics képző; *Stansits* < horvát: Stan < Stanislav + -sics.

Tulajdonságra utaló nevek: *Grubicsj* < lengyel Grubicz 'erős, kövér' + magyar -i képző. E képzésmódban példákat ld. SZTRIPSZKY HIADOR, Egyházi schematizmusaink és a helységnevek. Zorja-Hajnal. 3. évf. Ungvár, 1943. 224. *Hadbavny* < szlovák: hadbavny 'selymes'; *Krajzell* < osztrák bajor kraizel 'élénk, eleven, göndör' (Mizser Lajos szíves közlése).

Népnevből keletkezett név: *Horvat, Horvath*.

Foglalkozásnevek: *Sponer* < bajor-osztrák Spohn; *Bobert* < sziléziai német *Bobr* < szláv bobr, 'hód' (Mizser Lajos közlése).

Egyéb: *Tőke* < tőke vö. KÁZMÉR 1083; *Kende* < kende 'méltóságnév'.

Szepes megyei anyagunkban két kettős családnév fordul elő: *Horvath Stansits, Horvath Gyurikovics*.

Keresztnevek: A Szepes vármegyei úrbérrendező biztosok keresztnevei közül négyszer fordul elő: *Joannes, Paulus, Josephus, Thomas*; háromszor: *Franciscus, Stephanus, Xaverius*. E keresztnevek erősebb megterheltsége bizonyára bővebb szepesi nemesi névanyagban is megfigyelhető lenne.

II.

Zemplén vármegyei konskriptorok nevei: *Balthasar Aisdorfer* (*Aisdorfer Boldisar*), *Melchior Benitzky de Eadem, Andreas Berhelyi, Franciscus Bernát de Bernátfalva, Georgius Boronkay, Paulus Ghilányi de Lázy, Antonius Horvath de Grysany, Ladislaus Jósá de Pankota, Andreas Kazinczy de Eadem, Antonius Keresztess, Josephus Kolosy, Andreas Kossuth de Eadem, Michael Kovasznay, Alexander Mariassy de Markusfalva, Josephus Merze de Szinye, Joannes Nedeczky de Eadem, Andreas Ocskay de Eadem, Joannes Orosz de Csicsér, Emericus Potoczky, Stephanus Püspöky, Emericus Reviczki de Revisnye, Gabriel Szalaky (Szalaky Gabor), Ludovicus Székely de Nagyida, Junior Ladislaus de Szemere, Emericus Szentlélek, Antonius de Szirma, Ladislaus Szirmay de Eadem (Ladislaus de Szirma), Ladislaus junior Szirmay de Eadem, Petrus Szirmay de Eadem, Sigismundus Szirmay de Eadem*

(*Sigismundus de Szirma*), *Franciscus Tomsics*, *Martinus Tussay*, *Antonius Vass*, *Matthias Viczmandy de Buttká*.

Predikátumok: Feltűnő, s extralingvális, a névtan illetékességi körén kívül eső okok folytán, a Zemplén vármegyei úrbéri összeíró biztosok nemesi előnevei közül mindössze egy képződött Zemplén megyei helynévből: *Buttkai*; Abaúj vármegyei helynévből képzett: *Bernátfalvi*, *Nagyidai*; Árva megyei helynévből képzett: *Revisnyei*; Horvátországi helynévből képzett: *Grysany* (ma *Grižane*); Arad megyei helynévből képzett: *Pankotai*; Borsod megyei helynévből képzett *Kazinczi*; Liptó megyei helynévből képzett *Lázy* (vö. FÉNYES ELEK, Magyarország geographiai szótára. 2. Bp., 1851. 14); Nyitra megyei helynévből képzett: *Ocskai*; Sáros megyei helynévből képzett: *Szinnyei*; Szepes megyei helynévből képzett: *Markusfalvi*, *Nedeczki*; Túróc megyei helynévből képzett: *Csicseri*; Ugocsa megyei helynévből képzett: *Szirmai*.

Családnevek:

Helynevekből képzett magyar képzésű családnevek: *Berhelyi* < ?, *Boronkay* < Boronka (Somogy m.); *Kazinczy* < Kazinc (Borsod vm.); *Kolosy* < Kolos (Nyitra vm.); *Kovasznyay* < Kovászna (Háromszék); *Ocskay* < Ocskó (Nyitra vm.); *Püspöky* vö. KÁZMÉR 878; *Szlaky* < (Nagy)szalak (Szepes vm.), Nagyszalakra adatot ld. NAGY IVÁN, Magyarország családai czimerekkel és nemzedékrendi táblázatokkal. C–Gy. Pest, 1858. 342; *Szemere* < *de Szemere* < Szemere vö. KÁZMÉR 990; *Szentlélek* < Szentlélek vö. KÁZMÉR 998; *Szirmay* < Szirma (Ugocsa) vö. FÉNYES ELEK, Magyarország geographiai szótára. 2. k. Pest, 1851. 139–140; *Tussay* < Tussa (Zemplén); *Viczmandy* < Viczmánd vö. KÁZMÉR 1142. Szlovák képzésű családnevek: *Benitzky* < Benic (Túróc); *Mattyassovszky* < *Matiasovce* ‘Mátyásfalva’ (Szepes); *Nedeczky* < Nedec (Szepes vm.); *Potoczky* < szl. Potocska, vagy (Sáros(potok) (Zemplén); *Reviczki* < Revisnye vö. Fényes i. m, 290; Német képzésű családnév: *Aisdorfer* < Eisdorf (Szepes vm., ma szl. Zakovce.)

Személynévi eredetű családnevek: *Bernát*, *Ghilányi*, *Jósa*, *Keresztess*, *Mariássy*, *Merze*, vö. KÁZMÉR 131–132, 402, 582–583, 708, 726, *Tomsics* < horvát: Tomo + sics képző vö. MANDIC ŽIVKO, Povijesna antroponimija bunjevačkih Hrvata u Madzarskoj. Bp. 1987. 294.

Népnévi eredetű családnevek: *Horvath*, *Orosz*, *Székely*.

Egyéb családnevek: *Kossuth* < szl. kosut ‘kecske, bokor, cserje’; *Marschalko* < szl. marsal + ko képző; *Vass* < m. vö. KÁZMÉR 1126.

A helynevekből képzett családnevek közel 68%-a magyar, 27%-a pedig szlovák képzésű. A Trencsén és Szepes vármegyei adatok ismeretében feltűnő, hogy mindössze két családnév vezethető vissza Zemplén megyei helynévre. A személynévi eredetű családnevek egy kivételével magyar képzésűek. Magyar képzésűek a népnévre visszavezethető családnevek is.

Keresztnevek: A Zemplén vármegyei úrbéri összeírók közül négy-négy nemes viselt *Andreas*, *Antonius*, ill. *Ladislaus* nevet, hárman pedig *Emericus* nevet; a *Joannes*, *Josephus*, *Franciscus* nevek kétszer fordulnak elő.

UDVARI ISTVÁN

18. századi adatok a szepességi gorálok névszótárához

1772–1773-ban Szepes megye 206 településén történt meg az úrbérrendezés. Az ún. gremiális helységeken kívül Mária Terézia személyes parancsára a rendezést véghezvitték a lengyel zálogból kiváltott 13 városban, s a lublópodolini uradalomban is. Végrehajtották a regulációt az ún. szepesi Kis megyében vagyis a nemes X. lándzsások felső székében is¹.

160	gremiális település
13	szepesi város
19	lubló és podolini uradalmakhoz tartozó település
14	ún. X. lándzsás falu
206	község és város

A magyar Országos Levéltárban 165 Szepes vármegyei helység 9 kérdőpontra adott válaszait találjuk meg. A lengyel zálogból kiváltott helységek fassioi, s mintegy 20 további település válaszai elkallódtak. Az Országos Levéltárban megőrzött 165 szepesi fassio nyelvileg a következőképpen oszlik meg:

szlovák nyelvű:	148
német nyelvű:	17
összesen:	165

Másutt már rámutattam arra, hogy az úrbérrendezés folyamán a szlovák nyelv alkalmazási köre bővebb volt, mint más magyarországi nyelvek, meg-egyezett a német és a magyar nyelvek jogkörével². Bár az összeírók az ún.

¹ REBRO KAROL, Urbárska regulácia Márie Terézie a poddanské úpravy Jozefa II. na Slovensku. Bratislava, 1959. 82–83, 161–190; az úrbérrendezés szepesi vonatkozásaiából ld. még UDVARI I., Szepességi falvak kapcsolata Tokaj-Hegyaljával a XVIII. század végén (Adatok a szlovák-magyar és ruszin-magyar interetnikus kapcsolatokhoz.): BENCSIK JÁNOS (szerk.): Tokaj és Hegyalja. 1. Miskolc, 1989. 102–115.

² Vö. UDVARI I., Adatok Hegyalja és a zempléni szlovák valamint ruszin falvak kapcsolatainak történetéhez: BENCSIK J.–VIGA GY. (szerk.): A hegyljai mezővárosok történeti néprajza. 1.

kilenc kérdőpontra adott válaszokat tartoztak világosan, érthetően, népnyelven lejegyezni és visszaolvasni a jobbágyok képviselőinek, a szepességi ruszin községekben e rendelkezést praktikus okok miatt nem tartották be. Sáros, Zemplén és Ung vármegyék ruszin községeihez hasonlóan a szepesi ruszinok is szlovák nyelvű urbáriumokat és nyomtatott tabellákat kaptak, az előbbiekből a kézzel történt bejegyzések is szlovák nyelvűek. A kilenc kérdőpontra adott válaszokat a lengyel nyelvjárást beszélő, szlovák azonosságtudattal rendelkező gorál falvakban is szlovák nyelven jegyezték le. E sajátos lokális identitással bíró falvakat a 18. századi népességösszeírások szinte kivétel nélkül szlováknak tüntetik fel. A lengyelországi gorál falvak népessége a legutóbbi időig a szlovák nyelvet tekintette nyelvének¹.

Az úrbérrendezés során készült Szepes vármegyei névösszeírások tükrében egy és azonos időpontban négy – a szlovák, a német, a ruszin, és a gorál (lengyel) – névadási rendszer is összevethető. Idézzük fel az 1773-as *Lexicon locorum Szepes vármegyére* vonatkozó adatait.

A *Lexicon locorum Szepes vármegyére* vonatkozó összesítő adatai²

helységnevek száma:	157
községek száma:	147
mezővárosok száma:	10
katolikus parochiák száma:	11
tanítók száma:	118
német helységek száma:	20
szlovák helységek száma:	123
ruszin helységek száma:	14

A *Lexicon* által jelzett szlovák, német, ruszin és a *Lexicon* által fel nem tüntetett gorál (lengyel) települések keresztnévei a Szepesség konkrét alrégióiban bizonyára eltérő módon, de hatással voltak egymásra. E kölcsönhatás mértékének és mélységének megállapítása külön tanulmányt igényel.

A szakirodalom a Szepességben közel ötven gorál-lengyel települést jelez. Ezek közül ma 14 Lengyelországhoz tartozik, a többi pedig Szlovákiához. A Magyar Országos Levéltárban kilenc *lengyelországi szepességi gorál* falu úrbérrendezési anyaga őrződött meg, melyből az ún. kilenc kérdőpontra adott

Miskolc, 1988. 48–60.; Vö. UDVARI I., Mária Terézia korabeli Szepes és Zemplén vármegyei szlovák nyelvű bevallások lexikai hungarizmusai. Nemzetközi Szlavisztikai Napok II. Szerk. GADÁNYI K. Szombathely, 1988. 429–441.

¹ Erről részletesen ld.: SOWA FRANCISZEK, System fonologiczny polskich gwar spiskich. Wroslaw–Warszawa–Kraków, 1990. 7–23; JÚLIA DUDÁŠOVÁ-KRIŠŠÁKOVÁ, Goralské nárečia. Bratislava, 1993.; SERVÁTKA M., Výsledky doterajšieho bádania slovenského jazyka v Pol'sku. Slavica Slovaca. 1993. é. 1–2. 228–235.

² Vö. *Lexicon universorum Regni Hungariae locorum populosorum...* Budapest, 1920. 312.

feleletek és a névösszeírások egy részét a Vasvári Pál Társaság Füzetei 12. kötetében tettem közzé (Nyíregyháza, 1994).

Az alábbiakban a *szlovákiai gorál* falvak Mária Terézia-korabeli úrbéres népesség, tulajdonképpen a háztartásfők keresztnéveit mutatom be. Az úrbérrendezés során felvett különböző névjegyekben a keresztnévek vagy kanonizált, hivatalos latin alakban vagy népi gorál formában szerepelnek¹. E helyen, lentebb a népi keresztnévi alakokat feltüntető összeírások adatait összegzem. A további összevethetőség okán megadom az egy-egy kanonizált latin névhez tartozó formák előfordulásának összességét. A feldolgozott névjegyzékben ismét hangsúlyozom, gorál népi formák dominálnak, viszonylag kevés a latin vagy latinos névváltozatok száma.

A népi keresztnévek jelentősebb része magyar helyesírással került lejegyzésre, de több esetben tetten érhető a cseh, lengyel, latin helyesírás hatása is. *Pl. Jasek* <lat. *Joannes* – *Jassek, Jašek*; *Macsek* <lat. *Matthias* – *Maček, Maczek*; *Josef* <lat. *Josephus* – *Jošef, Jossef, Joseph, Josseph*; stb.

A keresztnéveket az alábbi gorál falvak úrbérrendezési összeírásából gyűjtöttem ki:

Magyar név	Szlovák név	Lengyel név
<i>Szepesófalva</i>	<i>Spišská Stará Ves</i>	<i>Spiska Stara Wieś</i>
<i>Lechnic</i>	<i>Lechnica</i>	<i>Lechnica</i>
<i>Lesznic</i>	<i>Lesnica</i>	<i>Leśnica</i>
<i>Haligóc</i>	<i>Haligovce</i>	<i>Haligowce</i>
<i>Richvald</i>	<i>Veľká Lesná</i>	<i>Rychwald (Wielka Leśna)</i>
<i>Mátyásfalva</i>	<i>Matiašovce</i>	<i>Maciaszowce</i>
<i>Hanusfalva</i>	<i>Spišské Hanušovce</i>	<i>Hanuszowce</i>
<i>Gibel</i>	<i>Zálesie</i>	<i>Gibel</i>
<i>Relyova</i>	<i>Reľov</i>	<i>Relów</i>
<i>Hagi</i>	<i>Hágy</i>	<i>Hagi</i>
<i>Kisfrankova</i>	<i>Malá Franková</i>	<i>Frankowa Mała</i>
<i>Nagyfrankova</i>	<i>Veľká Franková</i>	<i>Frankowa Wielka</i>
<i>Zsdiar</i>	<i>Ždiar</i>	<i>Żdziar</i>
<i>Landok</i>	<i>Lendak</i>	<i>Lendak</i>
<i>Krig</i>	<i>Vojňany</i>	<i>Wojniany</i>
<i>Alsóružsbach</i>	<i>Nizné Ružbachy</i>	<i>Druzbaki Nizné</i>
<i>Lackova</i>	<i>Lacková</i>	<i>Lackowa</i>

¹ Vö. UDVARI ISTVÁN, Lengyelországi szepességi falvak népelete Mária Terézia korában. Adatok a gorálok névszótárához, gazdaság-, és társadalomtörténetéhez. Vasvári Pál Társaság Füzetei 12. sz. Nyíregyháza, 1994. 45–55, 64–65.

Magyar név*Forbasz**Újlubló**Pilhof**Kacse***Szlovák név***Forbasy**Nová Ľubovňa**Pilhov**Kače***Lengyel név***Forbasy**Nowa Lubowia**Pilchów**Kacze*

Előforduló nevek száma: 49

Előforduló névváltozatok száma: 142

Névváltozatok összessége: 1264

Egy névre eső névváltozatok átlaga: 2,89

A gorál-lengyel nyelvjárásokról elmondható, hogy több nyelv elemeit szintetizálták magukba, s a szlovákok irodalmi nyelvének hatása alatt fejlődtek. Az interetnikus kapcsolatok tükröződnek az alapján véve lengyeles jellegű keresztnevekben is, így pl. Joannes alakváltozatai között szereplő *Vanyó*, *Ivan* ruszin (ukrán), a *Jan*, *Janko* pedig szlovák hatást mutat. A Laurentius változatai közül a *Vavrinec* szlovák, a *Lorinc*, *Lovrinc* magyar eredetű.

Adalbertus,		<i>Andek</i>	2	<i>Kristof</i>	1
Albertus		<i>Antoni</i>	1	Daniel (Dániel)	1
(Adalbert, Al-		Augustinus		<i>Danko</i>	1
bert)	123	(Ágoston)	4	Demetrius	
<i>Vojtek</i>	120	<i>Augustin</i>	4	(Demeter)	1
<i>Vojcsek</i>	2	Bartholomeus		<i>Demko</i>	1
<i>Vojtko</i>	1	(Bertalan)	19	Elias (Eliás)	2
Adamus (Ádám)	8	<i>Bartek</i>	18	<i>Ilyko</i>	1
<i>Adam</i>	8	<i>Bartko</i>	1	<i>Illasz</i>	1
Alexander (Sándor)	2	Benedictus		Emericus (Imre)	4
<i>Sandor</i>	1	(Benedek)	1	<i>Imre</i>	3
<i>Alexander</i>	1	<i>Benedik</i>	1	<i>Imris</i>	1
Andreas (András)	91	Blaseus (Balázs)	8	Fabianus (Fábián)	2
<i>Jandrek</i>	60	<i>Blazek</i>	6	<i>Fabian</i>	2
<i>Onda</i>	19	<i>Blazsek</i>	1	Fedor (Fedor)	3
<i>Onder</i>	3	<i>Blazik</i>	1	<i>Fedor</i>	2
<i>Jendek</i>	3	Carolus (Károly)	1	<i>Fedorek</i>	1
<i>Andro</i>	1	<i>Karol</i>	1	Florianus (Flórián)	1
<i>Andras</i>	1	Casparus (Gáspár)	6	<i>Florek</i>	1
<i>Andrej</i>	1	<i>Kasper</i>	5	Franciscus (Ferenc)	34
<i>Ondrej</i>	1	<i>Gasper</i>	1	<i>Franek</i>	27
<i>Jenda</i>	1	Cristophorus (Kris-		<i>Franko</i>	3
<i>Andreas</i>	1	tóf)	23	<i>Ferenc</i>	2
Antonius (Antal)	6	<i>Kris</i>	15	<i>Ferko</i>	1
<i>Antek</i>	3	<i>Krizs</i>	7	<i>Fercko</i>	1

Gabriel (Gábor)	2	Laurentius (Lőrinc)	28	<i>Peter</i>	2
<i>Gabris</i>	1	<i>Vavrek</i>	24	Philipus (Fülöp)	3
<i>Gaber</i>	1	<i>Vavrinec</i>	1	<i>Filip</i>	3
Georgius (György)	13	<i>Wowrziniac</i>	1	Robertus (Róbert)	1
<i>Juro</i>	4	<i>Lovrinc</i>	1	<i>Bobek</i>	1
<i>Jurek</i>	3	<i>Lorinc</i>	1	Sebastianus	
<i>Jurko</i>	3	Lucas (Lukács)	4	(Sebestyén)	15
<i>Jorko</i>	2	<i>Lukacs</i>	2	<i>Szobek</i>	12
<i>Jorek</i>	1	<i>Lucas</i>	2	<i>Sebastian</i>	3
Gregorius (Gergely)	4	Martinus (Márton)	58	Simeon (Simon)	15
<i>Gres</i>	2	<i>Martin</i>	29	<i>Simek</i>	12
<i>Gregor</i>	1	<i>Marcin</i>	16	<i>Simon</i>	9
<i>Hric</i>	1	<i>Marcsin</i>	9	Stanislaus	
Ignatius (Ignác)	2	<i>Marton</i>	4	(Stanislaus)	21
<i>Ignac</i>	1	Matthias (Mátyás)	116	<i>Stasek</i>	10
<i>Hnat</i>	1	<i>Macsek</i>	75	<i>Stas</i>	6
Jacobus (Jakab)	108	<i>Macso</i>	14	<i>Stanek</i>	1
<i>Kuba</i>	94	<i>Matisz</i>	10	<i>Stasik</i>	1
<i>Jakub</i>	9	<i>Macsej</i>	7	<i>Stasko</i>	1
<i>Jacko</i>	4	<i>Matus</i>	5	<i>Stancel</i>	1
<i>Jakob</i>	1	<i>Mathias</i>	3	<i>Stanislav</i>	1
Joachim (Joákim)	1	<i>Matej</i>	1	Stephanus (István)	15
<i>Jakim</i>	1	<i>Maco</i>	1	<i>Stefan</i>	8
Joannes (János)	161	Melchior (Melchior)	4	<i>Stefko</i>	6
<i>Jasek</i>	83	<i>Melcher</i>	4	<i>Stefek</i>	1
<i>Jon</i>	29	Michael (Mihály)	97	Thomas (Tamás)	52
<i>Janko</i>	16	<i>Michal</i>	58	<i>Tomek</i>	39
<i>Joan</i>	5	<i>Misko</i>	16	<i>Tomko</i>	9
<i>Vanyo (Vanio)</i>	4	<i>Miso</i>	14	<i>Tomas</i>	4
<i>Jantek</i>	15	<i>Michael</i>	3	Tobias (Tóbiás)	2
<i>Jancsek</i>	2	<i>Michol</i>	3	<i>Tobis</i>	2
<i>Jassek</i>	2	<i>Mihok</i>	2	Urbanus (Urbán)	3
<i>Hancsel</i>	1	<i>Mis</i>	1	<i>Urban</i>	3
<i>Ivan</i>	1	Nicolaus (Miklós)	10	Valentinus (Bálint)	16
<i>Jacsek</i>	1	<i>Mikolaj</i>	9	<i>Valek</i>	14
<i>Jas</i>	1	<i>Miklus</i>	1	<i>Valcsek</i>	1
<i>Jan</i>	1	Paulus (Pál)	50	<i>Valko</i>	1
Josephus (József)	63	<i>Pavel</i>	38	Vicentius (Vince)	1
<i>Josek</i>	39	<i>Pavol</i>	10	<i>Vinko</i>	1
<i>Jozek</i>	24	<i>Palko</i>	2		
Kasimirus (Kázmér)	13	Petrus (Péter)	13		
<i>Kazmér</i>	8	<i>Petrek</i>	9		
<i>Kazso</i>	1	<i>Petro</i>	2		
<i>Kazimir</i>	4				

UDVARI ISTVÁN

A zempléni ruszin községek előjáróinak nevei Mária Terézia korában (1772)

Az úrbérrendezés folyamán a szlovák nyelv alkalmazási köre bővebb volt, mint több más magyarországi nyelv, megegyezett a német és magyar nyelvek jogkörével.¹ Bár az összeírók az ún. kilenc kérdőpontra adott válaszokat tartoztak világosan, érthetően, népnyelven lejegyezni és visszaolvasni a jobbágyok képviselőinek, a zempléni ruszin községekben e rendelkezést praktikus okok miatt nem tartották be. Sáros, Szepes és Ung vármegyék ruszin községeihez hasonlóan a zempléni ruszinok is szlovák nyelvű urbáriumokat és nyomtatott tabellákat kaptak, az előbbieken a kézzel történt bejegyzések is szlovák nyelvek. Zemplén vármegyében tehát az Úrbérrendezés 1772–74 között zajlott. Az úrbérrendező biztosok az 1715-ös összeírás során használt esküformula frissen nyomtatott szövegével megeskették a községi előjárókat (a bírót, 2–5 esküdtet), hogy azok mindennemű „haragot, szeretetet” félre téve az igazat vallják, s semmit el nem tagadnak. A kilenc kérdőpontra adott válaszok lejegyzése így a községek előjáróságának bemondata, bevallása alapján történt. A rendező biztosok az előjáróság tagjai számára a választ tartoztak érthetően, anyanyelvükön visszaolvasni, az előjáróság tagjai pedig aláírásukkal hitelesítették az összeírók által rögzített válaszokat, ill. azok valóságtartalmát. Aki nem tudott írni, neve mellé keresztet rakott. A ránk maradt válaszlapok alapján megállapítható, hányan tudtak egy-egy község előjáróságából, tulajdonképpen a korabeli paraszti elitből írni, vagy legalábbis hányan tudták a nevüket leírni.² A zempléni ruszin községek előjáróinak nevét a rendező biztosok vagy írno-kaik írták a paraszti bevallások alá, a községi előjárók csupán keresztvonással hitelesítették azt. Ennek értékelésénél figyelembe kell azt is venni, hogy a korabeli görögkatolikus (ruszin) parochiális kisiskolákban nem a latin ábécét, hanem a cirill azbukát tanították, az összeírók pedig minden bizonnyal latin betűs aláírást kértek a vallomástevőktől. Zemplén vármegyében tehát ezért sem tükrözheti pontosan a ruszin lakosság írni-olvasni tudását az a tény, hogy aláírták-e vallomásaikat a megkérdezettek, vagy csak kezük keresztvonásával hitelesítették. Tény az is, hogy a görögkatolikus népiskolák száma rendkívül alacsony volt.³ A községi előjárók neveit 92 zempléni ruszin falu paraszti beval-

¹Vö. UDVARI I., Adatok Hegyalja és a zempléni szlovák, valamint ruszin falvak kapcsolatainak történetéhez. Bencsik J.–Viga Gy. (szerk.) A hegyaljai mezővárosok történeti néprajza. I. Miskolc, 1988. 48–60; UDVARI I., Mária Terézia korabeli Szepes és Zemplén vármegyei szlovák nyelvű bevallások lexikai hungarizmusai. Gadányi K. (szerk.) Nemzetközi Szlavisztikai napok II. Szombathely, 1988. 429–411.

²Vö. BENDA KÁLMÁN, A felvilágosodás és a paraszti műveltség a XVIII. századi Magyarországon: Valóság 1976. 4. sz. 54–61.

³UDVARI I. (szerk.), A munkácsi görögkatolikus püspökség lelkészsegeinek 1806. évi összeírása. Vasvári Pál Társaság Füzetek 3. sz. Nyíregyháza, 1990. 81., 141–5.

lásából gyűjtöttem ki. A korabeli források szerint, nevezetesen az 1773-as *Lexicon locorum* szerint a Zemplén vármegyei ruszin községek száma 149. Az általam kiválasztott 91 település többségében ma is ruszin (ukrán) nyelvjárást beszélnek. A községi előljárók, a paraszti elit nevei, névviselete befolyásolhatták a későbbi korok névválasztását, névdivatját. A vizsgált keresztnévek forrásainkban vagy kanonizált, hivatalos latin alakban vagy népi, ruszin formában szerepelnek.

Nevek száma: 29. Névváltozatok száma: 71. Egy névre eső névváltozatok átlaga: 2,44. Névelőfordulások összessége: 350.

A bi- vagy multilingvis összeírók a bevallástevők családneveit alapján véve magyar helyesírással jegyezték le, melyben cseh sajátosságok is megjelennek, magyar helyesírással kerültek lejegyzésre a ruszin népi keresztnévek is.

Magyar helyesírási sajátosságok:

č = cs: *Taptics Vovcsok* (Alsócssebinye), *Kecs* (Brezovec), *Csik*, *Matiscsak* (Detrik) stb.

č = ts: *Popovits* (Ladomér), *Kosztritsakuv* (Novoszedlicka), *Jurtsakuw* (Sztarina és Dara) stb.

c = tz: *Hritz* (Mezőlaborc), *Jatzko* (Ruszka) stb.

s = sz: *Szuchy* (Kaleno), *Migleszowszky* (Isztancs), *Priszlupszky* (Oroszhrabóc) stb.

š = s: *Steffan* (Cabóc), *Rosko* (Csertész), *Petruska* (Felsőcssebinye) stb.

ž = zs: *Jizs* (Csukalóc), *Zsupan* (Pcsolina)

l' = ly: *Vaszily* (általánosan), *Szteblya* (Nyagó) stb.

ň = ny: *Bereznyanin* (Oroszbisztra), *Ivanyikov* (Oroszpatak), *Spirnyak* (Pritulyan)

d' = gy: *Medvigy* (Orosztokaj)

t' = ty: *Matyi* (Izbugyabresztó)

Cseh helyesírási sajátosságok:

ch = ch: *Szuchy* (Kaleno), *Kanyuch* (Oroszvolya) stb.

j = g: *Andreg* (Mezőlaborc) stb.

č = č: *Lukač* (Oroszkázmér), *Hrusč* (Mikova) stb.

s = s: *Vasilycsov* (Parihuzóc), *Zawacansky* (Brusznica) stb.

Magyar és cseh helyesírási sajátosság is lehet:

c = cz: *Miczovesin* (Izbugyarokító), *Zavaczky* (Mikova), *Jaczko* (Izbugyabresztó) stb.

š = ss: *Choross* (Alsócssebinye), *Gosso* (Izbugyabresztó).

A zempléni ruszin falvak előjáróinak nevei

Alsócsseblnye
Ujki Vaszily
Choross Ivan
Taptics Vaszily
Vovcsok Vaszily

Brezovec
Petrus Szlivka
Michael Kecs

Brusznyica
Petrus Potoma
Ferco Zawacansky

Czabóc
Szinyai Mihály
Szabolyak Steffan
Zelnik János
Borosnyak Kondrat

Csabalóc
Jalcs Alexa
Rohaly Vaszily
Ambruch Jaczko
Gribb Mikula

Csertész
Karnovszky Joan
Cservenyak Andrej
Zovan Gregor
Rosko Ignat

Csukalóc
Joannes Varga
Basilus Tancsin
Andreas Rác
Michael Jizs

Detrik
Badanko Petro
Csik Ivan
Grin Vasko
Matiscsak Ivan
Rohal Michal

Felsőcsseblnye
Gutics Ivan
Panykuv Petro

Sztarancs Matyi
Petruska Ivan

Homonnaolyka
Katancsin Vaszily
Letzina Fedor
Moroz Onder
Gajda Lukacs

Homonnarokító
Joannes Vallyko
Ignatius Rudics
Ladislaus Zub
Franciscus Kohut

Homonnazbojna
Ladislaus Kirjics
Franciscus Kunniczy
Georgius Ferko

Hrabovarosztoka
Georgius Lesko
Daniel Kuhta
Michael Kuhta
Demetrius Lesko

Inóc
Georgius Lehman
Stanislaus Mincsak
Basilus Mincsak
Franciscus Kösztzin

Isztancs
Franciscus Molnár
Michael Csorba
Georgius Lengyel
Joannes Migleszowszky

Izbugyabella
Zelinka Cosma
Halykov Elias
Telepcsak Fedor
Goncza Ivan

Izbugyabresztó
Jaczko Simko
Mlego Petro
Gosso Matyi

Izbugyarokító
Reviczky Mihaly
Kurtak Ivan
Miczovesin Procop

Izbugyazbojna
Piroch Gergely
Szimkov Vaszily
Zub Ivan

Jakusóc
Fedor Popownyak
Hricz Popownyak

Jalova
Lucas Eliasov
Elias Illyko
Joannes Eliasov
Mathias Petrov

Kaleno
Kulyik Gregor
Vachaly Ivan
Balyej György
Szuchy Mihaly

Klsbreznice
Vaszil Jevcsak
Janko Szabo
Petro Mojszej

Klsruszka
Stephanus Orosz
Georgius Juhasz
Stephanus Popreni
Stephanus Macska

Klenova
Joannes Koban
Demetrius Fesko
Joannes Poderics
Gregorius Fedorov

Kolbásza
Stephanus Pochdruha
Franciscus Halkovics
Stanislaus Ivan
Joannes Ivanega

Kolonica
Gregorius Szura
Joannes Varkolyak
Sebastianus Kuzma
Joannes Pandics
Gregorius Csuka

Krasznibrod
Sztarosza Ivan
Verci Vaszily
Rabi Ivan
Hachalyega Gregor

Laborcvolya
Donics Ferencz
Klebák Janko
Homa Fedor

Ladomér
Alexius Holovka
Lucas Mincsak
Franciscus Balyu
Alexius Hanyu
Stephanus Popovits

Makóc
Michael Lukacsuv
Simon Hudak
Basilus Komisak

Mezőlaborc
Hopta Andreg
Sztupak Hritz
Petrovaj Ivan
Sztupak Danko

Mihajlo
Basilus Ignatku
Gregorius Babits
Daniel Fut

Mikova
Joannes Zavaczky
Michael Marhulya
Andreas Dubasz
Joannes Hrusč

Nagyruszká
Joannes Pirnyak
Georgius Uhrin

Andreas Kiszelicza
Joannes Szabo

Nechvalpolyanka
Franciscus Petraska
Joannes Tibaj
Stephanus Benyo
Ladislaus Bonn
Franciscus Szuhi

Novoszedlicza
Michal Rapitsov
Andreas Liszanic
Andreas Kosztritsakuv
Joannes Kosztritsakuv

Nyagó
Kanisak Jaczko
Padlicsov Ivan
Szteblya Michal
Gula Andrej

Olykakriva
Basilius Bohomut
Andreas Mechkanics
Szurnyak Mateg
Cservenyak Fedor

Oroszbisztra I.
Ladislaus Makuh
Michael Bereznyanin
Joannes Bereznyanin
Ladislaus Pirohanics

Oroszbisztra II.
Fedor Ruszcsak
Andreas Ruszcsak

Oroszhrabóc
Petrus Korolyuv
Andreas Priszlupszki
Daniel Sztasu
Joannes Motris

Oroszkrajna
Kirik Hricz
Gmitruv Janko
Bely Andri

Oroszkázmér
Jaczko Maslanka

Dankov Lukač
Ferenczov Olexa
Valykovszky Mihaly
Valykovszky Andry

Oroszkruccó
Piovarnik Ivan
Petrilak Ivan
Ilkow Andry
Petrilák Andry

Oroszpatak
Michael Ivanyikov
Joannes Rilyak
Gregorius Tomasov
Petrus Ivanyikov

Oroszpetróc
Rusznjak Jaczko
Gombits Onda
Gombits Vallyo

Orosztokaj
Lukacs Hudakov
Matej Pacsolko
Jaczko Medvigy

Oroszvolova
Demetrius Sipta
Michael Kozar
Ladislaus Pitranik
Franciscus Fenko

Oroszvolya
Csascs Hreha
Secunda Jaczko
Kanyuch Ivan
Babics Mihaly

Osztroznica
Ladislaus Magyaru
Joannes Czoronic
Joannes Haugasu
Joannes Bubalyku

Palota
Petrus Kucharuw
Huska Hritz
Guzj Olexa
Cserevka Ivan

Parlhuzóc

Basilius Czinkats
Lucas Kekő
Alexius Hvozda
Joannes Vasilycsov

Pcsollna

Michael Zsupan
Joannes Fatics
Georgius Kusnyir
Stephanus Lukenyko
Alexius Hakos

Pichnye

Andreas Barna
Georgius Barna
Georgius Vojtko
Stephanus Popadics
Georgius Herka
Andreas Kuzma

Polena I.

Andreas Barcsisin
Ladislaus Polyak
Ladislaus Barcsisin
Gregorius Janczura

Polena II.

Joannes Zubacs
Franciscus Huzi
Joannes Moscsak
Basilius Szlivka

Potocska

Simko Csakunuw
Michael Jaczkow
Michael Moisin

Porubka

Gregor Kowaly
Waszil Motičkow
Michal Ficzw
Waszil Kowaly

Prauróc

Kapraly Petro
Popovics Milyo
Rada Fedor
Popovics Lukacs

Priszlop

Georgius Szedur
Alexius Kozma
Franciscus Kozma
Joannes Kurena

Pritulyan

Maczkow Iwan
Rusznayak Matyi
Szpirnyak Mihaly

Proszács

Gazdik Wasily
Zsatkov Mihaly
Onderisin Ivan
Lukacsov Mihály
Szmoligov Ivan

Pucák

Timko Gubik
Macsosko Ilyko
Gardos Kuzma

Rafajóc

Danečko Ivan
Jamuw Stefan

Remenye

Jañoscsin Janko
Petrov Ivan
Szabol Ivan
Manyos Ivan
Ducz Michal

Rohoznylk

Lukacsow Szimko
Demko Palyow

Roklótó

Csicsvai Stephan
Katrincsak Joan
Csopov Gregor

Runyina

Franciscus Popovics
Franciscus Csuha
Alexius Harajdics
Joannes Harajdics

Ruszka

Georgius Volovszki

Constantinus Czilipo
Franciscus Jatzko
Franciscus Hudits
Alexius Futro

Stefanóc

Csizmar Janko
Jaki Fedor
Szabo Vaszil
Hoblyak Mihaly

Sterkóc

Szteranka Andrej
Jedenak Gabor
Stephanko Gregor

Szmoynyik

Simon Buttala
Joannes Tokar
Joannes Sivaku
Andreas Huszár

Sztarina és Dara

Elias Dudej
Joannes Patsili
Franciscus Jurtsakuw
Elias Menkanin
Ignatius Pajdics

Sztakcsin

Hricz Csupin
Fedor Kapraly
Jurko Sitar
Koszt Ohar
Stefan Simko

Sztakcslnrosztoka

Alexius Szvoren
Paulus Milyov
Georgius Rutkav
Stephanus Szentivan

Sztaskóc

Franciscus Slizow
Lucas Malyinyak
Ladislaus Greskow

Szukó

Csopan Ivan
Onufer Simon

Popek Fedor
Popek Olexa

Topolya

Gregorius Demjanov
Joannes Kicsuv
Petrus Lovicsov
Valentinus Mucsiczuv

Ublya

Paulus Csap
Joannes Bereznencse
Mathias Hajduk
Lucas Csicskov

Ulles

Georgius Fedics
Valentinus Gajdoscsak
Valentinus Gajdoscsak
sen.

Stephanus Kassaicsik

Ulleskriva

Ladislaus Czaczko
Lukacs Hopanics
Simon Osztrusznyickij
Petrus Varga
Andreas Csokina

Valentóc
Gabalya Andreg
Maszley Ivan

Vidrány

Gulya Ivan
Popov Cosma
Kohut Stephan
Kuchtyuk Petro

Villag

Karasz Pavol
Tancsulyak Petro
Maturkanics Petro
Figulya Vaszily
Kunczak Petro

Virava

Riby Laszlo
Ivanczov Ignat
Dzaczov Lukacs
Sziranics Danko

Vladicsa

Timko Bajczura
Joannes Galajda
Michael Ivanov
Michael Tirasz

Vojtóc

Olexa Malyinak
Andry Peczuh
Ivan Halaj

Volca

Lupkovszky Mihaly
Vanykov Fedor
Popovics Gregor
Rohaly Ivan

Zboj

Andreas Ferkanics
Joannes Pleskov
Ignatius Ferkanics
Georgius Hudov
Ignatius Csopak

Zubna

Joannes Mikulov
Andreas Halcsak
Andreas Balyintov
Alexius Rokitovszky
Stephanus Petrusov

**A községi bevallások aláírásaiban szereplő keresztnemek, illetve
névváltozatok előfordulásai**

Alexius	15	Vaszily (Waszily,	Daniel	3
Alexius	9	Vaszil)	Danko	2
Alexa	1	Laszlo	Demetrius	4
Olexa	4	Ladislaus	Demetrius	3
Ilyko	1	Condradus	Demko	1
Andreas	28	Kondrat	Ellas 4	
Andreas	16	Constantinus	Elias	4
Andrej	5	Constantinus	Franciscus	30
Onder	1	Koszt	Franciscus	17
Onda	1	Cosma	Ferco	1
Andry (Andri)	5	Cosma	Fedor	11
Basilius	32	Kuzma	Ferencz	1
Basilius	6	Daniel	Gabriel	1

<i>Gabor</i>	1	<i>Janko</i>	5	<i>Procopius</i>	1
<i>Georgius</i>	15	<i>Lucas</i>	11	<i>Procop</i>	1
<i>Georgius</i>	13	<i>Lucas</i>	5	<i>Sebastianus</i>	1
<i>György</i>	1	<i>Lukacs (Lukač)</i>	6	<i>Sebastianus</i>	1
<i>Jurko</i>	1	<i>Mathias</i>	8	<i>Simeon</i>	7
<i>Gregorius</i>	23	<i>Mathias</i>	2	<i>Simko</i>	2
<i>Gregorius</i>	9	<i>Matyi</i>	3	<i>Simon</i>	4
<i>Gregor</i>	7	<i>Matej (Mateg)</i>	3	<i>Szimko</i>	1
<i>Gergely</i>	1	<i>Michael</i>	30	<i>Stanislaus</i>	2
<i>Hricz (Hritz)</i>	5	<i>Michael</i>	14	<i>Stanislaus</i>	2
<i>Hreha</i>	1	<i>Michal</i>	5	<i>Stephanus</i>	17
<i>Ignatius</i>	6	<i>Mihaly (Mihály)</i>	10	<i>Stephanus</i>	12
<i>Ignatius</i>	4	<i>Milyo</i>	1	<i>Steffan (Stephan,</i>	
<i>Ignat</i>	2	<i>Nicolaus</i>	1	<i>Stefan)</i>	5
<i>Jacobus–Hyacinthus6</i>		<i>Mikula</i>	1	<i>Timofej</i>	2
<i>Jaczko</i>	6	<i>Paulus</i>	3	<i>Timko</i>	2
<i>Joannes</i>	71	<i>Paulus</i>	2	<i>Valentinus</i>	5
<i>Joannes</i>	33	<i>Pavol</i>	1	<i>Valentinus</i>	3
<i>Ivan</i>	29	<i>Petrus</i>	16	<i>Vallyko</i>	1
<i>János</i>	1	<i>Petrus</i>	7	<i>Vallyo</i>	1
<i>Joan</i>	2	<i>Petro</i>	9		
<i>Vasko</i>	1				

A névelőfordulások száma és százalékos részesedése

<i>Joannes</i>	71	20,29%	<i>Demetrius</i>	4	1,14%
<i>Basilius</i>	32	9,14%	<i>Elias</i>	4	1,14%
<i>Franciscus</i>	30	8,57%	<i>Cosma</i>	3	0,86%
<i>Michael</i>	30	8,57%	<i>Paulus</i>	3	0,86%
<i>Andreas</i>	28	8,00%	<i>Constantinus</i>	2	0,57%
<i>Gregorius</i>	23	6,57%	<i>Stanislaus</i>	2	0,57%
<i>Stephanus</i>	17	4,86%	<i>Timofej</i>	2	0,57%
<i>Petrus</i>	16	4,57%	<i>Condradus</i>	1	0,29%
<i>Alexius</i>	15	4,29%	<i>Gabriel</i>	1	0,29%
<i>Georgius</i>	15	4,29%	<i>Nicolaus</i>	1	0,29%
<i>Lucas</i>	11	3,14%	<i>Procopius</i>	1	0,29%
<i>Mathias</i>	8	2,29%	<i>Sebastianus</i>	1	0,29%
<i>Simeon</i>	7	2,00%	Összesen:	350	100%
<i>Ignatius</i>	6	1,71%			
<i>Jacobus</i>	6	1,71%			
<i>Daniel</i>	5	1,43%			
<i>Valentinus</i>	5	1,43%			

KOI ISTVÁN

A hét napjai a helységnevekben

A régi magyar helynévnévadás nyomán kialakult típusok között számosak az olyan helységnevek, amelyeknek névalakjaiban a *vásár* szó, illetve a hét napjainak valamelyike önállóan vagy a névszerkezet tagjaként bukkan föl. Első látásra úgy tűnhet, hogy ezek mindegyike az úgynevezett vásártartásra utaló helységnevek körébe tartozik. Dolgozatomban tehát arra a kérdésre igyekszem választ találni, hogy így van-e valójában?

Ismeretes, hogy a vásártartásra utaló helységnevek sajátos szerepet játszottak a magyar helységnévrendszer létrejöttében. A magyarságot övező etnikumok névadási szokásaival való egybevetés, valamint az idetartozó helységnevek nagy száma – mintegy 170 név – azt igazolja, hogy jellegzetesen magyar típussal van dolgunk. A vásártartás olyan hatékony, termékeny névadási indítéknak bizonyult a középkorban – s részben később is –, hogy az országos elterjedésükön túl a magyarság által alig vagy egyáltalán nem lakott területeken is meghonosodott, olykor az ország határaitól igen távol is elő-előfordult e névtípus: pl. a szlavóniai *Orbászvásárhely* <1383: *Orbazvasarhel* (SzlavOkm. 98–9), *Szombathely* (ma község Romániában *Alsószombatfalva* néven) Fogarásföldön <1291: *Zumbothel* (GYÖRFFY 2: 453), *Csütörtökhely* (ma *Cetvrtkovac* Horvátországban) a régi Zágráb megyében <1410: *Chetertekhel* (MünchCom. Zagrab. 57), *Jászvásár(hely)* (ma *Jasi* Romániában) Moldvában <1412: *Jaswasarhel* (FNESZ. 1: 619), *Románvásár* (ma *Roman* néven romániai város) a Moldva és a Szeret összefolyásánál <1541: *Romanwasar* (MagyRan 1: 486). Ilyenek továbbá a csak kései adatolású *Németvásár* (ma *Tirgu-Neamț* Romániában, a Moldva folyó jobb partján) valamint *Aknavásár* (~*Tirgu-Ocna*, Romániában, a *Tatros* folyó mindkét partján). Ez utóbbiakat az Erdély helységnévtára című, 1991-ben kiadott (2., javított) térképen találtam. A vásáros nevek erős hatására jellemző, hogy olykor a magyar névalakra nincs is adatolt példa, de a latin, német vagy szláv névformák többnyire magyar mintát követnek.

A *Nagyküüllő* közelében lévő romániai (régi Fehér m.) *Monora* rom. *Manarade* (GYÖRFFY 2: 175) mezőváros lévén *Quintum Forum* (1332–6/Pp. Reg. Gunradus sac. de *Quinto Foro*, GYÖRFFY uo.) valamint *Donnersmarkt* (LIPSZKY) névalakjait bizonyosan a csütörtöki hetivásárjáról kapta. – Az Esztergom megyei *Garamrév* (ma *Goznyica* Szlovákiában) ma *Vízivárosnak* nevezett belterületén egy szombat napi vásár működött rendszeresen. *Szombat* elnevezése a lengyel–német értesülésű Adalbart-passióban felmerülő *Sobotin* <[XI. sz. 1007-e-re]: a-ep.ad *Sobottin* (GYÖRFFY 2: 287) névalakban tükröződik. Ez a magyar *Szombat(hely)* elnevezés szláv *Sobot* alakjának német képzővel ellátott alakja lehet (vö. GYÖRFFY, István király és műve. 153).

A középkori vásártartás szokásai jól tükröződnek abban a sajátos magyar jelenségben, hogy a csupán a vásározás tényére utaló névtípusok mellett a vásártartás szokásos napját jelölő vásárnevek típusában a napnevek teljes sorozata

megtalálható: pl. *Hétfőhely* (falu volt a régi Vas megyében) <1221: *Hettfehely* (SZENTPÉTERY KritJ. 1: 120. 363. reg.), *Tardoskedd* (ma Szlovákiában Tardosovce) a régi Nyitra megyében <1221: *Tardoskedde* (Marsina, CDES. 1: 197), *Jákószerdahely* (ma *Velike-Sredice*) a régi Körös megyében <1349: *Jakowzeredahel* (MünchCom. Cris. 223–4), *Csütörtök* (ma *Vágcsütörtök-Stvrtok* Szlovákiában) a régi Trencsén megyében <1477: *Chewthewrthek* (FEKETE NAGY, Trencsén 108), *Péntekhely* (ma *Balatonlelle* tartozéka) falu a régi Somogy megyében <1275: *Pentekhel* (PRT. 10: 536), *Csamaszombata* (ma *Csima* puszta Bajna határában) a régi Esztergom megyében <1237: *Csamaszombat* (GYÖRFFY 2: 305), *Vásárhelymakó* (ma *Makó* része) a régi Csanád megyében <1337: *Wasarhel Moko* (AnjouOkm. 3: 365).

Az ide tartozó nevek körében nem ritka a párhuzamos névadás. Ilyenkor a névalakok egyik tagja mindig magyar név vagy annak latin átírata, s ez a középkorban rendszerint az első névadat is egyben. Példaként említhető a régi Szeben megyei *Szerdahely* (ma Romániában *Mercurea*). Neve párhuzamosan magyar–román–szász névadás eredménye. Mindhárom név létrejöttét a szerda napi vásártartás motiválta. Bár a német alak (1290–5: *Ruchmark*, KNIEZSA: MR. 1: 252) csak a vásártartás tényét tükrözi nevének utótagjában – előtagja az egykori orosz lakóira utal: *Ruch* = orosz –, tulajdonképpen értelme Oroszvásár(hely). Ezt a latin (1334: *Forum Ruthenorum*, SUČIU 1: 390) megfelelője is megerősíti. A csak az újkori adatok között mutatkozó román *Mercurea* a magyar *Szerdahely* névalak fordítása: *szerda* = *miercuri* (1760–2: *Mercurium*, SUČIU 1: 390).

A délvidéki vásáros nevek között olyanok is akadnak, amelyeknek első adatolásában magyar névalak mutatkozik, a későbbi századokban viszont csak a szláv névalakok őrzik a vásártartási funkciót. Így a Körös megyei *Szerdahely* (ma *Gornje Sredice*) 1362-ben *Seredahel* (MünchCom. Kris. 76) alakban bukkan föl, az 1400-as évektől azonban csak *Zredna* (1413. uo.), *Szeredicze* (1781/82. uo.) stb. alakokban él tovább.

E jelenség talán azzal magyarázható, hogy a korai századokban az e területen többségben élő magyarság északabbra húzódott vissza a török fenyegető előrenyomulása miatt. Ezzel párhuzamosan ment végbe a szlávok tömeges bevándorlása, s ez természetesen a szlávos helységnevek elszaporodásához vezetett.

Körös megyében volt egy másik *Szerdahely* (ma *Sredska*), de ennek első névalakja nem vásáros: 1309: *Dubnicha* (uo.). Hamarosan helyébe lép azonban a magyar vásáros névalak (1357: *Zerdahel*, uo.), s századokon át megőrzi pozícióját. Csak 1781-ben mutatkozik az első szlávos névalak: *Szreczka* (uo.), amely máig megőrizte e formáját. Az a tény, hogy a szláv névadásban nem elevenítették fel az eredeti *Dubnica* nevet – nem számítva a közben eltelt időt –, nagyrészt a magyar minta erős hatásával magyarázható. Itt jegyzem meg, hogy bár a 18–19. századi nemzeti törekvések miatt szándékosan is kizárhatták a szláv gyűjteményekből a magyar névalakokat, a források többsége magyar

„ellenőrzés” alatt állt. A nem magyar források pedig csak igen késői időkből valók.

A találmásra kiválasztott s az eddigiekben felvillantott névadatok beszédes példái a középkori vásártartás névadásbeli sajátosságainak, névélettani hatásainak. A helységnevek vásáros voltának kellő körültekintés nélküli megítélése azonban veszélyeket is rejtget. Éppen széles körű elterjedtségük, nagy számuk ugyanis azt eredményezte, hogy a névhasználó közösségek sokszor ráruházták, ráértették a vásáros funkciót az olyan helységnevekre is, amelyek alakjukban hasonlatosak vagy alakilag teljesen megegyeznek ugyan a vásáros nevekkel, de névadási indítékuk merőben más. A problémát tovább árnyalja, hogy a középkorban a *csütörtök* és a *hétfő* kivételével valamennyi napnév megtalálható a személynevek között is, sőt a *Vásár* személynév sem volt ritka. Pl. 1274: Greg. f. *Ked*, *Bács* községbe való lakos (GYÖRFFY 1: 211). – 1211: *Zereda*, vincellér *Aszófő* birtokon (PRT. 10: 505). – 1211: *Pentuch*, torló *Kecu* birtokon (PRT. 10: 508). – *Vasar* szn. (PRT. 10: 507). Mindezek és a hozzájuk hasonló nevek rendszerint azt jelölték, hogy az illető személy a hét mely napján született. Pusztá létük természetesen még nem zavarná meg a vásárnevek rendszerét. Nem hagyhatjuk figyelmen kívül azonban, hogy már a 11., 12. században bármelyik személynév – így a *Vásár* és a napjaiból származók is – minden differenciáló eszköz nélkül falunévvé válhatott, utalván a falu birtokosára. Ráadásul az ilyen elnevezés éppen a kis falvakra és csak egyetlen falut bíró nemesek birtokaira volt jellemző. A települések között pedig éppen az ilyen típusúak jelentkeztek nagy számmal (vö. SZABÓ, Falu 136). Később a 13. sz. elejétől tömegesen jönnek létre a birtoklást kifejező, *személynév + -laka, -háza, -telke, -földe, -szállása, -falva* stb. típusú helynevek (KÁLMÁN, NV. 175). Ezek sorában természetesen – már előtagként – a *Vásár* és a hét napjaiból származó személynévek is megtalálhatók. Az idő előre haladásával érthető módon további differenciáló eszközökkel is kiegészülhettek.

Személynévi eredetű helységnevek

Alsóvásárd (ma Szlovákiában *Dolnie Vasardice*) a régi Nyitra megyében <1556: *Vascard* (CDES. 1: 79). – *Felsővásárd* (ma Szlovákiában *Horné Vasardice*) ugyancsak a régi Nyitra megyében <1343: *Wasard* altera *Wasard* (VSOS. 1: 442). A korrelációba került két település nevének előtagja a földrajzi viszonyokra vonatkozik. A *Felső* előtag a község hegyekben való fekvésére utal. – *Vásárfalva* (falu volt Nyitra megyében) <1274: *Wasarfolua* (SZENTPÉTERY KritJ. 2: 2513. reg.) – *Vásártelke* (ma Romániában < *Stoboru*) a régi Kolozs megyében <1521: *Vasartelek*, *Vasartelke* (SUČIU 2: 146).

Monajkedd(i), falu majd pusztá volt Abaúj megyében <1256: *Monaykeddy* (GYÖRFFY 1: 120). A *Kedd* névalakkal összefüggésben megemlítem, hogy bár néhány helységnév régi és újabb alakja írásban és olvasatban egyaránt hasonlít a napnévi eredetű *Kedd*-hez, származásukat tekintve a *Kede*, *Keda*, *Kend* személynévi előzményre vezethetők vissza: pl. *Kend* (birtok volt a régi Bács-Bodrog megyében) <1404/1417/1499/1510: *Kend* (CSÁNKI 2: 153); *Kendi*

(birtok volt Bars megyében) <1387: *Kendy* (GYÖRFFY 1: 450); *Kendhida* (ma *Kiskend~Chendul Mic* Romániában) a régi Küküllő megyében <1325: *Kenáhyda* > 1486: *Kyskend* (SUČIU 1: 137); *Kiskede* (ma Romániában *Chedea Mica*) a Székelyföldön <1567: *Kws Kede* (SUČIU 1: 136); *Nagykede* (ma Romániában *Chedea Mare*) a Székelyföldön <1505: *Kede* (SUČIU 1: 136. vö. 1290: *Kede sz.*, FNESZ. 2: 193); *Nagykend* (ma Romániában *Chendul Mare*) <1409: *Naghkend* (SUČIU 1: 137); *Szarvaskend* (ma helység Vas megyében) <1236: *Zorvoskend* (CSÁNKI 2: 795, vö. FNESZ. 2: 527).

Szerdafalva (falu volt) a régi Kraszna megyében <1490: *Zerdafalva* (SUČIU 2: 434). – *Péntek* (ma *Péntekfalva~Pinticul* Romániában) a régi Doboka megyében <1292: *Pinthuc* (KNIEZSA MR. 1: 260). – *Péntek* (ma *Szászpéntek~Pinticu* Romániában) a régi Kolozs megyében <1322: *Penthwk* (KNIEZSA: MR. 1: 231). – *Péntek* (Solymos vár tartozéka volt) a régi Arad megyében <1440: *Penthek* (CSÁNKI 1: 777). – *Péntek* (ma *Pinták~Kispéntek~Slatinita* Romániában) a régi Beszterce megyében <1332–6: *Pintuk* (GYÖRFFY 1: 562). – *Péntekfalu* (ma Vas megyében Sárvár része) <1570: *Pinthekfalw* (KÁZMÉR, Falu 284). – *Péntekfalva* (ma *Pélmonostor~Beli Manastir* része Horvátországban) a régi Baranya megyében <1289/1291: *Pentekfolua* (SZENTPÉTERY KritJ. 2: 3546 reg.). – *Péntekfalva* (elpusztult) a régi Valkó megyében <1437: *Penthekfalwa* (CSÁNKI 2: 342). – *Péntekfalva* (szintén elpusztult) a régi Valkóban <1404/1469: *Penthekfalua*, *Penthekfalwa* (CSÁNKI 2: 342). – *Péntekfalva* (ma *Kerkafalva* Zala megyében) <1289/1291: *Pentekfolua* (CSÁNKI 3: 93). – *Pénteklaka* (elpusztult) a régi Arad megyében <1347: *Pentheklaka* (SUČIU 2: 384). – *Pénteklaka* (elpusztult) a régi Hargita megyében <1553: *Pentheklaka* (SUČIU 2: 384). – *Pénteksur* (ma Szlovákiában~Maly Sur) a régi Pozsony megyében <1335: *Pynthekswr* (VSOS. 2: 56). – *Péntekülése* (nyoma veszett) a régi Arad megyében <1440: *Penthekylese* (SUČIU 2: 385). – *Péntekülése* (Nagyvárad város birtoka volt) a régi Bihar megyében <1301: *Pentuk Julese* (AnjouOkl. 1: 52).

Szombatfalwa (ma *Magyarszombatfa* Vas megyében, korábban *Alsószombatfa* (Lipszky), korrelációban *Felsőszombatfával*) <1366: *Zumbathfalwa* (CSÁNKI 2: 801). – *Szombatfalva* (ma *Szombatfa*, korábban *Felső-Szombatfa* [(Lipszky) korrelációban *Alsószombatfával*]) Ausztriában a régi Vas megyében: 1252: *Sumbotfolua* (FNESZ. 2: 591). – *Szombatfalva* (Székelyudvarhelybe beolvadt település) a régi Udvarhely székben <1497: *Sombatfalwa* (KolozsmonKonv. 3035 reg.). – *Szombatháza* (ma *Zalaszombatfa* Zala megyében) <1389: *Zombathaza* (KÁZMÉR, Falu 267). – *Szombatság* (ma Romániában~Simbata) a régi Bihar megyében: 1508: *Zombathságh* (SUČIU 2: 123). – *Szombatszállítás* (ma *Szabadszállítás* Bács-Kiskun megyében) <1423: *Zombatszallas* (GYÖRFFY 2: 434). – *Szombattelke* (ma *Mezőszombattelke~Simboleni* Romániában) a régi Kolozs megyében <1329: *Zombatheleke* (SUČIU 2: 124). – *Szombatteleke* (ma *Erdőszombattelke~Simboeni* Romániában) a régi Doboka megyében <1456: *Zombathtelke* (SUČIU 2: 124).

A vásártartás motívumától elterő egyéb indítékú helységnevek

a) Vásáros vagy annak tűnő helynév analogikus hatása

Kiliánvásárdja (ma *Alsóvásárd~Jelenova* része Szlovákiában) a régi Nyitra megyében <1404: *Kylyanvasardya* (ZsigmOkl. 2/1: 404). A névalak létrejötté *Alsóvásárd* közelségével van kapcsolatban.

Szerdaszentanna (ma *Nyárádszentanna* része Romániában) a Székelyföldön <1550: *Zereda Zent Anna* (FNESZ. 2: 250). Nevének *Szerda* eleme *Nyárádszereda* szomszédságával van összefüggésben.

b) A névalak népetimológia eredménye

Vásárfalva (ma *Majosfalva~Mojs* Szlovákiában) a régi Trencsén megyében <1419: *Vasarfolua* (VSOS. 2: 267). Birtokosa a *Vásonfalvi* család volt. Ez több alakváltozatában is tükröződik: 1438: *Wassanfalua* (CSÁNKI 4: 156); 1505: *Wassanfalwa* stb. A névalak eltérése az akkoriban már sűrűn előforduló vásáros nevek hatására történhetett.

Kedhida (ma *Kehida* Zala megyében) <1322: *Kedhyda* (FNESZ. 1: 705). Az eredeti változat (1232: *Ketud*, FNESZ. uo.) nevében egy *Ketöd* szn. rejlik, amelynek tulajdonképpeni jelentése: *második fiú*. A *Ketöd>Ked* változás tehát szintén népetimológia eredménye.

Szeredafalva (ma *Szeretfalva~Saratel* Romániában) a régi Doboka megyében <1296: *Zereth* (KÁZMÉR, Falu 177). Az elsődleges névalak később a hasonló hangzása miatt *Szeredafalva* (LIPSZKY) alakban élt tovább, s csak az utóbbi hivatalos névadás útján állították vissza a *Szeret* nevet a *falva* utótaggal.

c) Kései, hivatalos névadás eredménye

Vásáros (ma Romániában *Targoviste*) a régi Krassó-Szörény megyében (vö. MEZŐ, HivHn. 196). – *Drávavásárhely* (ma Horvátországban) a régi Zala megyében (MEZŐ, i. m. 100). – *Százvásár* (ma *Ihlany* nevű helység része Szlovákiában) a régi Szepes megyében (vö. MEZŐ, i.m. 198).

Kisszombat (ma Szlovéniában~*Crnelavci*) a régi Vas megyében (MEZŐ, i.m. 104). – *Ószombat* (ma Szlovákiában~*Sobotiste*) a régi Nyitra megyében (MEZŐ, i.m. 243, 245). – *Szombati* (ma Szlovákiában~*Sobatyn*) a régi Bereg megyében (MEZŐ, i.m. 176).

A felsorakoztatott helységnevek láthatóan csupán az egyik nézőpontból vallottak a vásáros – nem vásáros kérdés ügyében. Annyi talán így is megállapítható, hogy a napneveknek és a *vásár* szónak a névalakban való pusztai jelentése nem nyújt elegendő támpontot a helységnevek eredetének, funkciójának megítélésében. A teljesebb kép kialakításához egy másik, a vásáros nevek rendszertani áttekintése nyomán megmutatkozó látószög segíthetne hozzá. Ennek a tüzetes vizsgálata azonban már „hosszabb történet”.

SZABÓ FERENC

Szabadkőművesi páholynévsorok Kelet-Magyarországból

A szabadkőművesség gyökerei időben és térben távolba nyúlnak. Vannak olyanok, akik a messze Egyiptomban, vagy Mezopotámiában keresik, mások a keresztes lovagok rendjeire vezetik vissza az eredetét. Legtöbbször a középkori építőkéheket tekintik a szabadkőművesség kezdeteinek.

Az újkori szabadkőművesség 1717-ben, Londonban öltött szervezeti formát. Véltetően az ekkor már régóta létező csoportok egyesültek. Anderson, anglikán lelkész készítette el az „alkotmánynak” nevezett szabályzatukat. Ezt minden szabadkőműves kötelezőként fogadja el magára nézve. Az andersoni alkotmány kimondja, hogy a szabadkőművesség filozofikus, emberbaráti és haladó intézmény. Tagjai számára az emberi egyenlőség eszméjének és a haza szolgálatának feladata szent kötelesség. A szabadkőművesség első időszakában az öntökéletesítéssel foglalkozott. Erkölcsi és szellemi értékekre igyekezett szert tenni. A mozgalom igen gyorsan terjedt el egész Európában.

Magyarországon először Brassóban alakult páholy, 1749-ben. Ezt az időpontot megelőzően is voltak magyar szabadkőművesek, de másutt, elsősorban Bécsben és Prágában léptek be páholyokba. A XVIII. században hazánkban a szabadkőművesség északról: Lengyelországból és Csehországból érkezett.

A XVIII. századi magyar szabadkőművesek között elsőként kell említést tennünk gróf Széchényi Ferencről, a Magyar Nemzeti Múzeum és Nemzeti Könyvtár alapítójáról, gróf Teleki Sámuelről, a marosvásárhelyi Teleki-téka alapítójáról, báró Bruckenthal Sámuelről, a nagyszombati művészeti gyűjtemény alapítójáról, báró Festetics Györgyről, a kesztelyi Helikon és Georgikon alapítójáról. A testőr írók közül legtöbbször szabadkőművesek voltak: köztük Barsay Ábrahám, Báróczy Sándor, Bessenyei György, Berzeviczy Gergely, Naláczy József és még sokan mások. A magyar jakobinus mozgalom legtöbb vezére szintén szabadkőműves volt: Hajnóczy József, Laczkovics János, Martinovics Ignác, Sigray Jakab gróf.

Ide tartozott a század legnagyobb magyar költője, Batsányi János és a magyar nyelv megújítója, a század legnagyobb magyar szabadkőművese, Kazinczy Ferenc. Kazinczy Kassán kiadott szabadkőművesi folyóiratába, az „Orpheus”-ba (ez volt az író szabadkőművesi álneve) a következő kitűnő szabadkőműves írók közölték műveiket: Aranka György, Batsányi János, Darvas Ferenc, Földi János, Horváth Ádám, gróf Ráday Gedeon.

Born Ignác, aki Kapnikbányán született, Erdélyben, külföldön szerzett ismerést hazájának. Tudományos eredményein kívül, mint a kor legfejlettebb szabadkőművesét tisztelték a művelt világban. Szabadkőművesi folyóiratokat szerkesztett Bécsben.

Délnyugat Magyarországon a hadifogságból hazatérő katonatisztek alapítottak páholyt először Glinán, majd Varasdon, Körösön és Eszéken. Ezeknek a páholyoknak az élén gróf Draskovich János tábornok állott. Célul tűzte ki az önálló magyar szabadkőművesség megteremtését.

Északon a varsói nagypáholy „védelme alatt” 1769-ben alakult meg az eperjesi, később a kassai, balassagyarmati, miskolci és a többi páholy.

Délen, a Bánságban Temesvár lett a magyarországi szabadkőművesség központja.

Pesten először feltehetően katonai páholyt alapítottak. 1770-ben indult meg a „Nagyszívűség” páholy. Ezt pesti tartózkodása idején maga gróf Draskovich János irányította 1776-tól 1778-ig. Budán is megindult a páholyélet. A pesti és budai páholyok báró Orczy József főispán vezetése alatt egyesültek.

1781-ben Draskovich kezdeményezésére az osztrák és a magyar páholyok egyesültek. A magyarországi tartományi páholy megalakulásakor Draskovich leköszönt nagymesteri tisztségéből. A szabadkőművesek gróf Pálffy Károlyt választották meg nagymesterré. Tizenkét páholyt képviselt ekkor a tartományi páholy.

Nekik köszönhető a magyar irodalom megindítása, az első magyar folyóiratok kiadása, a Magyar Tudományos Akadémia eszméjének felvetése, a magyar színészet pártolása, a magyar alkotmány helyreállításának szorgalmazása. Kazinczy Ferenc így nyilatkozott a szabadkőművességről: „Nekem a kőműves-ség oly társaság, amely egy kis karikát csinál a legjobb szívű emberekből, melyben az ember elfelejti azt a nagy egyenetlenséget, amely a külső világban van; amelyben az ember a királyt és a legalacsonyabb rendű embert testvérének nézi, amelyben elfelejtkezik a világ esztelenségei felől s azt látván, hogy minden tagban egy lélek, ti. a jónak szeretete dolgozik, örömkönnyeket sír, amelyben sokkal biztosabb barátokat lel, mint a külső világban, amelyben ki-ki igyekszik embertársainak nyomorúságát aszerint, amint tehetsége engedi, könnyíteni, amelyben ki ki olvasni, tanulni, szerzetes atyafiait munkái, írásai, példái által tanítani tartozik.”

1795-ben Ferenc császár a Habsburg birodalom egészére betiltotta a szabadkőművesség működését, a francia forradalomtól való félelme miatt. A mozgalom azonban titokban tovább élt. A hazai tilalom miatt kénytelenek voltak a magyar szabadkőművesek külföldön bekapcsolódni a szabadkőműves-ség életébe. Így Thoma M. Ágoston pesti könyv- és zenemű-kereskedő is külföldön, Bajorországban lépett a szabadkőművesség kötelékébe. Hazatérve tapasztalhatta, hogy Pesten szép számban élnek szabadkőművesek. Ám páholy-alapításra csak 1861-ben került sor, az alkotmányos élet derengésekor. A „Szent István” páholy lett az első magyar nyelven működő páholy. Ezt is, mint a XIX. század legtöbb páholyát a szabadságharc egykori résztvevői, sőt vezérei alapították. Ők külföldi önkéntes száműzetésük során ismerkedtek meg a szabadkőművességgel, ott léptek be a páholyokba. Hazatérve az 1848–49-es eszmékért folytatott harcot a páholyok keretein belül kívánták feléleszteni.

Gróf Andrássy Gyula, Bethlen Gergely, Czecz János, Hajnik Pál, Horváth Mihály, Klapka György, Kossuth Lajos, Puky Miklós, Pulszky Ferenc, Rónay Jácint, gróf Teleki László, Türr István, Vetter Antal, Vukovits Sebő és társai külföldön lettek szabadkőművessé, majd a hazai szabadkőművességben töltöttek be alapító és vezető szerepet. Tevékenységüket a XIX. században az alaku-

lással kapcsolatos feladatok csaknem teljesen lekötötték. Ezeken a szervezeti ügyeken kívül az egyéni jótekonyságok szinte teljesen kimerítették erőiket.

Már a múlt században megindult szervezett emberbaráti tevékenységük. Az Önkéntes Mentőegyesület megalakítása a szabadkőműveseknek, közelebbről a „Könyves Kálmán, az Előítéletek Legyőzéséhez” című páholynak és főként egyik tagjának, dr. Kresz Gézának az érdeme. A továbbiakban igen sok egyéb emberbaráti szervezetet hoztak létre. Ezek közé tartozott a Stefánia Gyermekkorház, a Nyomorék Gyermek Otthona, a Vakok Intézete és számos más forma: melegedő szobák, ingyen kenyér, ingyen tejosztás.

Különböző egyesületeket létesítettek. Ezekbe bevonták azokat is, akik a szabadkőművességhez nem csatlakoztak szervezetileg. A Mártha-egylet fiatal lányokat mentett a zülléstől, az Anya- és Csecsemővédő Egylet felvilágosító előadásokon kívül anyagi segítséget is nyújtott a rászorulóknak, a Cipőt a szegényeknek mozgalom és a Felnőtt Szegényeket Segítő Egyesület a társadalom széles rétegeit megmozgatta.

A művelődést, a népművelést minden eszközzel igyekeztek segíteni. Ingyen Népkönyvtárat, Szabad Liceumot, Munkásgimnáziumot alapítottak. Segítették a középiskolás és egyetemista ifjúságot anyagilag, ha erre rászorultak és szellemileg, erkölcsileg, ha ilyen irányú igény merült fel. A Műszaki Egyetemen ingyenes „diákasztalt” létesítettek, Győrött diákokthont építettek.

Legnagyobb „alkotásuknak” a Világ című napilap megindítását és fenntartását tartották. Ez a nagyközönség számára szóló, kitűnően szerkesztett lap, amelyben a legkiválóbb szellemek írták cikkeiket, egyedülálló volt a világ szabadkőműves mozgalmában. Belső terjesztésű szabadkőműves lapokat is kiadtak. Gyakori eset volt, hogy nem-szabadkőművesi lapot átvettek, és szabadkőművesi lapként terjesztették a nyilvánosság előtt.

A szabadkőművesi alkotmány tiltja a politizálást és a vallási kérdések vitáját. Az általános, titkos és egyenlő választójog azonban egyetemes emberi jognak minősült, ezért kivívásáért mindent megtettek a szabadkőművesek. Az állami anyakönyvezés is szilárd támogatókra talált a magyar szabadkőművességben.

Az első világháborúban fő tevékenységük a háború-okozta pusztítás hatásainak mérséklésére terjedt ki. A hadikölcsön jegyzéséből kivették a részüket. A katonák számára meleg ruhákat küldtek a frontra, a hátramaradottakat segítették anyagilag, élelemmel, ruhákkal és emberséggel. A rokkantak ügyével foglalkoztak igen sokat. Számukra átképzési lehetőséget szerveztek, gyógyították őket. A Nagypáholyházat hadikórháznak rendezték be, ahol szabadkőműves orvosok és családtagjaik végezték a gyógyítás munkáját. A legtöbb fővárosi és vidéki páholy átadta házát hadikórház céljára. Újjáépítettek egy, az oroszok által feldúlt községet, Mezőlaborcot, Kőművesfalva néven. A román betörés alkalmából ide menekülő erdélyieket különös szeretettel és gondnal látták el, majd miután visszatérhettek Erdélybe, a feldúlt páholyházaikat rendbehozták. Nagyon korán megindult a szabadkőművesek kezdeményezése a béke ügyében. Megkeresték a külföldi szabadkőműves szervezeteket ebben az ügyben. A fo-

goly magyar honvédek érdekében is igénybe vették a külföldi szabadkőműves-ség közbenjárását.

Magyarországon 1920-ban betiltották a szabadkőművességet, mint „nemzetellenes” mozgalmat. Tevékenységük csak titokban folytatódhatott. Elsősorban külföldön élhettek szabadkőműves életet.

1945-ben újjáélesztették a magyar szabadkőművességet, mivel úgy vélték, hogy hazánkba visszatért a demokrácia. Sajnos azonban a helyzet másként alakult. 1950-ben ismét betiltották a szabadkőművességet. A magyar szabadkőművesek ezután külföldön alakítottak magyar páholyokat.

Csak 1989-ben indulhatott meg ismét a szabadkőművesség szerveződése Magyarországon, jeleként annak, hogy az ország elindult a demokrácia útján.

A trianoni döntés értelmében Erdély Romániáé lett. A román királyságban 1920 után is folytatódhatott a szabadkőművesség mozgalma. Erdélyben azonban addig román páholyok nem voltak. A román sovíniszták a szabadkőművességben is eluralkodtak, és az óromániai páholyok igyekeztek megszerezni, bekebelezni, de legalábbis elsorvasztani az erdélyi páholyokat. 1937-ben felszaltták Romániában is a szabadkőművességet. Az erdélyi magyar páholyok sem működhetek tovább.

1920 és 1937 között az erdélyi páholyok hősies harcot folytattak magyarságukért. Egyetlen biztos segítségük volt: a betiltott magyar szabadkőművesség és annak nagymestere: dr. Balassa József, a nagyszerű magyar nyelvész.

Trianon után tizenennyolc magyar páholy és három szabadkőművesi kör került román uralom alá. Ezek Magyarország többi páholya között elsősorban erősen nemzeti jellegükkel tűntek ki. Több más magyarországi páholy is legfontosabb feladatául a haza szolgálatát tűzte maga elé. Még a páholynév megválasztásakor is ez volt a vezérlő gondolat a „Nemzeti”, a „Hungária” és a „Pátria” páholy tagjai számára. Az 1920-at követő években Romániához került magyar páholyok életében a nemzeti kérdés, a magyarság ügye azonban mindig életfontosságú volt. Sajátosságaikat az is meghatározta, hogy az ország legősibb páholyaiként tartották számon az itt élő páholyokat. Szabadkőművesi hagyományaikat nemzeti kincsként őrizték, életben tartották, fejlesztették a kor követelményeinek megfelelően.

A tizenennyolcadik századi első magyarországi páholy, a brassói „A háromoszlophoz” című páholy alapítójának neve fennmaradt. Seuler G. Márton brassói szenátor 1749-ben indította meg a magyarországi szabadkőműves életet.

1767 tavaszán alakult meg a nagyszebeni „Szent András, a három tengeri levélhez” című páholy. A páholy alapítójának a nevét ismerjük. Bauszner Simon Frigyes két társával Drezdában, Jénában, Tübingenben és Erlangenben ismerkedett meg a szabadkőművességgel. Hazatérve ő lett a nagyszebeni páholy alapítója.

Erdély 1765-ben vált nagyfejedelemséggé. A kormányzóság Nagyszebenbe helyezte a székhelyét. Ez erős lökést adott a szabadkőművesség fejlődésének. Erdély kormányzója, báró Bruckenthal Sámuel maga is lelkes szabadkőműves volt. Körülötte a polgárság előkelőségeiből, a magas állású hivatalnokokból,

tisztviselőkből, az erdélyi arisztokrácia legjobbjából erőteljes páholy kelt életre.

1784. április 24-én birodalmi nagypáholy és négy tartományi páholy létesült. Erdélyi nagymesterré gróf Bánffy Györgyöt választották. A nagyszebeni páholy élére gróf Kemény Farkas került. Az 1785. július 5-én kiadott névsor 152 felsorolt páholytag nevéből a következők maradtak fenn: főmester:

Ehrenburgi lovag Caballini János I. oláh-határőrezredbeli százados, Auerwek Alajos hadnagy, Baranyai János huszárkapitány, Baranyai Sámuel hadnagy, Devsich János őrnagy, Distalevi Frigyes százados, báró Domokos Antal hadnagy, Fronius György főhadnagy, Galdrati János százados és erdélyi selyemtenyésztési felügyelő, Harsányi Benedek hadbíró, Inczédi Zsigmond huszárhadnagy, Josephin Ferenc József hadbíró, Kolosi László hadnagy, gróf Kuún Gergely hadnagy, Lebzeltern Lipót ezredes, Bátorkeszi Ott Péter Károly alezredes, báró Rall János altábornagy, Reissinger József főhadnagy, Rieger Henrik huszárszázados, Stojanich Ignác őrnagy, báró Szentkereszti András huszárszázados, Steseo József nyug. őrnagy, Thurnfeld Vencel százados, Vernicourt Lajos főhadnagy, valamint a Kolozsvárról Nagyszebenbe áthelyezett főkormányshékek tizennégy tagja, köztük főispánok: Achtefeld József fogarasmegyei, gróf Bethlen Sándor küllömi megyei, gróf Teleki Ádám középszolnoki, valamint egyházi férfiak: Filtsch János nagyszebeni, Müller Jakab szenterzsébeti, Filtsch Tamás szelindeki evangélikus lelkész, Vizi Ferenc gyulafehérvári kanonok, Zálányi Péter vízaknai református lelkész. Két Bánffy báró, öt Bethlen gróf, három Teleki gróf, gróf Kemény Farkas, báró Bornemissza József, az emberi egyenlőség jegyében együtt a kis beosztású emberekkel: Anstel Antal kincstárnoki írnok, Bulya János irodaszolga, Femger G. János kormányshéki írnok, Heydendorff András Tivadar tartománybiztossági írnok, Illyés János komornyik (báró Bánffy mellett), huszonhat páholytag külföldön tartózkodott. Köztük szerepelt gróf Bánffy György kamarás, erdélyi magyar alkancellár, Hahnemann Keresztély württembergi körorvos, a hasonszervi gyógymód megalapítója, gróf Ludolf Károly, varsói követségi titkár, gróf Ludolf Szilárd, a konstantinápolyi követség hivatalnoka, báró Posarelli Antal útbiztos, Krajnában, Philadelphi Máté orvos Jassyban, De St. Priest Károly, francia lovaskapitány.

Ezek az adatok Arató Frigyes, *A Szabadkőművesség*. (Bp., 1913.) című könyvének 66–7. oldalán találhatók. Ugyancsak ebben a könyvben történik említés arról, hogy a páholyok munkájának II. József halálával történt megszüntése után a páholy iratai, jegyzőkönyvei, jelvényei „pecsét alatt” a nagyszebeni Bruckenthal könyvtárban nyertek elhelyezést.

Dr. Jancsó Elemér Kolozsvárott, 1937-ben kiadott „Az „Unio” páholy ötven éve” című könyvében leírja, hogy 1782-ben Fritsi Fekete Ferenc Bánffy György gróf kormányzóhoz intézett levelében kért engedélyt arra, hogy Kolozsvárott szabadkőműves páholyt alapíthasson. Ekkor Brassón, és Nagyszebenen kívül már Csíkszeredán és Sepsiszentgyörgyön is létezett páholy. A politikai központ Nagyszebenben helyezkedett el, de a művelődésben

és a gazdasági életben Kolozsvár már versenyzett Nagyszebennel. Az erdélyi páholyok megalakulása előtt is éltek ott szabadkőművesek. Őket régebben külföldön felvették a szabadkőművesek közé. Így 1742-ben nyert felvételt a bécsi „A három ágyúhoz” című páholyba gróf Bethlen Gábor kancellár, báró Bruckenthal Sámuel, Báróczy Sándor, Naláczy József és társaik.

Az új páholyok tagjai tisztviselők, földbirtokosok, papok, tanárok, írók lettek. Volt egy román tag is: a moldvai fejedelem öccse: Mavracoratel Morati. A kolozsvári páholyba léptek a város piarista tanárai, több katolikus lelkész és számos protestáns lelkész. Tagja volt a páholynak többek között Schreyer N. János piarista tanár, Pékey Lajos unitárius filozófiaprofesszor, Kassay és Szűcs orvos. Fritsi Fekete Ferencet maga Born Ignác vette fel Bécsben a páholyba. A páholyba lépett Aranka György, Cserei Farkas, Gyarmathy Zsigmond, a jeles nyelvtudós, Gyöngyösi János tordai lelkész, Naláczy József, Sipos Pál matematikatanár és még sok más kiválóság.

A kolozsvári páholy neve nem maradt fenn. A „lelke” Aranka György volt. Több tudományos társaságot hoztak létre. A „Történelmi Társaság” tagja volt gróf Bánffy György, báró Bánffy Farkas, gróf Bethlen Gergely, báró Bruckenthal Mihály, gróf Eszterházy János, Szegedi János, gróf Teleki Ádám, Teleki László gróf. A „Nyelvvédő Társaság” tagja lett Aranka György, gróf Bánffy György, Cserey Farkas, báró Domokos András, Éder József, Etreme András, Szalkay Antal, Szentpéteri Elek, gróf Teleki Mihály, gróf Toldalagi László, Ziegler Sámuel. Ezek mellett támogatták a színészetet is.

Abafy Lajos A szabadkőművesség Magyarországon című, Budapesten, 1900-ban megjelent forrásértékű könyvében több erdélyi páholy tagjainak névjegyzékét közli, a felvétel sorrendjében. Megjegyzi, hogy az erdélyi tartományi nagypáholy nagymestere gróf Bánffy György, helyettese Bánffy Farkas, tartományi felügyelője báró Rall és Bausznern, titkára Hauenschild Máté.

A brassói „A három oszlophoz” című páholy tagjai közül a következők neve található: Sulzer József dragonyos kapitány, Drauth J. Ágost szenátor, Enyedter András szenátor, Riemer Lukács katolikus plébános, Rausz Lukács szenátor, Drauth M. Antal szenátor, Rausz János evangélikus lelkész, Mylius B. Farkas orvos, Plecker Pál szenátor, Schobeln J. György adószedő, Plecker J. János városi orvos, Barbenius J. Benjamin orvos, Closius G. István szenátor, Seulen S. József katonatiszt (a páholyalapító fia), Linden Miksa József báró, Sauvaigue József gabonakereskedő, Schobeln Károly Frigyes hadnagy, majd alezredes, Ypsilanti Szilárd, az oláh vajda idősebb fia, báró Beckers József Henrik dragonyos hadnagy, gróf Klenau Vencel katonatiszt, Maureri György katonatiszt, Tartler János guberniumi jegyző, Landendorf János Lajos szenátor, Frantz János György kereskedő, Tartler Sámuel szenátor, Seidl Antal vámhivatalnok, Hermann János Tivadar guberniumi titkár, Kleinkauff András Gottlieb kerületi titkár, Éder János vámhivatalnok, Lang Márton orvos, Ernst Keresztély huszárkapitány.

A nagyszebeni száznál is több tagot számláló „Szent András, a három tengeri levélhez” című páholy tagjai közül a következők neve olvasható szintén a

felvétel sorrendjében: Bauszner Simon Frigyes főmester, szenátor, Eckardt János György városi titkár, (Eckhardt, Eckhart, Ekhart) Hermansfeld L. Frigyes városi titkár, Filtsch Tamás evangélikus lelkész, Hammer János evangélikus lelkész, Schmidt J. Keresztély városi főorvos, Neustadler M. Gottlieb orvos, Linzing J. Mihály nyomdász, Ahlefeld J. Mihály helytartósági igazgató, Murusi Maurocordato Sándor herceg, az oláh vajda sógora, Pallerh Károly József sóhivatalnok, Müller János Aurél gimnáziumi tanár, szuperintendens, Soterius János G. hivatalnok, Marco Döme tolmács, Raymudi Lőrinc alhadnagy, majd alezredes, Theseo József nyugalmazott alezredes, Villera Tamás görög bíró, Collignou Fülöp szállodatulajdonos, báró Posarelli Antal útbiztos, Zeller Mátyás főhadnagy, Bonacina Jakab kapitány, Offner Ferenc Antal városi szenátor, Daniani Miklós lutriadminisztrátor, Lang Ármin becselő, Marco Jakab görög kereskedő, Loibel János Márton számtiszt, gróf Bánffy György helytartósági tanácsos és cs. kir. kamarás, Hannenheim István helytartósági kancellista, majd polgármester, Adami István D. helytartósági iktató, Löffler Ignác kincstári fogalmazó, Hauenschild Máté kincstári iktató, gróf Dela Tom Manó kapitány, Devchich János főhadnagy, Lupini János asztalosmester, szolgáló testvér, Brukenthal Károly joggyakornok, Reissenfeld M. Gottlieb helytartósági kancellista, Wielandt Samu levéltárnok, gróf Minischalchi Angelo gyalogsági zászlótartó, báró Rall-Christiani N. János tábornok, Graser Dániel szolgabíró, gróf Kolowrat Vince kapitány, Hahnemann K. Frigyes, báró Brukenthal könyvtárnoka, lovag Haan L. Ignác udvari tanácsos, Obst G. György hadügyi biztos, Brukner J. József gimnáziumi igazgató, Grieb András abbé, királyi tanácsos, elemiiskola-igazgató, Halmágyi László kormányzósági kancellista, Ziegler Samu számvizsgáló biztos, Enyedter András brassói szenátor, báró Jósika Antal kormányzósági titkár, majd főispán, Straussenburg G. Dávid kamarai kancellista, báró Mörringer Lambert kormányzósági tanácsos, Femger G. János kormányzósági kancellista, Ehrenburg lovag Caballini János főhadnagy, majd tábornok, báró Bánffy Farkas kormányzósági tanácsos, majd az erdélyi országgyűlés elnöke, Töri László kormányzósági titkár, Martini Lipót főpostaigazgató, Steinwald Antal festő, Gillyén János magántitkár, majd alispán, Harsányi Benedek alhadnagy, Scharbergi Bedeus Jákim kormányzósági kancellista, majd szenátor, Lénárd József kormányzósági kancellista, Harsányi János könyvvezetőségi hivatalnok, Kerecsedi Kászony István hivatalnok, gróf Teleki Lajos királyi bíró, majd főispán, lovag de Saint-Priest Károly kapitány, gróf Ludolf Károly követségi titkár, gróf Ludolf Szilárd követségi titkár, gróf Kemény Farkas kormányzósági tanácsos, majd kancellár, gróf Bethlen István főhadnagy majd főispán, Hert D. Frigyes sebész, Heymann József hadipénztári ellenőr, gróf Toldalaghy László cs. és kir. kamarás, Boér Gergely országos főpostamester, Dachauer K. Ede könyvelőségi hivatalnok, Bordoli Ferenc kereskedő, Lebzeltern L. Lajos alezredes, majd tábornok, Pálósi Donáth Antal kormányzósági kancellista, Aranka György táblai ülnök, Savigny L. Frigyes magánzó, Herrmansfeld János András esküdt, Belényesi Koszta István guberniumi jegyző, Podivinsky József aranymosó hivatalnok, báró Szentke-

reszti András huszárkapitány, majd tábornok, gróf Bethlen Gergely főhadnagy, majd guberniumi titkár, Geyer János főhadnagy, Fábián Dániel guberniumi kancellista, báró Buccow Adolf kapitány, Koch Frigyes kapitány, Veszprémi István guberniumi kancellista, Libloyi Schuler János kereskedő, Seidl Antal kamarai jegyző, Reissinger József hadnagy, Baranyai Sámuel alhadnagy, Kolosi László alhadnagy, Inczédi Zsigmond huszárhadnagy, Filtsch János evangélikus teológus, majd lelkész, a Siebenbürgische Quartalschrift szerkesztője, Cserey Lőrinc udvari fogalmazó, Müllersheimi Molnár János szemorvos, Baló László Küüllő megye adószedője, majd alispán, Szalkay Antal főhadnagy, Mattusch Venczel tanító, Lénárd Sámuel guberniumi kancellista, Vajasdi Ajtai András szegények ügyvédje, Klapka Károly tábori gyógyszerár ellenőre, gróf Bethlen Ádám magánzó, Péczy József huszár főhadnagy, majd alezredes, Bayschlag Károly Ignác kincstári tanácsos, Lucca János Péter kereskedő, Zalányi Péter vízaknai református lelkész, báró Domokos Antal hadnagy, Klebes Ignác hadipénztári kancellista, gróf Bethlen Sándor guberniumi tanácsos, Neumányi Péter kereskedő, báró Möringer Lambert Mária mérnökkari hadnagy, gróf Bethlen Ferencz magánzó, Rüger Károly Frigyes huszár kapitány, báró Rouvroy Károly tüzérkapitány, majd tábornok, tüzérség főparancsnoka, Speth Jakab vízaknai orvos, báró Bornemissza József, Sombori Lajos királyi adószedő, Szentpáli Elek megyei jegyző, báró Bánffy László magánzó, majd főispán, Seipp Keresztély Lajos színgazgató, gróf Kálnoky Sándor alezredes, majd tábornok, gróf Teleki Ádám főispán, gróf Teleki Mihály kerületi táblai ülnök, Burucz László kerületi orvos, Ott Péter Károly huszár ezredes, Zieglmayer Ferencz bányász-kamarai jegyző, Günher J. Bálint udvari hadi fogalmazó, Pernet János Henrik hadnagy, Gleiszner András Antal hadbiztosi kancellista, Hochmeister Márton nyomdász és könyvkereskedő, Lipták Mihály evangélikus lelkészjelölt, Vizi Ferencz kanonok, Ahlefeld főmesterhelyettes, Brukenthal Károly felügyelő, Brukenthal Ádám felügyelő, Láng kincstárnok, Savalgue József titkár, Mráz Mátyás országos mérnök, Heydorsdorf András Tivadar kancellista, Fichtel János Imre vámhivatalnok, mineralógus, Schuster János György szebeni judex nobilium, Szőcs Lajos, herceg Eszterházy ügyvivője, Ruhedorff Ferdinánd József kancellista mineralógus, botanikus, Joseph Ferenc József hadbíró, Fronius György főherceg, Honnamonn Károly kincstári accessista, Lichtenberg S. Vilmos üzletvezető, Ernst Keresztély huszár főhadnagy, Königshuldeni Frendel Ferenc bányahivatalnok, Huber Károly Ferdinánd désaknai sópénztáros, Rosenfeldi Czákó Ferencz György hadnagy, Zieglmayer Ferenc bányászati igazgató.

Temesvárott 1869-ben alakult meg „A három fehér liliomhoz” című páholy. Abafi Lajos említett művében a következő tagok nevét sorolja fel a felvétel sorrendjében: Bohoniczky József élelmezési biztos, (Bohoniczki), gróf Pötting János Vencel kamarai tanácsos, Barth J. György főadószedő, Todt J. György kamarai számtiszt, Nigg Ernő anyagszertár igazgató, Heimeyer N. kasznársegéd, Kirchgeher Engelbert erdőellenőr, Wreden Ferencz A. Vincze törvényszéki ülnök, Gross J. Jakim megyei főorvos, Müller J. Ignác kamarai

pénztárnok, Heidl Ferenc kereskedő, gróf Sauer Venczel császári és királyi kamarás, kormányzó, gróf Goltz Ernő alezredes, báró Baselli András kancellista, Heiman Mátyás nyomdász, Scherübel Siegfried kasznár, Swoboda J. Jakab kamarai iktató, Eckhard frigyes kasznár, Wilberg Frigyes kapitány, Uberti Lajos főhadnagy, Breuner János kasznár, Paidaly Jakab főadóhivatali ellenőr, Bundschuh János kasznári ellenőr, Rheinfels Miklós kasznári ellenőr, Wallbrun J. György kamarai ülnök, Bellm János adószedő, Kirsch Sebő erdészsegéd, Kilie bányász, Nasse ellenőr, Abaffy vasárúsítási számvevő, Karlitzky papnöveldei igazgató, Hoffmann Ferencz sebész, Eckhard kanizsai kalmár, Barth kanonok, Heigl Ferenc kereskedő, Kirchgeher Engelber erdőellenőr, Wreden Ferenc A. Vincze törvényszéki ülnök, Müller I. Ignác kamarai pénztárnok, Sergenfrey Jakab kanonok, D'Elleveaux Fülöp Károly udvari kamara actuáriusa, Barzellini Jakab vállalati ügyvezető, majd városi könyvelő, Festenberg János huszárkapitány, Todl András őrmester, Veigl Ignác sebész, Wegler Károly alezredes, Atzél István Temes megye főjegyzője, Benkhard János számvevősegi iktató, Urik János megyei ügyész, Larchentali Thuma János kamarai mérnök, Larenz József mérnök, Mahler József tábori gyógyszer-tár provizora, Nicoletti Ferencz Gundacher alezredes, Veit Marton Jakab számvevősegi tanácsos, Orsati Péter magánzó, Battaglio Márton Péter kamarai mérnök, Franz Antal kamarai mérnök, Tököli Péter Csanád megye magyar főpreceptora, Keresztury József udvari tanácsos, Zierer Ernő cs. és kir. keleti tolmács, Kostial Venczel szolgáló, gróf Barkóczy Ferenc udvari bizottsági tag, Illésházi István udvari bizottsági tag, Seipp Keresztély Lajos színésztársulat igazgatója, Villius Károly alezredes, Gayer Ferencz főhadnagy, Aigner Ferenc X. Adám főhadnagy, Winhard Vilmos alhadnagy, báró Pichler Dávid Tivadar helytartósági tanácsos. Látogatták a páholyt: báró Orczy László, Lovász alispán, báró Hehenhausen őrnagy, báró Diez d'Aux, Frankenbusch kapitány, gróf Pálffy Károly, tartományi nagymester.

Kézdivásárhelyen 1780-ban alakult „Az igazi egyetértéshez” című páholy. Gróf Draskovics János alapította. Tagjai közül a következőkről történik említés: Betzman József Gottlieb főhadnagy, Burckhardt Lajos, Czakó kapitány, Ernst Frigyes huszárfőhadnagy, Széplaki Horváth-Petryevith Kázmér ezredes, majd tábornok, Kovács Dániel hadnagy-hadbíró, Kray Pál ezredes, majd tábor-szernagy, Martini József, Molitor Ferdinánd tábori pap, Riehmbauer Ferenc József, báró Seyfertitz Yemk Károly alezredes, Székely Antal huszárkapitány, Tankó Mátyás plébános, Weinbrecht Lipót kapitány.

A felsoroltak neveinek egy része több forrásban is szerepel. Ha eltérés mutatkozott az írásmódban, akkor az Abafi Lajos művében előforduló változatot közöltem. Abafi ugyanis még az eredeti okiratok alapján állította össze könyvét.

A 18. századi ügyiratok a Festetich-család déghi levéltárában gondosan megőrződtek egészen 1920-ig. Ekkor a levéltár a trianoni béke folytán Csehszlovákiához került. A pótolhatatlan nagy értékű irattárat felgyújtották. Porig

égett. Így a XVIII. századra vonatkozó leghitelesebb forrás ma Abafy Lajos idézett műve.

A 19–20. századi páholynévsorokat a Magyar Országos Levéltárban található eredeti okiratok alapján közlöm a továbbiakban.

BERÉNYI ZSUZSANNA

Kolozsvár és környéke néhány helynevének történeti-etimológiai vizsgálata a Hunyadiak korától Bethlen Gábor haláláig II.¹

Híd „Szamoshid a Híd utcában” 1580: *Az my az Magyar irast illeti Az hydon Miert hogy az zaz nemzet vel (!) hogy valamy p(rae) rogatiuat kewanna maganak Az magiar Nemzet kin megh haborodot Az Zaz Nemzet Nem Akarwa(n) valamy dissensiora Jeowendeore is okot adny Az unio elle(n) vegeztek eo keg(el)mek hogy zazul is vgya(n) Azon igekel faragyak meg, az varas kolchjege(n) Azonkeppe(n) egieb koezonseges Momentu(m)oko(n) ha egyk Nemzetnek nielwe otth vagio(n) Az massyke is legien otth* (Megjegyzés: a vel „fél” írásmódból arra következtethetünk, hogy szász ember lehetett a bejegyzés írója.) (Kv. TanJk. V/3. 228a).

Híd utca 1453: *hyd wcza* (Kv. MSSNrU. 1379). 1519: *in platea pontis* (Kv. TörvJk. II/1. 11). 1559: *Domus hospitalis in hyd wcza habita p(er) Dominicu(m) Segeswary* (Kv. TanJk. V/1). 1571: *...in porta Hyd vcza vocata Dom(in)i Judex et senatores Simonj Zeretteo pro ... lignis suis ad p(rae) parandum reclusiorum sarampo alys circa porta(m) hid vcza alys vero In hydelue ablatis posita ratione debent f 2 d. 21* (Kv. Szám. 1/12. 413, 439). 1577: *Az hyd vcza zorossaba valo meg Rekedet foliam felol vegeztek eo kegmek, hog teob dolgay keozöt Bÿro vram zorgalmaztassa rea az korchioliaszt hogy tiztechya meg vagy fertalyt vettet eo kegme Rea, vagy penig egyeb vton meg chinaltathattya* (Kv. TanJk. V/3. 140b–151b). 1627: *Hid Utzaban* (Kv. EM. Hitb. Wass Lt. 18). Az utca a Szent Mihály templomtól a Hídelve felé megy, ezen elnevezését Kolozsvár magyar polgárai ma is ismerik, használják a Wesselényi Miklós utca és a Dózsa György utca elnevezések mellett.

¹ L. NÉ. 15. sz. [1993] 288–92.

Hídelve 1565: *Andreas Koach in Hydelue* (Kv. Szám. 1/9. 132). 1566: *capitanej hydeluiensis* (Kv. Szám. 1/IX. 285). 1571: *...in porta Hyd vcza vocata Dom(in)i Judex et senatores Simonj Zereteeo pro ... lignis suis ad p(rae) parandum reclusiorum sarampo alys circa porta(m) hid vcza alys vero In hydelue ablatis posita ratione debent f 2 d. 21* (KvL. Szám. 1/12. 413, 439). 1573: *domu[m] suu[m] paternu[m]* In Hydelwe platea Magna (Kv. TörvJk. III/3. 49–302). 1586: *Hídelve Zorossonis* (Kv. TanJk. I/1. 36). 1587: *Az Niarban vezet uala 13 Malacz, mellieket az Hídelwey zolgak ettek az Kerek erdeoben megh* (Kv. Szám. XXVI). E szavunk utótagja régi -elve „túl” szavunk vö. *Erdeuelu* (Anonymus 24–27), azaz Erdély ősi magyar nevével (TESz. 1: 757 elv, mely ősi örökség az ugor korból, vö. Havaseltvi).

Hója 1582: *enged megh ... ez eg theó zeoleot en Noked Howaiabol (!) Akar kettheot Aggiak erette, eo Igirt Hoiabol Mast Akar ketteót erette* (Kv. TörvJk. 4/1. 21). 1584: *Hoiaban* (szö) (Kv. Vegyes I/2. Inv.). 1628: *Hoyaban* (szö) *Az felseo Lábban ualo fel hold iutot kis Annanak* (M. N. Múz. Br. Radák cs. Lt. Kv. Wicwj Kis Anna öröksége).

Hóstát 1. külváros, előváros; 2. a Szentpéteri templom környéki gazdaságok (ez utóbbi városrész az 1960-as évektől a román diktátornak a város terméskörnyezetével szembeni kíméletlen városrendezési örületének áldozata, ezzel gyakorlatilag megszűnt Kolozsvár önálló zöldségtermesztése, hasonló sors jutott – az 1970-es években – a főleg románok lakta, a juh-, tejgazdálkodásban fontos Monostor városrésznék). 1578: *Az also hora Az keozep kapw felet gondwisseles nelkwl zwkelkedjyk es ninchy ky hozza latny [!]* Azert megis allot mostan, *Az hostatbelyeknek es varosbelieknekis nagy fogyatkozassokra kerjyk eo kegmet Byro vramat tanachyaval hogy erreis vysselyenek gondot hogy Az orahoz lato ember legie(n) ky gongiat wyselye* (Kv. TanJk. V/3. 162a–177b).

A neves beszercei német tájnyelvkutató, a szász tájszótár főszerkesztője, Fritz Hozträger felhívja egyik magyar nyelvű, Szabó T. Attilához intézett – az én emlékezetem szerint az 1950-es évek végén érkezett (keltezetlen) – levelében a figyelmet arra, hogy: „a magyar hóstát nem a német Hochstadt származéka, mert e külvárosok nem fekszenek »fent« = hoch, ti. feljebb, mint a város. Az átvétel a szászból történt, és itt a »hoch« u-val hangzik: huch, hui stb. Tehát a magyarban valószínűleg »hústáló« lett volna belőle. A szász hōfstāt (olv. magy. hófstāt) a régi szász falu beosztását nevezi meg; annyi mint hofstelle, tehát az a rész, amely minden falusinak kiosztódott.” Szabó T. Attila hozzáfűzi e levélhez: „Fontos volna megállapítani, hogy mikor találjuk először ezt a helynevet a magyarban”. (Vö. NÉMETH SÁNDOR, A kolozsvári hóstátiak: Erdély Népei II. 23–5, 56–7; K. KOVÁCS LÁSZLÓ, Hóstáti képek: Kolozsvári Szemle. 1 [1942]: 29–40; BALASSA IVÁN, Az a-zás a kolozsvári Hóstát nyelvén. Dolgozatok a Magyar Királyi Ferenc József Tudományegyetem Magyar Nyelvtudományi Intézetéből. 5. sz. Kolozsvár, 1942.; K. KOVÁCS LÁSZLÓ, A kolozsvári hóstátiak temetkezéséről. Erdélyi Tudományos Intézet, Kolozsvár, 1944).

Király utca 1453: *keral wcza* vö. uo. személynévként *ladislaus keral*. Lakik: a *Hyd wcza extra muros alias pontis extra Muros* (KvKt. MSSNrU. 1379/1975 és TörtT. 1882: 526, 730 és 744). 1564: *Media. Kyrchgaß. Extra muros. Platea Regis ... Zentegj haz vczaŷ andras kovach. in platea Kewzep* (Kv. Szám. I/10. 4/64). 1570: *Egy Ideobe Mykor zabo Janos Kyraly uchaba Lakyk volt* (Kv. TörvJk. III/2. 7–200). 1572: *Megen volt Kyrallwcaba (!) az zenwcharol haytottak Elek ez Caspart ... az Monostor kapw fele* (Kv. TörvJk. III/3. 138, 140). 1587: *Az Kyrälj wczaŷ Swteo hazrol walo Keolchjēgh* (Kv. Szám. 3/XXXIV Ispotályszaad. 4–6 l.). 1587: *Az varos hazanal Kirälj vchia feleol* (Kv. Szám. 3/XXX. 15. l.). 1597: *...az kis utzakra Kiral útara és Zent egy haz utzara meennyü(n)k, és arra jartunk* (Kv. TörvJk. VI/1. 121). vö. Piac 1597. 1598: *Egykor Sywalkodast hallott Kyrallwchaba hwl Zabo janos Latyk volt* (Kv. TörvJk. III/2). 1622: *Felseo kiralj vcza* (Kv. lt. Fasc. I. 118).

Mint a fenti 1453-ból való magyar személynévi adatunk bizonyítja, a kolozsvári királyi szolgálatban álló katonák Kerál személynévéből keletkezhettek ezen utcanévünk. Más eredeztetés, így az erdélyi szász (Nacht)könig „gyepmester” is lehetséges, de azért sem valószínű, mert a város ezen része összeírásaink szerint már a középkorban erősen magyar (l. SZABÓ T. ÁDÁM, Kolozsvár népei és nyelvei: Új Erdélyi Múzeum I. évf. 1–2. sz. Bp., 1990. 32–41, folytatása: Magyar Múzeum I. évf. 1–4. sz. Bp., 1991. 73–80. + magyar, ill. német nyelvű térkép).

A középkori kolozsvári szászból mindez ideig Königstraße (így, németül!) nem került elő, pedig pl. *Kirchgass* „Szentegyház utca” és *Seffgassen* „Szappan utca” még az 1500-as évek közepéről is van Kolozsvárott. Elgondolkoztató azonban, hogy SZABÓ T. ATTILA így ír: „Kelemen Lajos” – Kolozsvár történetének legjobb ismerője – „szerint »valaha Szent-Király utca volt« a Király utca neve; ezt a XVIII. század elejéről adatok is igazolják” (l. EHAd. Kolozsvár). Vö. Pesten: *Király utca* – szintén régi magyar név (az 1949–89 közötti Majakovszkij utca ősi neve).¹

Kirchengasse „Szentegyház utca” 1564: *Media. Kyrchgaß muros. Plates Regis. Zentegy haz vczaŷ andras kovach* (Kv. Szám. I/X. 4). 1564: *Kyrich gaz* (Kv. Szám. I/XII. 13). 1565: *Media. Kyrchgaß* (Kv. Szám. I/IX. 64) ... *in Zent egyhaz vcza prope portam Noua [!]* (Kv. Szám. I/IX. 163, 177). l. Szentegyház utca, vö. Fazakas utca.

¹ Pontosabban: az utcát csak 1860-tól nevezik *Király utcá*-nak az Angol Király kocsmáról, korábban *Königgasse* volt a neve a Nagymező utcáig, onnan kifelé a Lövölde térig pedig *Lehrchenfeld utca*; *Majakovszkij utcá*-nak 1951–1990 között hívták. L. Budapest Lexikon. [A szerk.]

Kisszamos 1620: az Samos az eleobbj foliamjabol, mas fele akarna zakadnj, mely az keozeonseges Jonak nagj karara es artalmara lenne (Kv. TanJk. II/1. 297).

Kistemplom „A Főtéren, a Szent Mihály templom mellett, valószínűleg Hunyadi Mátyás király szobra helyén állott, Szent Jakab kápolnának is hívták” 1581: *Az Kysz Templom* (Kv. Szám. 3/IV. 15, 18, 19). A nagy templom a Szent Mihály nevét viselő, ma is álló katolikus templom és a kis templom német és magyar nyelvű, ill. szász és magyar istentiszteletei a reformáció korában arányosan megoszlottak a nagy és a kis templom között. Miután a Szent Mihály templomot a katolikusok visszakapták, a Kistemplomot lebontották.

Szabók tornya „Bethlen bástya” 1571: *az zabok tornyatol el kezdwen az Zenwca kysajto feleol esmet az chonka falokat koefalal rakyak fely es eleb vigeik valamj ez Eztendeobe veghez vihetnek benne* (Kv. TanJk. V/3. 74a). A tornyot, azaz a bástyát a szabók céhe védte.

Széna utca „későbbi Szén, majd Jókai, a nemrég kivégzett diktátor nemzetiszocialista korszaka óta pedig Napoca utca – régi német irományokban Heugasse” 1453: *Zena wcza* (Kv MssU. 1379/1975). 1556: *Joanni Keresthegyi In zena vcha Com(m)oran[ti]* (Kv. Szám. 1/IV. 208–9, 210). Későbbi neve: *Szén utca*.

Szentegyház utca „korábbi Fazokas utca (1453) neve” 1562: *Zentegyhaz utsza* (Kv. RDL 1/X. 64). 1565: *Kyrchgaß* (Kv. Szám. 1/IX. 64) ... *in Zent egyhaz vcza prope portam Noua [!]* (Kv. Szám. 1/IX. 163, 177). 1568: ...*in platea zentegyhaz in promonthorio azzupatak* (Kv. TörvJk. 158–241). 1570 *Sofya Nehai cheogh Janosne ... cherelth volt egy hazat Senteghaz vchaba* (Kv. TanJk. V/3. 9a–60a). 1590: *Zenteghyaaz vtcza* (Kv. RDL. I. 2. 491). Vö. 1568: ...*Az mikor az plébánosság vacált, akkor is az jövedelmet nem engették, hogy csak szász adminisztrálva, hanem magyar is szinte birta malmát, szöleit mint a szász; csak el csodálkozánk rajta, hogy most is azt kezdték mondani, hogy a szentegyház „Szent Mihály templom” is, az plébánosság is tiétek ...* (KerMagv. 1885: 25–30). Az utca nevét arról kapta, hogy a Szent Mihály templom felé megy. L. még Fazakas utca és a Szentegyház utca régi kolozsvári megfelelőjét a *Kirchengasse* elnevezést.

Szentpéter „falu az Árpád-kori alapozású Szentpéteri templom körül, a Külső-Magyar utca végében.” Ma Kolozsvárral összeolvadt – őshonos hóstáti lakosságának birtokait az 1960/70-es évek folyamán sajátították ki e korszakra jellemző embertelenséggel, oly hihetetlenül alacsony áron, hogy többen a nyomor elől öngyilkosságba menekültek (egy évtized múlva hasonló sorsra jutott Kolozsmonostor városrészének román lakossága). 1558: *Plebano De Zenthpeter Racio longe Magyarwczay ferthal* (Kv. Szám. 1/III. 1–7).

Torda utca 1453: ...*Zeben wcza intra Muros ... Thordawcza ... Magyar wcza ... kezep wcza ... Magyarwcza extra Muros ... perambulanimus a Nicolao Zompol Incipiens pertotum Circumendo Monostor wcza hyd wcza Magyar wcza kezep wcza et keral wcza intra Castrum usque domum Egy [Egidy] Zabo* (TörtT. 1882: 526–41, 730–44). 1550: *In platea Thorda* (KvTJk 36). 1551: *domu(um) in thordawcza constructum* (Kv. TörvJk. 36). 1556: *Joanni Zabo chwchy in thorda wczya comoranti ... Joanni Keresthegy In zena vcha Com(m)oran(ti) ... ac portam Monostor ... Solwi Mich(ae)li goched p(ro) ligna quod dedit ad sranyson(e)m Monostor wcha ... d 80* (KvSzám. 1/IV. 208–9, 210). 1570: *Kewer Marthon ezt vallya hogy ... Ew thorda vcha feleol az Sathorok vegehez Iwtot volna ... az Monostor vcha kapwra Megen Megh kerdy az kapwn vrzeokthul ha Lattak hogy ky Menth Zeoch Demeter* (Kv. TörvJk. II/2. 7–200). A Torda városa felé menő út, de nem a mai Tordai út vonala, hanem a várfalakon belüli, későbbi Egyetem utca.

Tót utca 1570: *eo k. Byro vram Emlekezyk azok feleol kyk haz helyt kernek az Thot vcha vegen, Eo k. Nem Akarnak adny senkinek, Mert Incab kart teznek az felek hagi Nem Mint haznot, ha kinek haz hely [kell] Talal penzen puzta hazatis* (Kv. TanJk. V/ 9a–60a). Nem tótok lakta utca, hanem a Tót nemzetség lakta pontosan meg nem határozható utca. 1453-ban Kolozsvár magyar polgárai között a következő Tót nevűeket írták össze: *Blasius Thoth és Elias Thoth* (Longa Platea Intra Muros ascendendo, azaz a Bel-Magyar utcában), *Thoth Emreh* (Platea Regis, azaz a Király utcában), *Thothgalne*, ill. *Thoth Galne és Thoth gergh* valamint *Gregorius Thoth* (Extra muros ascendendo. Luporum, azaz a Külső-Farkas utcában), *Gregorius Thoth* (Media platea. Extra Muros, azaz a Külső-Közép utcában), *ladislaus Thoth* (Zena wcza Extra Muros, a későbbi Jókai, ma Napoca utcában), *Thoth Marthon*, ill. *Thoth Marton* (Intra Muros reuertendo. Platea Regis, azaz a várfalakon belüli Király utcában), *Thoth Marton* (Extra muros ascendendo. Luporum, azaz a Külső-Farkas utcában), *Thoth Mathe* (Hyd wcza extra muros avagy pontis extra muros, azaz a várfalakon kívüli Híd utcában), *Matheus Thoth* (Zeben wcza Intra Muros, azaz várfalon belül Torda és Nagyszeben irányába menő út), *Thoth Mehalne*, ill. *Thoth mehalne* (Luporum. Intra muros reuertendo, azaz a várfalakon belüli Farkas utca), *Thoth Miclos*, ill. *Thoth Myclos* (Intra Muros reuertendo. Platea Regis, azaz a Belső-Farkas utcában), *Thoth pal*, ill. *Thoth Pal* (Media platea Extra Muros, azaz a Külső-Közép utcában) (KvMSSNr.U 1379/1975 és TörtT. 1882: 526, 527, 532, 533, 534, 535, 536, 538, 539, 730, 735, 736, 737, 738, 739, 740, 742, 743). A legvalószínűsíthetőbben ezen utca a várfalakon kívül, a Külső-Farkas és a Belső-Közép utca között lehetett.

Vajda patak „? a Cigánypatak régi neve” 1518: *fluvius Zamos aut Nados fluiuos Wayda pathak et Zamos pathok vocatos* (Kv. TörvJk 7). mivel Kolozsvárt több Cigánypatak is van, pontos meghatározása nehézségekbe ütközik, de leginkább a Pata utca elejére torkolló patak megnevezése valószínűsíthető.

Zsidó szőlő 1573: *ne(m) attal Rest sem az keomaly sem az zydoz zeleobel* (Kv. TörvJk. III/3. 49–302). Kolozsvárnak a németek mellett komoly zsidó polgársága is volt, mely a két világháború között elérte a város lakosságának 10 %-át.

SZABÓ T. ÁDÁM

Földrajzi nevekből keletkezett családnevek az Őrségben II.¹

I. Helységnevet tartalmazó családnevek

b) -i képzős név

1. *Aradi*. ö:1, 0,013%. 11:1. Arad város Erdélyben, a történelmi Magyarország egyik megyéjének is ez volt a neve (HAJDÚ 5). 2. *Barki*. ö:2, 0,026%. 7:2. 1945-ben 7:4. CzF. „Barkó (2) falu Zemplén megyében.” (1:439) Lehetséges, hogy innen ered. 3. *Berki*. ö:5, 0,865%. 15:5. 1945 után meghonosodott név. Földrajzi köznév (*berek*) is lehet az alapja. Elképzelhető a ma Körmend részeként ismert Alsó- illetve Felső-berkifalu is, mint a név motívuma. CSÁNKI említi e települések előzményét: *Berky* (2: 787). 4. *Budai*. ö:1, 0,013%. 15:1. 1945 utáni név. Vlsz. Budapest előtagjából. Ámbár kisebb, jelentéktelen településeknek is volt hasonló neve pl. Pest és Zala megyében (vö. CSÁNKI 2: 39, HAJDÚ). 5. *Büki*. ö:10, 0,13%. 1:10. Az 1554. évi nemesi összeírásban Sálban *Byky Balázs* (BAÁN KÁLMÁN, Ősi magyar személyneveink. Bp., 1944.). 1720-ban *Büky* 17:2, 1754-ben *Bükj* 15:1, 17:1, 1841-ben *Büki* 1:1, 15:1 és Kapornakon:1, 1909-ben 1:1, 1945-ben 1:3. 6. *Czendrei*. ö:17, 0,22%. 5:7, 6:10. 1841-ben 6:1, 1945-ben 6:20, 7:2. Véleményem szerint Szendrő tövet kell feltételeznünk. A múlt században még volt Borsod megyében szendrői járás, székhelye: *Szendrő* (CSÁNKI 1: 179, HAJDÚ 281). 7. *Csákvári*. ö:1, 0,013%. 11:1. 1945 utántól. Vlsz. *Csákvár* Fejér megyei nagyközségről (Ntár. 124). A múlt században csákvári járás is (HAJDÚ). A településnév CSÁNKI-nál is megtalálható (2: 322). 8. *Csányi*. ö:1, 0,013%. 11:1. Csak 1945 után. a) *Csány* Heves megyei önálló község (Ntár. 124) nevéből, b) *Zalacsány* Zala megyei község (Ntár. 157) nevéből, amely régebben csak a *Csány* nevet viselte (CSÁNKI 3: 40, HAJDÚ 251). 9. *Csepregi*. ö:1, 0,013%. 6:1. 1690-ben *Csepreg* János jobbágys, azóta nincs, csak legújabban. A régebben Sopron (HAJDÚ 174), ma Vas megyei (Ntár. 125) községről. CSÁNKI is ismerteti (3: 590). 10. *Debreceni*. ö:1, 0,013%. 9:1. 1945-ben jelenik meg. 12:1. Debrecen megyei jogú városról (Ntár. 126). 11. *Devecseri*. ö:7, 0,092%. 15:7. Újabban megjelent

¹ A közlemény első részét l. NÉ. 15. sz. [1993]: 284–8.

név. Devecser Veszprém megyei községről (Ntár. 126). CSÁNKI is ismerteti (3: 228). 12. *Dobokay*. ö:2, 0,026%. 4:2. Újabban megjelent név. *Doboka* nevű önálló település a mai Magyarországon nincs. 1873-ban három község is viselte ezt a nevet, Baranya megyei mohácsi, Doboka megye dobokai és Hunyad megye hunyadi járásban (HAJDÚ 43). CSÁNKI is följegyzi a Baranya megyei Dobokát is (2: 480). 13. *Endrődi*. ö:2, 0,026%. 15:2. Újabban megjelent név. Az *Endrőd–Endréd* helynévből. 14. *Fenyvesi*. ö:15, 0,2%. 1:3, 3:1, 15:11. Újabban megjelent név. Valamely fenyves utótagú helynévből, de lehet földrajzi köznévből is. Hodoson 1841-ben följegyezték egy *Fenyősi* nevű embert. 15. *Gácsi*. ö:2, 0,026%. 6:2. Újabban megjelent név. *Gács* a régi magyar nyelvben Galicia neve (vö. FNESz. 231). A történelmi Magyarországon volt egy *Gács* nevű község a losonci járásban (HAJDÚ 121). A Hunyadiak idején *Gancs* formában ismerték (CSÁNKI 1: 98). 16. *Gasztonyi*. ö:2, 0,026%. 9:2. Újabban megjelent név. *Gasztony* kisközség Vasban (Ntár. 129, HAJDÚ 120). CSÁNKI is megemlíti (2: 751). 17. *Gyarmati*. ö:4, 0,052%. 11:4. Újabban megjelent név. Talán a Vas megyei *Rábagyarmat*-ról (Ntár. 147), amely a Rába előtagot csak e században vette föl. A múlt században még négy *Gyarmat* nevű település volt (HAJDÚ 326). CSÁNKI is megemlíti a Vas megyei *Gyarmat*-ot is (2: 752). 18. *Győri*. ö:3, 0,039%. 11:3. 1720-ban Győrj alakban 1:1. A múlt században 4 *Győr* nevű település volt, a mai megyei jogú város és egy-egy falu Győr, Bihar és Középszolnok megyében (HAJDÚ 299). Bármelyikből származhat a név, akár a megyenéből is. 19. *Györki*. ö:2, 0,026%. 15:2. 1536-ban Ferdinánd oklevelében Senyeházán *Györky* Ferenc. A későbbiekben azonban már *Györke* alakban szerepel ugyanebben a faluban a név. Így válik igen elterjedté. (Ma az Őrségben 62-en, ebből Bajánsenyén 36-an viselik.) Több helynév utótagja *Györk–Györök*. Vlsz. innen a családnév. CzF. „Györk, Héviz-, Tót-, falvak Pest megyében.” (2: 1232) 20. *Hadászi*. ö:2, 0,026%. 1:2. Újabban jelent meg. Vlsz. a Vas megyei Hegyháthodásról (Ntár. 131). HAJDÚ *Hegyháti–Hadász* (324.1.), CSÁNKI: *Hodász* illetve *Ó-* és *Új-Hodász* (2: 756). 21. *Hátori*. ö:3, 0,039%. 15:3. Újabban betelepültek viselik. A középkorban volt Borostyán várához tartozó *Hámor* puszta (CSÁNKI 2: 753), a múlt században Léka mellett *Hámor* nevű falu (HAJDÚ 297), ugyanakkor Zemplén megyében is egy azonos nevű falu (HAJDÚ 297). 22. *Harkai*. ö:1, 0,013%. 11:1. Betelepült személy neve. Sopron környéki helységről, amelynek nevét 1947-ben Magyarfalvára változtatták. (Vö: MOLLAY KÁROLY, Állítsák vissza Harka nevét!: Soproni Szemle 43: 225.) CSÁNKI is megemlíti (3: 609–10). 23. *Házi*. ö:1, 0,013%. 15:1. Újabban megjelent név. A ház földrajzi köznév igen gyakori utótagja a helyneveknek. Az 1873-as névtár 47 ilyen nevet ismer, köztük *Háromház* falut a szentgotthárdi járásban (HAJDÚ 343–4). Ez a település az Őrséghez csatlakozik, ma Magyarlak része. Vlsz. innen. Feltevéssünket erősíti, hogy Magyarlakon is élnek *Házi* nevezetűek. 24. *Hodászi*. ö:4, 0,052%. 11:4. Újabban jelent meg. L: mint *Hadászi*. 25. *Hollósi*. ö:4, 0,052%. 15:4. 1720-ban 12:1. Ma *Egyházashollós* és *Nemesrempehollós* létezik megyénkben (Ntár. 127 és 142). A népnyelvben csak *Hollósok*-ként emlegetik őket, mert több falu

összevonásából keletkeztek. A múlt században még *Egyházas-Hollós*, *Hidas-Hollós*, *Nemes-Hollós*, és *Rempe-Hollós* falvak voltak (HAJDÚ 320). CSÁNKI is a *Hollós* címszó alatt helységeket és nem helységet emleget (2: 757). A családnév eredete itt keresendő. 26. *Honti*. ö:1, 0,013%. 11:1. Újabban feltűnt név. A történelmi Magyarország egyik vármegyéjéről vagy a volt ipolysági járás *Hont* nevű községéről (HAJDÚ 330). 27. *Ivanczki*. ö:2, 0,026%. 4:2. Talán az *Ivanc* Vas megyei község (CSÁNKI 2: 758, HAJDÚ 113, Ntár. 132) nevéből játékos képzéssel. 28. *Jákfalvi*. ö:2, 0,026%. 5:2. Újabban jelent meg. *Jákfa* Vas megyei kisközség (CSÁNKI 2: 759, HAJDÚ 113, Ntár. 133) nevéből. 29. *Kajdócsi*. ö:2, 0,026%. 3:2. 1909-ben 3:1, 1945-ben 3:2. Talán a Tolna megyei *Kajdacs* faluról (CSÁNKI 3: 432, Ntár. 133). 30. *Káldi*. ö:14, 0,18%. 15:6, 16:8. 1945-ben: 9:2, 15:2. Minden bizonnyal a Vas megyei *Káld* község után (CSÁNKI 2: 761, HAJDÚ 135: *Alsó-Káld* és *Felső-Káld*, Ntár. 134). 31. *Kállai*. ö:2, 0,026%. 11:2. Újabban megjelent név. a) *Kálló* után. b) esetleg egy *Källa* nevű egykori Veszprém megyei település után (HAJDÚ 48), amelynek neve a mai Szentbékälla falunévben van meg. 32. *Kálóczi*. ö:3, 0,039%. 6:3. Újabban jelent meg. Vlsz. a Zala megyei *Kálócfa* nevéből (CSÁNKI 3: 67, HAJDÚ 27, Ntár. 134.) 33. *Kamondi*. ö:3, 0,039%. 18:3. Újabban jelent meg. A Veszprém megyei *Kamond* faluról. (Ntár. 133, CSÁNKI 3: 237: *Kamond-Kamund*, HAJDÚ 138: *Kámond*.) 34. *Kapornaki*. ö:24, 0,32%. 11:2, 15:6, 16:14, 17:2. 1720-ban: 16:2; *Kapornaky* alakban, 1754-ben: 16:2; *Kapornaki* formában, 1841-ben 18:2, 1909-ben 4:1, 13:2, 16:7, 1945-ben 4:2, 11:3, 13:3, 15:1, 16:16, 17:1. Ámbár Zala megyében ma is létezik *Nagykapornak* (Ntár. 141), a múlt században pedig a pacsai járásban két *Kapornak* is volt (HAJDÚ 211), mégsem ebből, hanem nyomon követhetően egy volt őrségi település (CSÁNKI 2: 762) nevéből. 35. *Kékedi*. ö:3, 0,039%. 11:3. Újabban jelent meg. Számomra ismeretlen *Kéked* nevű, vagy utótagú helységről. 36. *Keresztúry*. ö:3, 0,039%. 11:3. 1945-ben 11:4. Csak *Keresztúr* nevű helység a mai névtárakban nincs. Régebben volt, CSÁNKI pl. csak Vas megyében négyet jelöl meg (2: 764), közülük az Őrséghez legközelebbi a Felső-Lendva melletti, Vas megyéhez tartozó, később *Tót-Keresztúr* alakban ismert település (HAJDÚ 300). Vagy innen, vagy az ugyancsak a megyében lévő *Nemeskeresztúr*-ról (Ntár. 132). 37. *Kiricsi*. ö:1, 0,013%. 15:1. Újabban megjelent név. Vagy egy, általam nem ismert településről, vagy a Baranya megyei *Hirics* délszláv településről (CSÁNKI 2: 491, HAJDÚ 125, Ntár. 132). 38. *Koltay*. ö:17, 0,22%. 5:1, 11:5, 15:7, 17:4. 1841-ben *Koltaji* Domaföldén: 1, 1945-ben 17:4. *Nemeskolta* Vas megyei faluról (Ntár. 142). CSÁNKI *Kolta* címszó alatt említi, de hozzáteszi: „ma Nagy- és Kis-Kolta Vasvártól éény” (2: 766). A múlt század végén *Kolta* (HAJDÚ 69). 39. *Körmendi*. ö:4, 0,052%. 11:4. 1841-ben 7:1. *Körmend* Vas megyei városról (CSÁNKI 2: 723, HAJDÚ 137, Ntár. 137). 40. *Körösi*. ö:1, 0,013%. Újabban megjelent név. a) az alföldi *Körös* folyóról illetve a felhasználásával keletkezett településekről (*Kiskörös*, *Nagykörös*), b) CSÁNKI följegyez egy *Köröselő* nevű falut illetve alapjául szolgáló folyót Nick és Jákfa táján (2: 768). 41. *Kőszegi*. ö:1, 0,013%. 11:1. Újabban megjelent név. Vas megye

városáról (CSÁNKI 2: 724, HAJDÚ 175, Ntár. 137). 42. *Laki*. ö:19, 0,25%. 6:19. 1841-ben 6:1, 1909-ben 6:2, 1945-ben 6:15. Ámbár a régiségekben több *Lak* helységnév volt megyénkben is (vö: CSÁNKI 2: 770), vlsz. a mai *Magyarlak* utótagjából. 43. *Lakosi*. ö:2, 0,026%. 15:2. a) A ma Szlovéniához tartozó valamikor Zala megyei *Lakos* utótagú falvakból (HAJDÚ 315). b) A középkorban létezett *Lakos* faluról, amely „az ivanóczi Gálfiaké, Nádasdi (Darabos) rokonságé sat. volt Mura-Szombattól éék felé” (2: 770). 44. *Légrádi*. ö:4, 0,052%. 11:4. 1945-ben 11:2. Magyarosítás útján keletkezett (az egyik őriszentpéteri Leposa család vette föl), alapja a volt Zala megyei *Légrad* lehet (HAJDÚ 131). 45. *Lippai*. ö:2, 0,026%. Újabban megjelent név. A Temes megyei lippai járás névadó településéről (HAJDÚ 62), de figyelembe kell vennünk, hogy a történeti Zala megye lendvai járásában is létezett egy ilyen nevű falu (CSÁNKI 3: 79, HAJDÚ 62). 46. *Lugosi*. ö:21, 0,28%. 3:2, 4:5, 10:6, 11:2, 14:2, 15:1, 16:3. 1720-ban: *Lugosj* 9:2, 1754-ben: 9:2, 1841-ben: 4:1, 9:1, 10:2, 11:1, 1909-ben: 4:4, 10:6, 14:1, 1945-ben: 4:7, 10:12, 14:2, 16:1. Az Őrség közelében, Viszák mellett volt egy *Lugos* (*Lugas*) nevű pusztá (CSÁNKI 2: 772, HAJDÚ 315), később *Lugosi-major* (VMFN: 480). 47. *Mesterházi*. ö:3, 0,039%. 1:3. Újabban megjelent név. *Mesterháza* nevű Vas megyei községről, amely régebben Sopron vármegyéhez tartozott (CSÁNKI 3: 635, HAJDÚ 93, Ntár. 139). Az eredethez szóba jöhet talán a volt Sopron megye kapuvári járásban létezett *Mesterháza* nevű község is (HAJDÚ 93). 48. *Mosonyi*. ö:1, 0,013%. 15:1. Újabban megjelent név. A volt *Moson* vármegye nevéből. (Bővebben: Új Magyar Lexikon 5. köt. 51) 49. *Nardai*. ö:2, 0,026%. 15:2. 1909-ben 19:1, 1945-ben 7:1. A Vas megyei *Narda* után (Ntár. 142), amely CSÁNKI-nál *Nar(a)da* formában szerepel (2: 779), és amelyet a múlt századi helységnévtár még *Kis-Narda* és *Nagy-Narda* alakban jelöl (HAJDÚ 26). 50. *Óvári*. ö:3, 0,039%. 15:3. 1945-ben 15:2. Kézenfekvő *Mosonmagyaróvár* nevéből eredeztetni (Ntár. 141), volt azonban egy *Óvár* nevű lakott hely Szombathelytől nyugatra is (CSÁNKI 2: 781). 51. *Pásztói*. ö:1, 0,013%. 15:1. Újabban megjelent név. a) Talán a mai nógrádi, régebben Heves és Külszolnok megyei *Pásztó* nevéből (HAJDÚ 278, Ntár. 145). b) A *Pásti* név olvasatából. 52. *Páti*. ö:27, 0,36%. 3:14, 9:1, 10:2, 11:9, 15:1. 1653-ban Külső Rákoson: 1, 1720-ban *Paty* alakban: Domaföldén :1, 10:1, 11:3, 1754-ben: *Páty* formában 3:2, 10:1, 11:3, 1841-ben: 1:1, 3:2, 4:1, 10:1, 11:2, 12:1, 1909-ben: 3:3, 4:1, 10:4, 1945-ben: 3:17, 10:8, 11:6, 13:5, 16:1. Vagy egy már nem ismert település nevéből, a volt Pozsony megyei *Pusztapát* nevéből (HAJDÚ 327). Még valószínűbbnek látszik, hogy a mai *Gencsapáti* egyik volt önálló faluként szereplő részéről, amelyet *Apáti*, *Gyöngyösapáti* néven ismertek, azonban a nép nyelvén csak *Páti* alakban használtak (VMFN: 105). 53. *Pátkai*. ö:3, 0,039%. 7:3. Újabban megjelent név. a) Fehér megye *Pátka* nevű falujáról (CSÁNKI 3: 341, HAJDÚ 46, Ntár. 145). b) Egy valamikor Győr megyéhez tartozott, sokoroaljai *Pátka* nevű faluról: (HAJDÚ 46) 54. *Peresztegi*. ö:1, 0,013%. 11:1. 1945-ben: 11:1. Van Sopron környékén egy *Pereszteg* nevű község (Ntár. 145). Vagy ennek a nevéből, valószínűbb azonban a Vas megyei *Hosszúpereszteg* nevéből, amely CSÁNKI-

nál még *pereszteg* formában szerepelt (CSÁNKI 2: 784, HAJDÚ 176, Ntár. 132). 55. *Pesti*. ö:17, 0,22%. 1:8, 9:2, 11:1, 15:3, 19:3. 1720-ban: 1:1, 1841-ben: 1:1, 1909-ben: 1:2, 1945-ben: 1:7, 2:1. kézenfekvőnek látszik a mai főváros utótagjától eredeztetni. Ám számításba kell vennünk, hogy a XVI–XVII. században Szentgotthárdnak is volt egy *Pest* nevű külső faluja (vö. BARTA GÁBOR, A társadalmi és gazdasági fejlődés főbb vonásai 1526–1734 között: Szengotthárd. Helytörténeti, művelődéstörténeti, helyismereti tanulmányok. Szombathely, 1981. 82). 56. *Rákosy*. ö:4, 0,052%. 20:4. Újabban megjelent név. Ugyanakkor 1945-ben *Rákos* 1945-ben 11:1. Vlsz. *Kisrákos*-ról vagy *Nagyrákos*-ról (Ntár. 136, 142). 1873-ban kilenc helység neve volt *Rákos* (HAJDÚ 315), belőlük is keletkezhettek. 57. *Resznek*. ö:8, 0,1%. 13:8. 1720-ban 11:2, 13:2, 1754-ben: 13:5, 1841-ben: 13:2, 1909-ben: 13:2, 1945-ben: 13:3. Vlsz., hogy a Zala megyei *Resznek* (CSÁNKI 3: 98, HAJDÚ 216, Ntár. 147) után 58. *Révai*. ö:3, 0,039%. Újabban megjelent név. Általán ismeretlen helynévből. 59. *Rozsnyay*. ö:4, 0,052%. 11:4. Újabban megjelent név. Vlsz. egy Gömör megyei illetve Brassó vidéki településről (CSÁNKI 1: 127, HAJDÚ 275). 60. *Sal*. ö:5, 0,065%. 18:5. 1554-ben Salban: *Saaly* formában 4. Ma Szlovéniában van az egykori *Sal* (Salovci) község (CSÁNKI 2: 790). 61. *Sarkadi*. ö:5, 0,065%. 3:1, 11:4. Újabban megjelent név. a) A Békés megyei *Sarkad* városról (HAJDÚ 129, Ntár. 148). b) A Somogy megyei csurgói járásbeli egykori *Sarkad* községről (HAJDÚ 129). 62. *Sárvári*. ö:1, 0,013%. 16:1. 1945-ben: 11:1, 16:2. Óriszentpéteren élő egyik Spilák család magyarosított neve, amelynek alapja Vas megye egyik városának a neve (CSÁNKI 2: 728, HAJDÚ 289, Ntár. 148). 63. *Sásdi*. ö:5, 0,065%. 11:4, 14:1. Újabban megjelent név. A Baranya megyei *Sásd*-ről (HAJDÚ 143, Ntár. 148). 64. *Szabadkai*. ö:1, 0,013%. 16:1. Újabban megjelent név. A volt Bács megyei, ma Szerbiához tartozó magyar városról (CSÁNKI: , HAJDÚ 40). 65. *Szakmári*. ö:1, 0,013%. 16:1. Újabban megjelent név. Talán *Szakmár* nevű Bács-Kiskun, előbb Pest megyei faluról (CSÁNKI: -, HAJDÚ 287, Ntár. 150). 66. *Szakonyi*. ö:1, 0,013%. 15:1. Újabban megjelent név, de *Szakon-Szakony* formában már az 1720-as összeírásban találkozhatunk vele, akkor Kotományban 3 családfő viselte. a) A Győr-Moson-Sopron megyei *Szakony* községről (CSÁNKI: , HAJDÚ 339, Ntár. 150). b) Valószínűbb, hogy a közeli *Szakonyfalu* nevéből, hiszen a szakonyfalvasi embert errefelé csak szakonyiként emlegetik (HAJDÚ 339, Ntár. 150). 67. *Szendrei*. ö:1, 0,013%. 10:1. Újabban megjelent név. Vö: a *Czendrei* szócikkkel. 68. *Szentgyörgy-völgyi*. ö:2, 0,026%. 13:2. 1945-ben: 11:2. Vlsz. névmagyarosítás eredménye, amelynek alapja csak e században alakult Zala megyei, közeli fekvésű *Szentgyörgyvölgy* község (Ntár. 151). 69. *Szikszay*. ö:1, 0,013%. 11:1. 1945-ben: 13:1. *Szikszó* nevű településről (HAJDÚ 276, Ntár.). 70. *Szigeti*. ö:5, 0,065%. 13:1, 15:3, 17:1. 1754-ben: *Szigethy* 10:1, 1945-ben: 13:1, 17:2. Lehetne a *sziget* főnévi köznévre is gondolnunk. Mégis inkább a *sziget* utótagú tulajdonnevekre, esetleg a volt *őrszigeti* járás névadó községének nevére gyaníthatunk (CSÁNKI 2: 800, HAJDÚ 328). 71. *Tabányi*. ö:1, 0,013%. 11:1. Újabban megjelent név. Vlsz. a név alapja „Budának a Várhegy és a Gellérthegy közötti része” (FNESz. 624),

amelynek neve *Tabán*. 72. *Tarnóczi*. ö:2, 0,026%. 18:2. 1909-ben: 17:1. a) A név alapjául szolgáló *Tarnóc* ma *Ipolytarnóc* utótagjában (FNESz. 292) van meg. A múlt században még négy *Tarnóc* volt Magyarországon (HAJDÚ 118), a név bármelyikéből keletkezhett. b) A régiségben Zala megyében volt egy *Tarnolcz* nevű falu, amely „Alsó-Lendvától ény felé, Szijártóháza, Gáborjánház sat. vidéken feküdt.” (CSÁNKI 3: 114) 73. *Tihanyi*. ö:13, 0,17%. 5:6, 12:3, 13:4. Újabban megjelent név. Ismert Balaton-parti településről (CSÁNKI 3: 288, Hajdú : 251, Ntár. 153). 74. *Tófei*. ö:2, 0,026%. 9:2. Újabban megjelent név. *Tófej* (HAJDÚ 207, Ntár. 154) Zala megyei községről, amely a Hunyadiak korában *Tóffy* volt (CSÁNKI 3: 118). 75. *Vaspöri*. ö:10, 0,013%. 1:3, 6:4, 11:3. Újabban megjelent név. *Vaspör* nevű, az Őrséggel határos zalai faluról (CSÁNKI: *Vasper* 3: 122, HAJDÚ 299, MNK 155). 76. *Venekei*. ö: 1, 0,0013%. 11:1. 1945-ben: *Venekey* alakban 11:4. Vlsz. magyarosított név. 77. *Virányi*. ö:2, 0,026%. 11:2. 1945-ben: 11:2. Vlsz. magyarosított név, alapja a történelmi Sopron megye pulyai járásának egykori *Virány* községe (CSÁNKI: -, HAJDÚ 254). 78. *Visontai*. ö:5, 0,065%. 11:5. 1754-ben: 10:2, 1841-ben Hodos: 1, 10:4, 1909-ben: 10:6, 17:1, 1945-ben: 10:6, 11:6. a) Heves megye *Visonta* nevű helységről (CSÁNKI 1: 56; HAJDÚ 70, Ntár. 156). b) Egykori *Visonta* nevű somogyi községről (CSÁNKI 2: 656, HAJDÚ 70), ma *Csokonyavisonta*. 79. *Völgyi*. ö:2, 0,026%. 10:1, 15:1. 1536-ban: Bajánházán *Völgyi* Gergely, 1595-ben uo. Georgius *Völgyi*, 1720-ban: 15:2, 1945-ben: 15:2. a) Lehetséges főnévi köznévből, amely helységnevet utótagjaként igen gyakori. (HAJDÚ pl. 41-et írt ki az 1873-as névtárból.) b) Talán a ma Szlovéniához tartozó, valamikori zalai falu, *Völgyifalu* nevéből, amely a középkorban *Völgyi puszta* volt (CSÁNKI 3: 124). 80. *Zoltai*. ö:8, 0,1%. 10:3, 11:5. Őriszentpéteren élő egyik Závecz család magyarosított neve. 81. *Zrinszki*. ö:4, 0,052%. 11:4. 1945-ben: 11:2. Alapja számomra ismeretlen helységnév. 82. *Zsombori*. ö:1, 0,013%. 15:1. Újabban megjelent név. Talán egy, még a múlt században is ismert Felsőfehér megyei hévízi járásbeli *Zsombor* községről (HAJDÚ 294).

II. Megye- vagy tájegységnevet tartalmazók

a) Alapszóból álló név: –

b) -i képzős név

1. *Bácskai*. ö:3, 0,039%. 15:3. 1945-ben: 15:2. *Bácska* a történelmi Magyarország déli részén, ma Szerbiához tartozik. 2. *Erdélyi*. ö:3, 0,039%. 11:2, 16:1. Újabban megjelent név *Erdély*-ről. 3. *Lajtai*. ö:2, 0,026%. 11:2. 1945-ben: 11:3. A Duna jobb oldali mellékfolyójáról. 4. *Mosonyi*. ö:1, 0,013%. 15:1. Újabban megjelent név. Vlsz. a volt *Moson* vármegyéről. 5. *Sárközi*. ö:26, 0,34%. 3:22, 11:2, 13:2. 1945-ben: 3:7. (Ehhez azonban figyelembe kell venni, hogy az 1945 előtti összeírásokban a földtulajdonosok szerepeltek. A nevet pedig többnyire cigányok viselik, akiknek földjük nem volt.) Volt ugyan Szatmár megye aranyosmedgyesi járásában egy *Sárköz* nevű falu (HAJDÚ 346), a családnév mégis inkább egy tájegység nevééről, amely „vízenyős-mocsaras süllyedékterület a Duna jobb partján, Szekszárd és Bátaszék között.” (Új Ma-

gyar Lexikon 6. köt. 27) 6. *Somogyi*. ö:3, 0,039%. 7:1, 11:2. 1720-ban: 10:1, 1754-ben: 7:6, 1841-ben: 2:1, 7:4, 1909-ben: 1:1, 1945-ben: 1:1, 7:2. a) A Dunántúl egyik megyéjéről. b) *Somogy* nevű egykori baranyai faluról (CSÁNKI 2: 522; HAJDÚ 181). Az a) változat a valószínű. 7. *Szalai*. ö: 11, 0,14%. 2:2, 6:5, 7:1, 9:2, 15:1. 1754-ben: *Szalay* 11:1, 1841-ben: 1:1, 11:1, 1909-ben: 17:1, 1945-ben: 6:1, 20:1. a) *Zala* megyéről. b) *Szala*fő községről. 8. *Szatmáry*. ö:1, 0,013%. 11:1. Újabban megjelent név. *Szatmár* megyéről. 9. *Szilágyi*. ö:2, 0,026%. 11:1, 15:1. Újabban megjelent név. a) *Szilágy* megyéről, amely Erdélyben volt. b) Valamely *Szilágy* nevű egykori vagy mai településről. A múlt században 4 ilyen nevű település volt (HAJDÚ 178), közülük a baranyai ma is létezik (Ntár. 151). 10. *Tolnai*. ö: 7, 0,092%. 1:2, 15:1, 17:4. Újabban megjelent név. *Tolna* megyéről, amelynek alapja *Tolna* nagyközség (CSÁNKI 3: 412; HAJDÚ 57, Ntár. 154).

III. egyéb földrajzi tulajdonnévből

a) Alapszóból álló név

1. *Rába*. ö:1, 0,013%. 15:1. 1909-ben: 15:1. Az ismert folyóról.

b) -i képzős név

1. *Rajnai*. ö:7, 0,092%. 1:3, 3:4. 1945-ben: 3:2. Európa harmadik legnagyobb folyójáról.

IV. földrajzi köznévből

a) Alapszóból álló név

1. *Belső*. ö:11, 0,14%. 10:4, 13:7. Újabban megjelent név. Előbb valaminek a belseje jelentésben, később helyviszonyt fejez ki (vö. FEHÉRTÓI KATALIN, A XVI. századi magyar megkülönböztető nevek. NytudÉrt. 68. sz. Bp., 1960. [= FEHÉRTÓI] 65) 2. *Csillag*. ö:7, 0,092%. 11:7. 1945-ben: 11:3. Már a 14. században használatos családnév (FEHÉRTÓI 75). 3. *Végh*. ö:4, 0,052%. 15:3, 16:1. Újabban megjelent név. Az ország más tájain pedig a valaminek a végét jelölő közsézből már viszonylag korán lett családnév. 10. A 15. században Vas megyében is előfordult (CSÁNKI 2: 857).

b) -i képzős név

1. *Erdei*. ö:4, 0,052%. 1:4. 1945-ben: 7:2. 2. *Fenyvesi*. ö:15, 0,2%. 1:3, 3:1, 15:11. 1841-ben *Fenyősi* alakban Hodoson 1 családfő neve. Egyébként újabban megjelent név. 3. *Havasi*. ö:3, 0,039%. 1:3. Újabban megjelent név. a) Vlsz. földrajzi köznévből. b) Szóba jöhet helynévi eredet is, hiszen Erdélyben több olyan település is van, amelynek a második tagja azonos a családnév tövével. HAJDÚ 302) 4. *Hegyi*. ö:23, 0,3%. 4:3, 7:3, 9:12, 11:5. 1720-ban: 9:2, 1754-ben: 9:1, 1841-ben: 9:3, 1909-ben: 9:4, 1945-ben: 4:1, 9:28, 15:1. Vlsz. hegyen lakó ember jelentésben. A megyében már a 15. században ismert (CSÁNKI 2: 826). 5. *Kuti*. ö:2, 0,026%. 11:2. 1945-ben: 1:2, 7:2. A kút melletti jelentésre gondolok, hiszen a foglalkozást vagy birtoklást az -s képző fejezi ki. A magyar

családnevek közt már legalább a 14. századtól szerepel (FEHÉRTÓI 109). 6. *Mezei*. ö:1, 0,013%. 16:1. Újabban jelent meg. 7. *Pusztai*. ö:6, 0,08%. 18:6. 1720-ban: Domafalván *Pusztaj* :1, 1754-ben: Hodoson ua :1. 8. *Széli*. ö:1, 0,013%. 13:1. 1841-ben: *Szél* alakban 13:1, 1909-ben: ua 3:1, 4:1, 13:1. Valaminek a szélén lévő jelentésben. 9. *Völgyi*. ö:2, 0,026%. 10:1, 15:1. 1536-ban: Bajánházán élt *Völgyi* Gergely, 1595-ben ugyanő, valószínűbb azonban, hogy azonos nevű fia, 1720-ban: 15:2, 1945-ben: 15:2.

Miután bemutattuk a mai családnév-anyag földrajzi nevekből keletkezett állományát, közlöm az általam átnézett forrásokban föllelhető, de 1985-ben már nem viselt neveket is.

a) 1720 előttiak: *Apathij* (1595), *Bagody* (1538), *Batthány* (1538), *Bontzföldi* (1536, 1595), *Domaffalwasi* (1538), *Domaffalussy* (1538), *Fogszabadi* (1536, 1595), *Kayody* (1538), *Nadasdy* (1538), *Rayky* (1538), *Wjlaky* (1538)

b) az 1720-as összeírásban: *Bocskaj*, *Bonczföldi*, *Börgelly*, *Palfaj*, *Tüskej*

c) az 1754-es urbáriumokban: *Bonczföldy* mellett *Boncz* is, *Chuty*, *Fogszabady*, *Domafalvasi* már nincs; helyette *Doma*

d) az 1839-41-es lajstromokban: *Baboltsay*, *Domontzi*, *Lukácsi*, *Saródi*

e) az 1909-12-es lajstromokban: *Hermán*, *Krisztay*, *Szelestey*

f) az 1945-ös választási névjegyzékben: *Almási*, *Balássy*, *Bárdossi*, *Barkóczy*, *Barlay*, *Bécsi*, *Bérnyi*, *Borovszky*, *Bölcskei*, *Czondi*, *Dévai*, *Döbrössy*, *Halmágyi*, *Hatvani*, *Hertelendy*, *Hunyadvári*, *Ikervári*, *Karsai*, *Kas-sai*, *Kazi*, *Kocsy*, *Kökösi*, *Lajtai*, *Légrádi*, *Lócsi*, *Ormosi*, *Pálmai*, *Pataky*, *Rumi*, *Szoboszlay*, *Ugrai*, *Vadnay*, *Várkövi*, *Várnai*, *Virányi*, *Zalavölgyi*, *Zsirai*.

A pusztai felsorolás is azt sugallja, hogy a 18. században csökkent az Őrségben a földrajzi nevekből keletkezett családnevek aránya. Ezt néhány adattal igazolni is tudjuk. 1754-ig találkozunk a *Bonczföldy* és a *Domaföldi* névvel. Attól kezdve azonban csak a *Boncz* és a *Doma* alakban fordul elő. Itt nem másról van szó, minthogy egy-egy települést lakójáról illetve uráról neveztek el, majd az onnan származó személyt a településről. Miután aztán az eredeti személynév (*Boncz*, *Doma*) eredeti jelentése elhomályosodott, ekkor a teljes névből elvonták (elhagyták) a földi, falvi utótagot. Ezt nyilvánvalóan a rövidségekre való törekvés is motiválta. Ugyanúgy alakultak az Őrségben a *Baján*, *Bene*, *Könye*, *Senye* nevek is (vö. HERÉNYI: MSZA. 80. sz. 24).

Hogy a 18. században ez a folyamat erőteljes lehetett, arra a szóban forgó névtípus arányszámai is utalnak:

1720-ban: összes családnév: 163 földrajzi névből keletkezett: 26 = 17,18%

1754-ben: összes családnév: 195 földrajzi névből keletkezett: 17 = 8,2%

A másik szembetűnő változás a földrajzi nevekből keletkezett családnevek abszolút számának és relatív megterhelésének nagy növekedése az 1945-ös választási névjegyzékben. Az abszolút számok növekedését magyarázhatnánk a népesség számának az emelkedésével, no meg azzal, hogy az eddigi listáinkon csak a földtulajdonosok neve szerepelt, a mostanin pedig minden választásra jogosult polgár. Ám az arányok növekedése más okokat is sejtet. Ugyanis míg az 1909-es adataink szerint a földrajzi nevekből keletkezett családnevek teljes neveknek csak 6,12 %-a, addig ez az arány 1945-ben csaknem eléri az 1720-as, eddigi legmagasabb arányszámot (15,2%). Ennek a változásnak egyrészt az az oka, hogy a háború vége felé számottevő menekült telepedett meg ideiglenesen vagy véglegesen az Őrségben, másrészt pedig az, hogy a 30-as-40-es évek névmagyarosítási hulláma nem hagyta érintetlenül ezt a vidéket sem. A menekültek nem kis hányada Erdélyből és a Felvidékről érkezett, de Fiuméből és a Vajdaságból is kerültek ide családok. Az általunk vizsgált névtípusban ők használták pl. az *Adi*, *Arti*, *Barkóczy*, *Bölcskei*, *Czondi*, *Dombi*, *Földi*, *Kazi*, *Kocsy*, *Kökösi*, *Sári*, *Szoboszlai* neveket.

Az 1945-ös választási névjegyzékből egyértelműen megállapítható, hogy az alábbi nevek magyarosítás eredményei:

1. *Barlay*. A Pinkamindszentről származó, Őrimagyarósdon megtelepülő családiő eredeti neve *Berner* volt.
2. *Hunyadvári*. A Jákról Magyaraszombatfára áttelepült család eredeti neve *Hancz* volt.
3. *Ikervári*. A kistrákosi születésű, Ispánkra települt család eredeti neve *Iszak* volt.
4. *Légrádi*. Az Őriszentpéteren élő egyik *Laposa* család magyarosított neve.
5. *Sárvári*. Az Őriszentpéteren élő *Spilák* család magyarosított neve.
6. *Várkövi*. A Búzahelyről illetve Cecéről Őrimagyarósdra települt *Vlaj* család magyarosított neve.
7. *Várnai*. A Nagyrákoson élő *Wirth* nevű személy magyarosított neve.
8. *Zalavölgyi*. A Kondorfán élő egyik *Závecz* család változtatta erre a nevét.
9. *Zoltai*. Az Őriszentpéteren élő egyik *Závecz* család magyarosított neve.

A magyarosítás tehát itt is úgy ment végbe, mint országosan: a nem magyarnak ítélt családnév helyett többnyire olyan *-i* illetve *-y* képzős, földrajzi névből keletkezett nevet vettek föl, amelynek a névkezdő hangja megegyezett az eredeti névvel (*Barlay*–*Berner*, *Hunyadvári*–*Hancz*, *Ikervári*–*Iszak*, *Légrádi*–*Leposa*, *Sárvári*–*Spilák*, *Várkövi*–*Vlaj*, *Várnai*–*Wirth*, *Zalavölgyi*, *Zoltai*–*Závecz*).

Az 1945-ös névjegyzékben még három, az ismertett típustól eltérő magyarosításra bukkantam, a Kőszegről Szőcére települt *Svarc* család a *Legendás*, a Bakonakról Nagyrákosra települt *Merisznyák* a *Mester*, a nagyrákosi *Spilák* család pedig a *Vas* nevet vette föl. Nyilvánvalóan nem biztos, hogy a magyarosítás eredményeként született nevek száma ennél nem volt nagyobb. Azt azonban a példák alapján leszögezhetjük, hogy a fenti esetek igazolják MIKESY SÁNDOR-t (NyttudÉrt. 70. sz. Bp. 367–83), mert itt is névtanilag teljesen indo-

kolatlan módon változtatták meg a magyar névrendszerbe már beépült szláv illetve német neveket. Még szerencse, hogy az e tájegységre jellemző *Leposa*, *Spilák*, *Wirth* és *Závecz* nevek fennmaradtak.

SZABÓ LÁSZLÓ

A Dorog melletti Sátorkőpusztai-gipszbarlang nevei

1993-ban abban a szerencsében volt részem, hogy a zárt, s csak különleges engedéllyel látogatható Dorog melletti Sátorkőpusztai-gipszbarlangba tehettem egy barlangtúrát. Ezt a lehetőséget a dorogi Benedek Endre Barlangkutató Egyesület biztosította néhányunk számára. Egyébként ez az egyesület foglalkozik a barlang gondozásával, bemutatásával, új járatok feltárásával. A Sátorkőpusztai-gipszbarlangot a Szemlőhegyi- és a Pálvölgyi-cseppkőbarlanggal azonos módon, hévforrás alakította ki.

A Nagy-Strázsahegy Dorogtól északra, az állomástól egyórányi sétaútra található. Oldalában egy felhagyott mészkőbánya található, s több nyílást is megfigyelhetünk. 1944-ben mészkőbányászat során fedezték föl azt az üreget, amelyet ma a barlangászok kiemelkedő jelentőségű barlangként tartanak számon. 1946-ban két dorogi természetjáró – Várhidi Károly és Várhidi Rudolf – levélben hívta fel Jakucs László figyelmét a barlangra. A barlang feltárása végső soron Jakucs László és Venkovits István érdeme. A feltárásban és a bejárás biztosításában Benedek Endre és a dorogi barlangkutatók tettek nagyon sokat. Az Állami Földtani Intézet még 1946-ban felmérte a barlangot. 1951-ben védetté nyilvánították és lezárták, de ez az ott állomásozó szovjet katonákat nem érdekelte.

A hévizes barlangban Magyarország legszebb gipsz- és aragonitképződményei pompáznak. Sajnos egy részük már csak pompázott, mert az utóbbi 40 évben az Esztergom mellett állomásozó szovjet katonák gyakorlóterepe volt a környék, s a kiskatonák jelentős pusztítást vittek végbe. A lezárt barlang vasajtaját harcokcsival tépték föl, a barlangban gránátokat robbantottak, a letört gipszkristályokat hazavitték. Mindennek 1990-ben lett vége, s a barlang igazi feltárása és látogatása csak 1991-től vált lehetségessé.

Ma a barlangban 12 fokos hőmérséklet van. A barlang bejárása kevésbé kúszó-mászó, inkább létrázó ügyességet igényel. A bejárat után létrán kell egy kútszerű vájatban leereszkedni, körben gömbfülkék vannak. A barlangot úgy kell elképzelni, mint egy szőlőfürtöt. Aki a középső nagy terembe lejut, mintha egy szőlőfürt belsejében lenne. Mások a barlangjáratokat a bokor ágaihoz hasonlítják. A gömbfülkéket a miocén-kori vulkánossággal egyidőben megjelenő

hévíz oldotta ki, s formálta ilyen nagyszerűre. Átmérőjük 2–3 méter, szinte szabályos gömb alak. A gipsz pedig úgy alakult ki, hogy a kénsavtartalmú meleg víz az üregek falának mészkövével kémiai reakcióba lépett. A falakat a legtöbb helyen (ahol nem történt pusztítás) néhány centiméteres hófehér kristályszerű gipsz borítja.

A barlang központja a dorogi barlangkutatóról, Benedek Endréről elnevezett nagy terem, amelyben akár koncerteket is lehetne rendezni (persze a lejutás körülményes). Itt forrás található, amelynek vize eltűnik. Az első leírásból tudjuk, hogy a nagy terem alatt még további nagy termek és barlangrészek vannak eltemetve. Ezek a hordaléktól, törmeléktől eltömődtek – hála Istennek, mert úgy a szovjet katonák ott nem tudtak pusztítást végezni. A Sátorkőpusztai-gipszbarlang egy jelentős része tehát érintetlenül alussza Csipkerózsika-álmát. Az elzárt termek nevei: *Kristály-terem* és *Kővirág-terem* (ezek 40 méterrel a bejárat alatt húzódnak teljes érintetlenségben).

A dorogi fiatal barlangászok 23 barlangi elnevezést ismertek. Ezek között van olyan, amelyet már az első felfedezők adtak a barlangnak, s van sok olyan, amelyet ők. Mivel a barlangnak gyakorlatilag nincs történelme, hiszen a felfedezést követően nem látogathatták (azt is mondhatjuk, hogy a 48 éves barlangnak a történetéből kiesett 40 év), a nevek kialakulását most érhetjük tetten. Ilyen szempontból tehát nem érdektelen az első 23 név kialakulása, amelyet – várhatóan – még több fog követni. A nevek között található „emléknév”, vagyis emlékállítás a dorogi barlangkutatónak, valamint egy másik nagyszerű barlangásznak (*Benedek Endre-terem*, *Kadic-szakasz*), de ennél sokkal jellemzőbbek a természeti hasonlóságok alapján alkotott nevek (*Kacsa*, *Szív*), földrajzi adottság alapján kapott név (*Ferdeterem*, *Kút*, *Tölcsér*), barlangász szokást tükröző nevek *Disznó(fürdő)*, *Kuszoda*, illetve a mesterségesen létrehozott a gipszkristályokat bemutató „műtárgy” elnevezése: *Hókunyhó*. Nyelvészeti szempontból a *Kuszoda*-t tarthatjuk különleges jelentőségűnek, mivel a *-da/-de* képző élő, eleven voltára figyelmeztet. A *Kuszoda*-t eredeti barlangász szóújításnak, szóképzésnek tarthatjuk. Vajon máshol is ismerik?

Névjegyzék

1. *Álfenék*: a jelenlegi forrás előtti tér a Benedek Endre teremben. Alatta még elzáródott barlangjáratok vannak.

2. *Benedek Endre-terem*: a barlang legnagyobb terme, amelyben emléktábla hirdeti a dorogi barlangkutató nevét.

3. *Disznó(fürdő)*: itt avatják föl a kezdő barlangászokat. Beküldik az alagútba, majd vizet lötytyintenek utánuk, mikor kijönnek, olyanok, mint a disznók.

4. *Erkély*: a Benedek Endre-teremben az emléktábla fölötti rész.

5. *Ferdeterem*: alakjáról kapta a nevét.

6. *Fogadóterem*: a bejárat utáni rész, ahol öltözni, csomagokat lerámolni lehet.

7. *Forrás*: a Benedek Endre-teremben lévő természetes forrás.

8. *Hókunyhó*: a Benedek Endre-teremben gipszkristályokból mesterségesen összerakott kunyhó, amelyet belülről bányáslámpával át lehet világítani, s a gipszkristályok percekig adják vissza a lámpa fényét.

9. *Kacsa*: falban lévő kimaródás, amelynek „csőrébe” kapaszkodva lehet lemászni.

10. *Kadic-szakasz*: eltemetett barlangrész a Benedek Endre terem alatt. Nevét Kadic Ottokár barlangkutatóról kapta, aki szintén járt a barlangban.

11. *Keresztesterem*: alakjáról kapta a nevét.

12. *Köd-terem*: porló mészkövek vannak benne, amelyet a belépők fölvernek.

13. *Kővirág-terem*: a barlang eltemetett részében lévő terem (a Kadic-szakaszban).

14. *Középszint*: a függőleges lejáróban kialakult megállóhely.

15. *Kristályterem*: a melegvíz oldotta gipszképződményekről kapta nevét (jelenleg a barlang eltemetett részében van).

16. *Kupola*: a Benedek Endre-terem boltozatos teteje.

17. *Kuszoda*: olyan hely, ahol kúszni kell.

18. *Kút*: a létra alatt nyíló függőleges folyosó.

19. *Oszlopcsarnok*: képződményeiről kapta a nevét.

20. *Pásztorbot*: csavar alakú gipszkristály.

21. *Spejz*: kicsiny, beállónak való fülke.

22. *Szív*: szív alakú nyílás.

23. *Tölcsér*: a kút mögé behajló mélyedés.

Irodalom:

BARNA BÉLA, A Sátorkőpusztai-gipszbarlang: Turista Magazin 104: No. 12. 27.

BALÁZS GÉZA

Újabb adatok és vélemény az Őrs-utótagú helynevek eredeztetéséhez, értelmezésének kérdéséhez

A FNESz.¹ szerint nyolc helységnevünk szerepel Őrs-utótaggal, ezek: *Tiszaörs, Alsóörs, Kővágóörs, Budaörs, Mezőörs, Sajóörs, Tarnaörs, Felsőörs*, rajtuk kívül idesorolandó még: *Vörs* Somogy megyében, melyről a FNESz. így ír: etimológiailag „azonos Alsóörs utótagjával.” Tarnaörs a puszta *Örs* formában van regisztrálva a hatvani szandzsák adóösszeírásában (FEKETE LAJOS, A hatvani szandzsák 1550. évi adóösszeírása. Jász múzeum, Jászberény, 1968. 81, 87, a térkép külön. A forrásban jegyzetben a következőt találjuk: „ma

Tarnaörs helység Heves megye déli sarkában Erktől délnyugatra Jászdózsá felé”; a térképen hosszú ő-vel: *Örs* szerepel).

KISS LAJOS az Alsóörs szócikkhez a következő etimológiát adja: „Az *Örs* hn. törzsnévből vagy pusztá szn-ből keletkezett magyar névadással, vő 1230 de genere *Vrs* (Hazai Okm. 7: 18). Az alapjául szolgáló törzsnév vagy szn. tövében feltehetőleg a szn-ként is használt ótörök er. férj, férfi (DTS 175) rejlik. Az *Örs* helynevek afféle szétszórtságban jelentkeznek az országban, mint a törzsnevekből alakult helynevek. A megkülönböztető szerepű *Alsó-* előtag *Felső-Örs* előtagjával van korrelációban” (FNESz. 50). Ha ez így igaz lenne, akkor egyszerű is lenne a dolog, s nem foglalkoznánk vele. BÁRCZI GÉZA A tihanyi apátság alapítólevele mint nyelvi emlék (Bp., Akadémiai, 1951. 18–9, 83–4) c. művében részletesen foglalkozik a Balaton melletti *Örs* helynévvel: „10. *ursa*”. Fontos, amit BÁRCZI GÉZA a szó etimonjával kapcsolatban ír: „a személynév a török *ir/far* ’férfi’ jelentésű szóra megy vissza, -*sa* magyar képzőbokkal” (19). Az azonos magyarázatok idézése után (a hasonló és az eltérő vélemények bemutatására vő. BÁRCZI i. h.), itt jegyezzük meg, hogy a fent említett *ursa* azonos a mai Vörs faluval. Ez értelmezésünk szerint nem is lehet véletlen, hisz Somogy megyében van egy már 1228-ban szereplő (CSÁNKI, 3: 633) *Oszlár* helynevünk, ami vitathatatlanul alán eredetű.

KRISTÓ GYULA–MAKK FERENC–SZEGFÜ LÁSZLÓ, Adatok „korai” helyneveink ismeretéhez (Szeged, 1973.) című művének 58. lapján a következőket olvashatjuk: „*Örs* KS (*Vrs*) és a Kr. (*Vrs*, *Urs*) a hét magyar kapitány között szerepelteti. An. Örsúrt (*Ursuur*, *Vrsuuru*) Ócsád kun vezér fiaként említi. Szerepel a név egy X. sz. második felében élt magyar kalandozó vezér (fejedelem) neveként kétes hitelű nyugati kútfőben (Ortilo de Lilienfeld: *Urzum* (Urso abl.). Az *Örs* névvel egyeztethető az *Örsúr* nemzetsége (Kar.: *Vrs*, *Vrsur*, *Ursu*, MNy. 58 [1962]: 133: *Wrsur*, *Vrsur*, *Vrsur*, *Erusur*) neve. *Örs* a jász vajda nemzetségének a neve is (+?1375: *Wrs* Gyárfás 3: 495), személynévi megfelelőjét nem ismerjük. A név t a l á n [kiemelés tőlem] ’férfi’, ’hős’ jelentésű török szó származéka. Néhány főből álló szervezeti egységet jelentő *örs* szavunk nyelvújítás kori alkotás. Egy *Örsöd* hn-ünk – melyet az adattárba nem vettünk be – XIX. sz. közepi mesterséges konstrukció terméke.” Az Acta idézi az *Örs* (Orsova) helynevek összeállítását, és adja az *Örs* helynevek térképes ábrázolását is. Fontos a szerzők általunk kiemelt „talán” megjegyzése a szó eredeztetésével kapcsolatban, szintén figyelemre méltó, hogy igen sok, kevésbé ismert, de lényeges *Örs* elemet tartalmazó helynevet közöl az 59. oldalon (*Örs vár*, *Örs hegy*, *Örs tó*, *Örs fok*, *Vrsi mons*, *Orsova* és mellette *Görgényorsova*, de *Orsova hegy* is, *Örs róna*, stb.). Számunkra fontos az *Örs hegy*, és hogy igen sokszor az *Örs* utótag víznevekhez is csatlakozik. Az Acta Historica LV. (Szeged, 1976.) kötetében a honfoglaló kapitány *Örs* eredetéről a következőket olvashatjuk: „Kézai és a XIV. századi krónikakompozíció pedig Sajóörös (1319: *EWRES*, 1332-1335: *Wrs*, GY. I, 797) nevéből a Sajó vidékre helyezett honfoglaló kapitány *Örs* figuráját komponálta meg” (18). Történészeink szerint anakronizmus Anonymusnál a kunok, vlachok szerepeltetése, talán épp azért

tette Anonymus Őrsurat a kunok egyik vezérének, mert a jászokról semmit sem tudott, legfeljebb annyit, hogy a kunokkal együtt szerepelnek, amint előfordul Kunfehértó is az *örs* utótagú helynevek mellett. Az *Örs* utótagú helyneveinket körülvevő bizonytalanság, az eredeztetés körüli különböző vélemények, s nagy mértékben az, hogy az *Örs* név kisebb-nagyobb mértékben ott bukkan fel, hol jászok (alánok) is előfordulnak, késztetett bennünket a kérdés vizsgálatára, kutatására. Ha figyelembe vesszük az újabb véleményeket a magyarországi jászok betelepüléséről, akkor felvetődik a helyesbítés kérdése. GYÖRFFY GYÖRGY erről a kérdésről így ír: „Ha felmerül a kérdés, Magyarország mely vidéke volt az, ahol tömegesen éltek a Jászságba történt telepítés előtt, Pilis tágabb környékén kívül a Temes és Al-Duna vidékére gondolhatunk. A (Jász-) Apátit 1391 előtt elnyert jász birtokosok egyikének ragadványneve »Temesvári« (dicto de Themeswar) volt, s aligha véletlen, hogy az 1323-ban kiváltságolt jászok egyikének sajátos Mokzun neve jóval délebbre, az Alibunár és Deliblát táján elterülő Makszond helység és kerület (1370: Moxond, 1385: Districtus Moxond) nevével egyezik” (GYÖRFFY GYÖRGY, A magyarság keleti elemei. Bp., 1990. 315). Az Al-Duna és a Temes közelében a jászokkal kapcsolatban a történeti adatok között egy konkrét hellyel is találkozunk. Szent Lászlónak az Orsova melletti győzelméről többen is tudósítanak, például IOAN FERENT: „Az ebben a két harcban ejtett foglyokat a Tisza és a Zagyva közé, a »Jazigiának« nevezett helyre telepítették” (A kunok és püspökségük. Bp., 1981. 38, 39). Ugyanő itt megmagyarázza, hogy a magyarországi Jazigia nevet nem szabad összekeverni Metanasti „Jazigii”, vagy „Iassoni” szavával (i. m. 39). GYÖRFFY már idézett művében az Al-Duna bulgáriai oldaláról történhetett telepítésről ír, amikor említi, hogy Kont Miklós nádor 1365-ben Vidin városban jász harcosokat fogott el, akiket Nagy Lajostól adományba kapott azzal, hogy bárhová telepítheti őket (315).

Örs helynevünk és személynevünk alán, jász eredeztetése problémamentes lenne, hisz GYÁRFÁS 3. kötetében a Philistinusok (azaz Jászok) Örs nemét és ennek vajdáját említi egy 1357-i oklevél alapján. Sajnos ezt az oklevelet GYÖRFFY újkori hamisítványnak tekinti, mivel az oklevelet csak 1701-i átiratból ismerjük, s mint ő mondja: „így, amíg eredetije elő nem kerül, nem foglalkozhatunk vele” (60). Mint láttuk, KRISTÓ GYULA is megkérdőjelezi az oklevelet, de talán okkal gondoljuk, hogy nem lehet véletlen mindez: az Örs-Orsova összekapcsolódás, hogy Örs falu közelében Somogyban van Oszlár is; hogy épp Örs lett a jászok vajdája a kétes hitű oklevélben. Kezünkre játszottak továbbá az újabb „véletlenek”: Oszétiában járva tudomásunkra jutott, hogy a Kaukázusban van ugyancsak *Örs-hegy*, mint nálunk, van *Örs-folyó*, *Örs-falu*. Mindez a további kutatásra ösztönzött. Kintjártunkkor sikerült megszereznünk CAGAJEVA Észak-Oszétia toponímiája c. könyvét (А. Дз. Цагаева, Топонимия северной осетии. часть I. ответственный редактор М. И. Исаев. Орджоникидзе, 1971.), sikerült konzultálnunk M. I. Iszajev oszét professzorral. Nem lévén iranista nagy szükség volt erre a konzultációra. M. I. Iszajev fölvázolta az általa feltételezett etimológiát, véleménye szerint a magyar *örs* szó kapcsolatban lehet

a mai oszét *urs*, *ors* 'fehér' melléknévvél, amely az alán *awors*, *wors*, kora alán *aurusa* 'fehér', aveszta/óiráni *aurusa*, szarmata törzsi név *Aorsai*-ra megy vissza. S mit mond az oszét toponímia: A. Dz. Cagajeva könyvében arról olvashatunk, hogy az oszétoknál a helynévjelölésben szívesen alkalmazzák a színeket: „Часть топонимов наших связаны с терминами цветового признака, встречаются *урс* белый, *сау*, черный, *бур* желтый, *сурх* красный, *урс хох!* =белая гора, *Урсдом* =белая вода, река и селение”. Tehát az oszét helynevek bizonyossága szerint a Kaukázusban van *Örs-hegy*, *Örs-víz*, azaz *fehér hegy*, *fehér víz*, vagy *folyó*, *fehér kiemelkedés*, illetőleg: *Saudon* 'fekete víz' stb. CAGAJEVA idézett könyvében megjegyzi, hogy már KLAPROT észrevette, hogy míg a grúzok a Kazbeket *Mkinvari*-nak nevezik, az oszétoknál ez *urshoh* 'fehér hegy'. Hogy eltanulhatták-e őseink az alánoktól a helynevek színnel való jelölését, egyértelmű igennel felelhetünk, hisz HARMATTA JÁNOS vizsgálatai is ezt igazolják: „a Kodyma, mind a Ingul és Ingulec nevű folyók vidékén a IX. század elején még alán lakosságra találtak a délnyugat felé húzódó ősmagyar törzsek. Ezt a következtetést valóban igazolják is a Dnyeper és a Bug vidékén található alán eredetű helynevek. Ilyenek többek között *Kičkas* (+Küçük As) 'Kis Alán': a Dnyeper baloldali mellékfolyója, *As* falu, *Jasska* falu, stb.” (HARMATTA JÁNOS, Tanulmányok a magyarság honfoglalás előtti történetéből. MNyTK. 172. sz. Budapest, 1985. 42). CZEGLÉDY KÁROLY közlése alapján idézi HARMATTA JÁNOS a Kaukázusból az általunk is említett oszét *Saudon*-t az alánok lakta területekről, amely ugyan bolgár-török közvetítéssel *Sawran* lett, a továbbiakban ugyanitt HARMATTA a következőket írja: „Nagy valószínűséggel feltehetjük tehát, hogy a Bug és a Dnyeszter között, a Kodyma és a Savranka folyók mentén jelentős alán etnikum élt, s ha a Kodyma mentén terült el Lebedias szálláshelye, akkor ott lehetőség volt az alánokkal való nyelvi érintkezésre is” (i. h.).

Egyébként *Örs* nevünk értelmezésében történészeinknél újabb variáció bukkant fel, újabban az *Örs* nevet a kabarokkal hozzák kapcsolatba, lásd GYÖRFFY GYÖRGY idézett művében a kabar kérdést (90). Itt a következőket olvashatjuk: „a Varsány és Oszlár alán volta kézenfekvő, ami viszont az *Örs* etnikumát illeti, ez nem világos, mert az egyetlen fogódzópont, a jászok *Örs* nemének vajdáját említő oklevélmásolat újkori hamisítványának tartható. Ilyenformán nagy valószínűséggel sorolható a 7. ill. 8 magyar törzsnév mellé mint kabar törzsnév a Berény, *Örs* és Varsány ill. Oszlár”. Kabar eredetűnek mondja ERDÉLYI ISTVÁN A magyar honfoglalás és előzményei c. könyvében (Bp., 1986. 44–5) az Aba nemzetség mellett a Bors és az *Örsúr* nemzetséget is. PÁLÓCZI HORVÁTH ANDRÁS (Besenyők, kunok, jászok. 1989. 32) viszont így ír: „A besenyő szállások sorát magyar falvak szakították meg, a helynevek is vegyes népeességről tanúskodnak. A besenyő falvak egy része a birtokos kipcsak-török típusú személynevet őrizte meg (Töböröcsök, Alap, Cece, Vajta, Taba, Kajdacs stb.), másik jelentős csoportja viszont besenyő birtokba kerülése előtt létesült korai telepítésű magyar helység lehetett (*Örs*, Káld, Szered, stb.).” Történészeink véleményét a törzsi helynevek értelmezéséről BARTHA ANTAL

szavaival foglalhatjuk össze: „kabar vagy onogur gyökerű, honfoglaláskori helynevet csak feltevés-szerűen lehet kimutatni a Kárpát-medencében. Még az alánok asz, osz nevének az emléke is elevenebben él a földrajzi nevekben, az Eszlár, Oszlár tagot hordozó elnevezések az alánság emlékeit őrzik” (A magyar honalapítás. Bp., 1987. 63, 78). BARTHA szinte szemrehányást tesz Boba Imrének, hogy kifelejtí az alánokat, holott a magyar eredetmonda alán ősanyákat tart nyilván.

Úgy érezzük, hogy a hangtörténet és a helyesírás-történet sem szól érveink ellen. BÁRCZI GÉZA (TA. 84) így ír: „Az *ö* hang csak az Árpádok korában fejlődött *ü*-ből, esetleg *e*-ből”; továbbá: „a korai *ü*-k később részt vesznek a nyíltabbá válásban, s *ö*-ben állapodnak meg: *köves*, *töve*, *fővényes*, *Törek*, *Örs* [kiemelés tőlem], *ölyves*, *körtvély*”. Az *ö* és *ü* hangok jelölését ld. KNEZSA, HírTört. 20.

Örs nevünk etimológiája tehát az alán, jász, oszét *ürs* 'fehér' melléknévből könnyebben magyarázható, mint a török *ir*, *er*-ből, nem beszélve a tipológiáról, hisz az alán, jász, oszét *urs* 'fehér', mint víznév, helynév az oszét toponímiában igen elterjedt. Természetesen véleményünk a sok bizonytalanság mellett csak munkahipotézis kíván lenni, mely további kutatásra, bizonyításra szorul.

HORGOSI ÖDÖN

Néveredet-vizsgálatok Bereg megyében

Pesty Frigyes kéziratos Helységnévtárának Bereg és Ugocsa megyei anyagát mikrofilmről elolvastam, s most rendezem sajtó alá. A beregi anyag eléggé hiányos, mivel sok helység nem küldte vissza a kérdőíveket. Továbbá: nem a megszokott 1864-es év szerepel itt, hanem az 1865-ös. A kaszonyi járásban 38 község anyagát kapta kézhez Pesty. Kérdőívének 6. pontja így hangzik: „Mit lehet tudni köztudomásból, hagyományból, írott vagy nyomtatott emlékekből a név eredetéről, értelméről, mindegyik nyelvű helynévre nézve?” Ezt vizsgáltam meg a kaszonyi járás területén, s ezt teszem most közzé. Természetesen vannak félreolvasások is, így pl. Csomonya anyagában ezt olvashatjuk: „A nép eredetéről köztudomásból annyit lehet tudni, hogy azok mind magyarok és reformátusok” (elvégre a név és a nép szavak hangalakilag közel állnak egymáshoz). Nagygyuta jegyzője beismeri: „A név eredetéről semmi tudomásom nincs”. Többségükben azonban adnak magyarázatot. Ez a járás vegyes lakosságú: magyar és ruszin (következésképpen orosz-nak írják őket). Így egy-egy helységnévre kétféle magyarázat is van (lehet).

Balázsfalva: „E község nevét vette valami Balázs nevű embertől, ki – nem tudni mely időben első lakosa volt a községnek”. Későbbi neve: Ballósfalva, az eredeti névalak visszaállítása alapján (MEZŐ ANDRÁS, A magyar hivatalos helységnévadás. Bp., 1982. 183). Mai neve: Balasivci.

Benedike: „a’ Község eredetét Benedek nevet viselt alapítójáról származtatják”. Későbbi neve: Benediki, pusztá vagy képzős személynévvel való helyettesítéssel (MEZŐ, i. m. 175, FNESz. 1: 194). Mai neve: Benedikivci.

Cserejóc: „Hagyomány utján egy orosz egyént Cseráj úgy neveztek; mely egyén nevéből Cserejócz vette jelenlegi nevét”. Később ismeretlen motíváló tényező alapján a Cserház nevet kapta (MEZŐ, i. m. 207). Ma: Cserejivci.

Cserlenő: „két veres öltözkű ur állítólag katonai egyén által alapított, kik Szláv eredetűek lévén, a telepítvényt ön ruházatuk színéről nevezték el...”. Mai neve: Cservenove.

Hribóc: „...Nagy Tölgy erdőséggel van körül véve, igen sok gomba termet, elnevezték Hriba, – mí után lett Hribócz a Helység” Későbbi neve: Gombás – az eredeti név lefordítása alapján (MEZŐ, i. m. 83). Ma: Hribivci.

Ignéc: „a’ név eredetéről sem mit, sem egyéb hitelt érdemlő fontos hagyománya sins Ignécznek oroszban Znyaczovo nevezet leg fellyebb Znaló (:tudta:) Szláv szóból származtára utalhatni”. Vö. FNESz. 1: 621. Mai neve: Znyaceve.

Iványi: „a’ régebbi Iványi vára regente, különösen pedig a 10-ik században Zoltán magyar vezér uralkodása idejében egy Zoltán vezérnek vérrokona által ki vissza vonult életet élt, hívatott, épült volna, ott települt meg volna maga is, és az így épített Várat saját nevéből Ivánnak nevezte el”. Vö. FNESz. 1: 641. Mai neve: Ivanyivci.

Kajdanó: „...meg településkor tellyesen vadon volt ‘s az első meg szálló egy tisztasabb bár ide tellyesen gallyal benőt helyen települt meg, ‘s így a’ helyet annak természeti minősége után, galy-elő szót használva – a’ danó ragot onnan következtetik, hogy az első meg szálló nevét jelzi, csak azon egyben el térő véleménnyel lévén, valyon a’ meg szálló orosz, vagy Magyar volt e’, miután az Orosz Danko, és a magyar Dániel névek rövidebb kí fejezésére egyaránt alkalmazhatni a’ danó v. dani nevezetet”. Vö. FNESz. 1: 669. Mai neve: Kajdanove.

Kálnik: „Annyit derithetni ki, hogy igen nagy sár fészek, és a falún keresztül folyó kis patak ha ki árad, akkór az ember gyalog sem mehet keresztül egyik oldalról a másik oldalra, hanem ló hátón, – és az Örész nép sárat hivatya öröszul Kál, tehát hihetőleg attól az egész község vette el nevezését Kál, Kálnik”. Vö. FNESz. 1: 674. Későbbi neve: Beregsárrét – az idegen név lefordításával (MEZŐ, i. m. 99): Ma: Kalnik.

Kismogyorós: „E község orosz nevét (Mikuluvdzi) valami Csurigán Mikula nevű embertől vette”, és: „Magyar nevét, mely álitólag későbbben adatott neki, – e község határában bőven található mogyoró fáktól vehette”. A fordítottja az igaz: elsődleges a Mogyorós adat (CSÁNKI, 1: 418). Mai neve: Mikulivci.

Lauka: „...Laúkán lakot egy Lávó nevű orosz ember a helység attól nyerte Lávok nevét, mely Magyarul palló”. Későbbi neve a magánhangzó-torlódás feloldásával Lóka (MEZŐ, i. m. 167), ma: Lavki.

Medvegyóc: „...egy tanyára akadtak, a hól nyólcz Medvét meg találtak abba a tanyába és így innét kapta e község Magyarul Medvegyóc, Óroszúl pedig Medvegyúvci nevét”. Későbbi neve: Fagyalos, ismeretlen motiváló tényezők alapján (MEZŐ, i. m. 208). Ma: Medvegyivci.

Nagyloho: „... Nagy Lohó Helység közepén van egy forrás, mely Lóh, úgy nevezték. A Helység Nagy Lohó attól nyerte Lohó nevét – ugyan ezen forrás körül volt Növe Loch fákkal mely magyarul galagonya fa”. Későbbi neve: Beregszöllös, mivel „jó bort termő szőlői vannak” (MEZŐ, i. m. 83). Mai neve: Lohove.

Nagymogyorós: „E község orosz elnevezése a nép álitása szerint egy Tyelyiho nevű kiszolgált kapitánytól veszi kezdetét ... tőle kapta e község magyarul Kapinócz oroszul pedig Kapinuvci nevét”. „Jelenlegi magyar elnevezése ... a község határában lévő sok mogyoró fától vehetette kezdetét”. Ez volt az elsődleges (vö. Kismogyorós!). S itt meg kell említeni, hogy mind Kis-, mind Nagymogyorós határában van Orichovicza nevű dűlő, amely megfelel a magyar névnek. Mai neve: Kopinyivci.

Ódavidháza: „... értelme után következtetve – az ő alapító csalhatatlanul Dávid nevet viselhetett...” Mai neve: Sztare Davidkove.

Patkanyóc: „... a száz hagyományból annyit deríthetni ki, hogy a leg első leteleplő Patkán nevű egyén volt...” Későbbi neve a település fekvése alapján: Patakos (MEZŐ, i. m. 206). Ma: Packonyove.

Rákos: „... a' Község a' régi Latorcza két partján oly kedvező helyen kezdődöt építtetni, hol a' Latorcza folyóban rend kívül, és sok kítűnő Rákok tanyáztak ...” Vö. FNESz. 1: 198. Későbbi neve: Beregrákos a többnevűség megszüntetésére (MEZŐ, i. m. 130). Mai neve: Rakosin.

Ruszkóc: „Ruszkócz eredetéről nincs biztos adat, valószínűleg azonban alapítója Ruszút nevű lehetet, élven e községben jelenleg is ily nevű család”. Későbbi neve: Orosztelek – differenciálatlan idegen nevek fordítása értelmezős névvel (MEZŐ, i. m. 198).

Skaratóc: „... és mint ha vargák is laktak volna ott tehát bőrökkel volt dólgu, az Órosság pedig a bőrt Szkúrának hivattya Óroszúl, tehát hihetőleg attól vette az egész község elnevezését Skúrá Skuratócz ...” Későbbi neve: Bereghalmos – magyarosítás új névadó vonás alapján (MEZŐ, i. m. 105). Mai neve: Skuratyivci.

Szerencsfalva: „E község álitólag azért neveztetik Szerencs falvának; mivel az Ó falut a lakosoknak, nem tudni, mi oknál fogva, midőn el kellett hagyniuk, e mondatot hangoztatták: Menjünk tovább szerencsét próbálni, és így jelenlegi nevének – a nép közt lévő hagyományként – ez lenne eredete.” Vö. FNESz. 2: 573. Mai neve: Scsaszlive – tükörfordítás eredménye (FNESz. i. h., MEZŐ, i. m. 147).

Vorotnica: „... a Helység egy vonalon áll 9 számból Búbúliszka és Hribócz között – tehát Vorotnicza, elneveztetett – mely magyarul annyit télesen kapús, e szerént nevét hogy Vorotnicza, kapú a két tő szomszéd helységtől vette”. A községet Hribóchoz csatolták. A továbbiakat lásd ott.

Talán belevehettem volna Kis- és Nagybégányt is, hiszen ha nem expressis verbis, de leírása azt sugallja, hogy a Bégány név a Bégányi családtól ered. A járás többi helysége (Balazsér, Barkaszó, Bubuliska, Csomonya, Ilkóc, Kisdobrony, Kisgut, Kislohó, Klacsanó, Mezőkaszony, Nagydobrony, Nagygut, Rafajnaújfalu, Zápszony, Zsukó) nem ad magyarázatot.

Az információk – mint láttuk – vegyesek. Vannak olyanok, amelyek pontosan utalnak a név eredetére, mások viszont csak sejtetik, s akadnak olyanok is, amelyek tudákos etimológiát adnak. A járás kiválasztása nem volt véletlen. Egyrészt azért, mert egyik helység sem tartozik ma Magyarországhoz, másrészt azért, mert itt találkozhattunk a megyében – lehet, hogy a véletlen közrejátszásával – a legtöbb helyes magyarázattal.

MIZSER LAJOS

Új intézménynevek Kárpátalján

A Névtani Értesítő 15. számában megjelent cikkemben (Intézménynevek Kárpátalján. 81–5) már utaltam arra, hogy néhány intézmény nemrég megváltoztatta korábbi nevét. Az újabban gyűjtött névanyag (Ung-vidéki Hírek, Kárpátaljai Ifjúság, Kárpáti Igaz Szó, Kárpátalja 1992–1993. évi számai) alapján e cikkben ilyen új s korábban még nem tárgyalt neveket mutatok be.

1. Régi intézmények új néven

1.1. Kolhozok

A megváltozott körülmények között is működni akaró kolhozok új gazdálkodási formákat keresnek, s ezzel egyidejűleg megváltoztatják a múltjukra emlékeztető régi nevüket. „... az egykori Vörös Zászló Kolhoz immáron *Tisza Kollektív Mezőgazdasági Vállalat* (KIGSz 1992. okt. 15.). „A beregszászi járási beregi *Lenin Kolhoz* 1992. október 1-jétől átalakult a *Beregvidék Részvénytársaság*-gá (KIGSz. 1992. okt. 24.).

Talán az azonosítás szükségessége okán némely esetben zárójelben szerepel a korábbi név is: *Arany Mező Kollektív Mezőgazdasági Vállalat* (nemrég még *Kalinyin Kolhoz*); *Latorca Kollektív Mezőgazdasági Vállalat* (volt *Bolsevik Kolhoz*) – Ung-v.H. 1993. február 27.

Az idézett példák azt illusztrálják, hogy a szimbólum- és a személynévi elem helyett az új megnevezésben új szimbólumnév, illetve földrajzi név szerepel. Ez utóbbi azonban el is maradhat: „A közgyűlés napirendjén az *Ukrajna Kolhoz* névváltoztatásának kérdése is szerepelt. A gazdaság nevét *agrárkereskedelmi* cégre változtatták (KIfj. 1993. márc. 13.).

Arra is van példa, hogy a megnevezésben csak a gazdálkodásra utaló elem változik (*Nagydobronyi Győzelem Kolhoz*): „Ezentúl a kolhoz helyett itt *mezőgazdasági vállalat* lesz, de továbbra is *Győzelem* a neve.”

Az intézménynév köznévi jelentését is kihasználja a tudósító az írás címében: „Nem igyekeztek szabadulni a nevüktől, továbbra is hisznek a győzelmükben.” (Ung-v.H. 1993. márc. 2.)

1.2. Iskolák

A korábban csak sorszámnévvel megkülönböztetett iskolák újabban személynévet vesznek fel megnevezésükbe: az ungvári 10. számú középiskola például 1992-ben *Dayka Gábor* nevét vette fel. „Szombattól *Kölcsey Ferenc* nevét viseli a huszti járási Visk magyar tannyelvű középiskolája.” (KIGSz. 1993. márc. 23.)

2. Új gazdasági szervezetek

A nagyvállalatok, gyárak mellett az utóbbi években Ungváron és Kárpátalján is megszorodtak a kisvállalatok, kft-k, ipari szövetkezetek. A vállalkozók valószínűleg eredetiségre, a másoktól való különbözésre törekedve választották az alábbi, nyelvi sokszínűségről is tanúskodó, időnként szokatlan, furcsa neveket.

2.1. Magyar nyelvű nevek:

Tölgysfa Kft, Szilárd Kft, Tavasz Részvénytársaság, Aranypáva, Érted kisvállalat, stb.

2.2. Orosz/ukrán nyelvű elnevezések

Aiszt, Montazsnyik, Asszociacija, Princip, Elegant, Avtoljubitel, Dorozsnyik szövetkezet, Reljef, Zakarpattya, Kvadrát, Komfort, Universzal, Keramik, Sztil, Verhovina, Hrono, Szmericzka kisvállalat, stb.

2.3. Más idegen nyelvből származó nevek:

Amikó, Kviti, Orion, Metiz, Irbisz, Ippon, Loris, Ellis, Terol LTD, Entrez, Krokusz, Pegazus kisvállalat, stb. A felsorolt nevek közös tulajdonsága, hogy tömörek, rövidek (Vö: Területi Sütőipari Vállalat). A terjedelmesebb, több elemből álló elnevezések gyakran m o z a i k s z ó v á rövidítve fordulnak elő: *Agrouzs, Inturprogressz, Ukragrotechszer víz, Zakarpatlisz, Zakarpatbud.* A mozaikszóvá nem alakítható megnevezések teljes terjedelmükben szerepelnek, pl. *Kredo Pénzügyi-Beruházási Biztosító Társaság.*

Az új nevek további jellemzője, hogy a megnevezett vállalat, kft tevékenységére nem utalnak olyan közvetlenül, mint a hosszabb nevek. Áttételesen utalnak a tevékenységre az alábbi nevek: *Tölgyfa kft* (bútort gyártanak), *Dorozsnyik szövetkezet* (*doroga* = út > utat építenek), Szmericska vállalat (*merit'* = mér > szabás-varrás). Csak a kontextusból derül ki, hogy a megnevezett gazdasági szervezet mivel foglalkozik: *Szilárd Kft* = gépkocsikkal kereskedik, *Pegasus kisvállalat* = laptopkészítéssel foglalkozik.

Feltűnő az idegen hangzású és eredetű nevek gyakorisága (2.3.). Nincs tudomásom arról, hogy nyelvészek vizsgálták volna már e neveket és nyelvhelyességi vonatkozásait. Az viszont tény, hogy egy magát csak monogrammal megnevező szerző egy rövid cikkben kifogásolja a 2.3. „furábbnál furább elnevezéseit”, és elítéli a névadó vállalkozókat. (V.M. Badar nevek, elnevezések... Ung-V.H. 1993. okt. 23.)

3. Új politikai, társadalmi szervezetek neve

A Kárpátalján élő magyarok és más nemzetiségűek politikai, társadalmi tevékenységéhez keretet adó szervezetek megnevezése viszonylag hosszú, több szóból álló, ezért e nevek általában rövidítve, betűszóként szerepelnek:

KMKSZ	–	Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség
KIDSZ	–	Kárpátaljai Ifjúsági Demokratikus Szövetség
KNDL	–	a Kárpátaljai Nemzetiségek Demokratikus Ligája
LMKSZ	–	Lembergi Magyarok Kulturális Szövetsége
KRT	–	Kárpátaljai Ruszinok Társasága
KáMCSSZ	–	Kárpátaljai Magyar Cserkészszövetség
UMÉK	–	Ukrajnai Magyar Értelmiségiek Közössége
UMDSZ	–	Ukrajnai Magyarok Demokratikus Szövetsége
KMPSZ	–	Kárpátaljai Magyar Pedagógusszövetség

A felsorolt betűszók az első előfordulás alkalmával rendszerint zárójelbe tett értelmezéssel fordulnak elő: „Az áprilisi alakuló gyűlésen elfogadott terv szerint május 11-én Ungváron tartotta ülését az UMÉK (Ukrajnai Magyar Értelmiségiek Közössége)” – Kárpátalja 1993. máj. 28. „A KMPSZ (Kárpátaljai Magyar Pedagógusszövetség) a kárpátaljai magyar oktatási dolgozók szakmai-érdekvédelmi szervezete” – Kárpátalja 1993. febr. 28. A betűszók alkotásában voltaképpen meglevő gyakorlatot követnek a névadók. Ez, valamint helyes alkalmazásuk megkönnyíti a megértésüket.

A betűszók mellett néhány szervezet teljes megnevezéssel fordul elő: „... a napokban alakult meg Ungváron az első kárpátaljai leány cserkészcsapat, amely *Árpádházi Szent Erzsébet* nevét vette fel.” (Kárpátalja 1992. ápr. 7.) „Beregszászban a napokban tartotta meg alakuló közgyűlését a *Kárpátalja Felfedezői »Pro Patria« Szövetség.*” (KIgSz. 1993. ápr. 3.) „Febr. 9-én Beregszászban gyűltek össze első ülésükre a *Kárpátaljai Néprajzi Társaság* tagjai.” (Kárpátalja 1992. febr. 25.)

A most bemutatott nevek azt illusztrálják, hogy a névadók igyekeznek alkalmazkodni a megváltozott társadalmi, gazdasági körülményekhez. A gazdasági szervezetek egy része az új tevékenységi formára utaló megnevezésre cseréli régi nevét, mások ezt kifejező nevet választanak. A névadás, névválasztás során ugyanakkor kétségtelenül tapasztalható negatív jelenség is: a névrendszerbe nem illő, idegen hangzású megnevezések elszaporodása. Ennek megállítása, helyes irányba terelése az ott élő szakemberek és névhasználók feladata. Mindenesetre jelenleg az tapasztalható, hogy az intézménynevekben egymás mellett van a régi és az új.

P. CSIGE KATALIN

Egy adalék a névvel való csúfolódás történetéhez

A személynevek életében nem elhanyagolható szerepet játszik a névhangulat. Nyilván így volt ez a régebbi időkben is, legfeljebb a nevekről való véleménnyilvánítások csak igen szórványosan maradtak az utókorra. Ami a keresztnéveket, beceneveket illeti, a koronként és a tájanként változó divat – közvetve – tudósít bennünket a változó ízlésről; de a statisztikák nem mondják meg, hogy egy név miért szép vagy miért csúnya. Nem beszélve a családnevekről, amelyek többnyire kívül rekednek a választhatóság körén.

Ezért is olvastam nagy érdeklődéssel a Névtani Értesítő előző (15.) számában E. ABAFFY ERZSÉBET (17–8) és KOVALOVSKY MIKLÓS (194–7) cikkeit. ABAFFY két korai véleménnyilvánítást közöl: az egyik az Érsekújvári Kódex azon részlete (520–1), amely Szűz Mária nevét magasztalja azzal, hogy minden betűjét egy drágakő nevével hozza kapcsolatba; a másik Szamosközy István kéziratából való, melyben a szerző élénk szavakkal veszi pártfogásába a *Krisztina* nevet az idegen hangzású *Grizeldis*-szel szemben. (Hogy az utóbbiról mi jut Szamosközy eszébe, azt inkább mellőzöm.) – KOVALOVSKY család- és keresztnéveket egyaránt vizsgál, abból a szempontból, hogy ezek milyen asszociációkat keltenek az egyes írókban. Példái újabb keletűek, de nagyon tanulságosak: a nevek nemcsak a „kellemes – kellemetlen” skáláján helyezhetők el, hanem gyakran színeket, formákat, ízeket, szagokat, sőt tapintásélményeket is felidézhetnek.

Hadd csatlakozzam most én is egy – remélhetőleg – érdekes adalékkal a régi korok névhangulata kutatásának témaköréhez! Az Úriszék (XVI–XVII. századi perszövegek. Szerk. Varga Endre. Bp., 1958.) vaskos kötetében, a 37.

tételszám alatt (106. lap) bukkantam rá egy sértegetési ügyre, melyben egy gúnynév is fontos szerepet játszik. Az 1593. január 6-án Szalónakon tárgyalt ügyet a regeszta röviden így foglalja össze: „Csatári jobbágyokat tilalmas erdő vágásáért ítélnék el. Azok, akik megjelentek az úriszék előtt, 5, akik távol maradtak 10 forintot fizetnek. Az erdőispán pedig, mivel gúnynéven szólította [az én kiemelésem: J. D.] és szidalmazta a falu bíróját, köteles azt megkövetni.”

A szöveg idevágó részét érdemes betűhűen idéznünk:

„Draghmanjcz Petter az chattaryák kepeben elo ala es ezth fellele: Hogy im erthem, hogy myth felel my hozhank, wgý mond. Es az my nemõ neweth ennekem adoth, hogy ennekem Tropýnyák¹ Petter nevem, azerth hogy effele tjzteleetlen neweth adoth hozzam, feõl nem wethem volna diomerth. Megh penigh lelek kwrwanok² zydoth az Pal, azerth enis az tjztes törwentõl warok.”

Azaz: „Dragmanics Péter az csatáriak képében előáll és ezt felelé: Hogy im értem, hogy mit felel mihozzánk, úgymond. És aminemő nevet ennekem adott, hogy ennekem *Tropinyák* Péter [a] nevem; azért, hogy efféle tiszteleetlen nevet adott hozzám, föl nem vettem volna diómért. Még [’továbbá’] penig lélekkurvának szidott az Pál: azért én is az tisztos törvénytől [igazságtételt] várok.”

A közzétévfő lábjegyzetei e szakaszhoz: 1. A „Tropinyák” gúnynévet az erdőispán adta a bírónak, aki ezért s egyéb sértésekért vele szemben viszontkeresetet támaszt. – 2. A „beste lélek”, „eb lelkű”, „kurva lelkű” stb. kifejezések használata, valaki lelkének szidalmazása a kor felfogása szerint nemcsak súlyos sértésnek, hanem mint „lélekkel való káromkodás”, bűncselekménynek is számított.

A fentiek értelmében természetes, hogy elmarasztaló határozat született: „az bjrak törwenye wgý talaltha, hogý az erdõ ispan megh kõwese az bjroth az zýttokerth” (uo.). A rögzített tényekből tehát kiderül: szitkozódás közben egy *Dragmanics* családnevű illetőt a vitatkozó fél – nyilvánvaló bántó szándékkal – *Tropinyák*-nak nevezett. Hogy ezt az érintett gúnynévként értékelte, abból is kiderül, hogy a per folyamán „tiszteleetlen nevet adott hozzám” megjegyzéssel tett panaszt.

Utólag, négy évszázad távolából nehéz megállapítani egy gúnynév gúnyosságának tényleges forrását. Talán nem tévedek azonban, ha felteszem, hogy a névhangulat alakulásában a különös (XX. századi fül számára mindenesetre komikusságot sem nélkülöző) hangzás is szerepet játszhatott. Egy *trop* kezdetű szó a magyar nyelvben kétféle eredetet sugall: a szókezdő mássalhangzó-torlódás miatt leginkább idegen etimont, esetleg belső keletkezésű, hangutánzó – hangfestő tövet. Esetünkben az *-inyák* szóvég miatt fel sem merülhet a belső keletkezés lehetősége, mégis van valami rezonancia a tudatban a magyar onomatopoetikus szavakkal, s ez az áthallás meghatározza a névhangulatot is.

(Talán furcsa az analógia, de közismert századunk kabarészerzőinek kedvelt névgyártási módszere: végy egy vagy két hebehurgyán, falsul csengő szótagot, ragassz hozzá egy tipikusan szláv, német stb. családnévképzőt, és máris kész a mókás név, amely még az öltözetnél is jobban jellemez egy ügyefogyott, flúgos, csetlő-botló, különc vagy éppen bumfordi alakot.)

Mi tagadás: először olvasván e régi csúfolódás aktáit, én is elmosolyintottam magam a *Tropinyák* név láttán. Eléggé kellemetlen, szabadszájú ember volt ez az erdőispán, de azért névalkotó leleménnyel is meg lehetett áldva – gondoltam –, mert nemcsak káromkodással, hanem egy csattanós gúnynévvel is fricskát adott a bírónak. E szó megalkotása azonban mégse tőle származik! Aki ugyanis veszi a fáradságot, hogy az ügyirat végén felsorolt megbírságoltak listáját végigböngéssze, meglepetéssel tapasztalhatja, hogy a fát dézsmáló csatári jobbágyok között szerepel harmadikként *Tropinyák* (Tropjnyák) Máté is (aki nyilván távollétével tüntetett, mert nem őt, hanem tíz forintot róttak ki rá. A névtani „művelet” tehát csak ennyi volt: az erdőispán egy létező, természetes családnévet felhasználva gúnyolta a bírót. A név – vélhetőleg – mégsem volt semleges hatású, mert különben nem lett volna alkalmas csúfolódásra.

Egy fontos körülményt még nem szabad említetlenül hagynunk: a magyar nyelvhatár nyugati, délnyugati szélén vagyunk, ahol a vegyes lakosság, sőt nem kevés településen a magyarság kisebbségi helyzete közönséges állapotnak tekinthető. Itt, a nyugati végeken a német nemzetiség mellett a horvát és szlovén népcsoport volt jelentősebb tömeggel képviselve. Bár az irat nem beszél az ügyben érintettek nyelvéről, de a 14 családnévből csak 3 magyar (*Kis, Tót, Horvát*), a többi szláv eredetű. Anélkül, hogy a szóban forgó perpatvarból nem létező nemzetiségi konfliktust kreálnánk, feltehetjük, hogy alkalmanként az együtt élő nyelvek eltérő hangsorépítési szabályai kölcsönösen csipkelődések vagy sértegetések forrásául is szolgálhattak. Szerencsére itt kiderül, hogy a vitatkozók „ékes magyar nyelven” szidják egymást, de a névvel való csúfolódáshoz végső soron mégis az adhatott alapot, hogy egy idegen eredetű név magyar kontextusba kerülve – feltehetőleg a különleges hangzásból táplálkozva – új hangulati tartalommal töltődött fel.

JUHÁSZ DEZSŐ

Körösladány 18. századi keresztnevei

1. Az egyes települések keresztnévanyagát vizsgáló névtani dolgozatok általában teljességre törekszenek, vagyis a legkorábbi forrásoktól napjainkig minden előforduló utónevet számba vesznek. Leggyakrabban ez több száz év névanyagának a feldolgozását jelenti. Fölmerül tehát a kérdés: indokolt-e egy település keresztnéveit csak ilyen rövid időszakaszban bemutatni, s egyúttal így elszakítani a megelőző és követő évszázadok névadásaitól. Az eljárás jogosságát, ésszerűségét több tényező indokolja. Sajnos, Körösladány esetében a korábbi századok névadási szokásait nem vizsgálhatjuk, mivel – a keleti országrész történelmi eseményei miatt – 18. század előtti források (anyakönyvek) nem maradtak fenn. A legkorábbi vegyes (így egyben keresztelési) anyakönyv az 1759. évtől tartalmazza a község keresztnéveit. A 2. világháború idején azonban ez is annyira megrongálódott, hogy az első 28 oldala igen hiányosan tárja elénk az 1775 előtt megkeresztelt neveit. Ezenkívül a 18. század az újratelepülés (-telepítés) időszaka. Rohamosan nő a község lakossága. 1760-ban a református egyház említett anyakönyve szerint 36 gyermeket kereszteltek meg, 1773-ban 64-et, 1799-ben pedig már 120-at. Fontos (a keresztnévadást is befolyásoló) tényező a lakosság vallási megoszlásának módosulása, valamint a református templom mellé a katolikus megépítése a 19. század első évtizedében. Ebből az következik, hogy az 1800-as évek elejétől külön érdemes vizsgálni a katolikusok és reformátusok neveit, egymással összevetni a két egyház keresztnéveit, majd e kettőt összegezni. Így tehát a 18. századi református egyházban a körösladányi gyerekeknek adott (és a szülők által választott) keresztnéveket el kell különíteni mint kiinduló állapotot a két későbbi századtól. E megfontolások készítették a körösladányi nevek kutatóját e rövid kis összegzés elkészítésére.

2. Az 1759 és 1800 közötti időszakot a szakirodalomban szokásos módon tovább kell tagolni. Azonban kényszerűségből e 42 év aránytalan módon a forrás (az említett anyakönyv) objektív kényszere miatt két szakaszra osztható: (I.) 1759-től 1774-ig és (II.) 1775-től 1800-ig. Mivel az első szakaszból a megkeresztelt gyerekek utónevei hiányosan, csak mintegy 40%-ban maradtak fenn az anyakönyvben, ezért e névanyag önmagában sem számszerű, sem százalékos összehasonlításra nem alkalmas. A következő táblázatok I. oszlopában szereplő (a megmaradt nevek előfordulását mutató) számok bizonyos következtetésekhez mégis hozzásegítenek bennünket. A II. oszlop egy év eltéréssel a 18. század utolsó negyedének a körösladányi keresztnév- statisztikáját tartalmazza: a nevek számszerű előfordulását, valamint a részesedési arányszámokat nemenként. (Két vagy több keresztnévet egy gyermek sem kapott.) A keresztnévek száma összesen (a II. szakaszban) 2209. Ebből lánynév 1068 (48,35%), fiúnév 1141 (51,65%).

**A női keresztnévek
megterhelése és gyakorisági rendje**

	I.	II.		II.	
Anna	1	11	1,02%	1. Sára	221 20,69%
Borbála	2	4	0,37%	2. Erzsébet	175 16,38%
Erzsébet	39	175	6,38%	3. Rebeka	136 2,73%
Éva	1	1	0,09%	4. Mária	137 12,54%
Ilona	6	64	5,99%	5. Zsuzsanna	107 10,01%
Judit	10	74	6,92%	6. Katalin	82 7,67%
Julianna	1	15	1,40%	7. Judit	74 6,92%
Kata	14	27	2,52%	8. Ilona	64 5,99%
Katalin	10	82	7,67%	9. Kata	27 2,52%
Klára	—	1	0,09%	10. Julianna	15 1,40%
Lea	—	2	0,18%	11. Anna	11 1,02%
Lídia	—	3	0,28%	12. Zsófia	8 0,74%
Margit	—	1	0,09%	13. Borbála	4 0,37%
Mária	18	134	12,54%	14. Lídia	3 0,28%
Ráhel	—	2	0,18%	15–16. Lea	2 0,18%
Rebeka	6	136	12,73%	Ráhel	2
Sára	42	221	20,69%	17–19. Éva	1 0,09%
Zsófia	—	8	0,74%	Klára	1
Zsuzsanna	8	107	10,01%	Margit	1

A női keresztnévek sorában kiemelkedően az első helyen a *Sára* áll, a 26 év alatt 221 névelőfordulással, mely 20,69%-os megterhelést jelent. Tehát minden ötödik megkeresztelt kislány ezt a nevet kapta. Mivel a vizsgált időszakban évenként átlagosan 41 leány született a községben, közülük (szintén átlagosan) 8(–9) a *Sára* nevet viselte. Igen gyakori még, 10% fölötti megterheltségű az *Erzsébet*, *Rebeka*, *Mária*, *Zsuzsanna*. E neveket minden 6–10. leánynak adták, tehát évente 4–7-nek. Gyakori, 5–10% közötti három név: *Katalin*, *Judit*, *Ilona*; de csak minden 12–16. megkeresztelt lánynak adták, évente 2–3 újszülöttnek. Ritkának számít az 1–3%-os megterhelésű *Kata*, *Julianna*, *Anna*; évente, kétevente kereszteltek így 1–1 leányt. Igen ritka volt a *Zsófia*, *Borbála*, *Lídia* név, csak 3–8 évenként kapta 1–1 gyermek. A 26 év alatt kétszer, illetve egyszer fordult elő a *Lea*, *Ráhel*, *Éva*, *Klára*, *Margit*.

A táblázatból kiderül, hogy átlagosan évi egy alkalommal sem használták fel névadásra a 10–19. helyen szereplőket; tehát 10 (a teljes női névanyag 52,63%-a) keresztnévet a 19-ből. E 10 név mindössze 48 előfordulását, ez az összesnek a 4,49%-a. Más szóval a többi 9 név az összes névelőfordulásnak a 95,50%-át adja. Ezen belül az első öt keresztnév (26,31) 773 (72,37%-os) előfordulásban szerepel, vagyis a vizsgált időszakban született lányoknak majdnem a háromnegyed része az első öt néven osztozott. Mindezekből két fontos

jellemző következik: a) a felhasznált nevek száma igen alacsony (a férfineveknek a 63,33%-a); b) megterhelésük nagyon szélsőséges.

A férfi keresztnévek							
megterhelése			és		gyakorisági rendje		
	I.	II.				II.	
András	15	71	6,22%	1.	István	213	18,66%
Antal	—	1	0,08%	2.	János	189	16,56%
Bálint	1	40	3,50%	3.	Mihály	155	13,58%
Benedek	—	2	0,17%	4.	Sándor	146	12,79%
Benjámín	—	2	0,17%	5.	Péter	90	7,88%
Dániel	—	5	0,43%	6.	András	71	6,22%
Dávid	—	1	0,08%	7.	Ferenc	47	4,11%
Ferenc	8	47	4,11%	8.	József	45	3,94%
Gábor	—	3	0,26%	9.	Bálint	40	3,50%
Gergely	4	15	1,31%	10.	Pál	28	2,45%
Gerzson	—	2	0,17%	11–14.	Gergely	15	1,31%
György	4	11	0,96%		Imre	15	
Imre	—	15	1,31%		László	15	
István	51	213	18,66%		Miklós	15	
János	27	189	16,56%	15.	György	11	0,96%
József	2	45	3,94%	16.	Márton	8	0,70%
Lajos	—	3	0,26%	17.	Sámuel	6	0,52%
László	3	15	1,31%	18.	Dániel	5	0,43%
Lukács	—	2	0,17%	19.	Mátyás	4	0,35%
Márton	—	8	0,70%	20–23.	Gábor	3	0,26%
Máté	—	1	0,08%		Lajos	3	
Mátyás	—	4	0,35%		Mózes	3	
Mihály	34	155	13,58%		Tamás	3	
Miklós	—	15	1,31%	24–27.	Benedek	2	0,17%
Mózes	—	3	0,26%		Benjámín	2	
Pál	3	28	2,45%		Gerzson	2	
Péter	7	90	7,88%		Lukács	2	
Sámuel	1	6	0,52%	28–30.	Antal	1	0,08%
Sándor	9	146	12,79%		Dávid	1	
Tamás	—	3	0,26%		Máté	1	

A férfi keresztnévek sorában a két első helyen álló (*István* és *János*) messze megelőzi a következőket. Együttes előfordulásuk 402 (35,23%). Minden ötödik fiú az *István*, minden hatodik pedig a *János* nevet kapta. Az 1775–1800 közötti időszakban évente átlagosan 44 fiú született Körösladányban, a 44-ből nyolc *István* nevű lett, hét pedig *János*. Igen gyakori volt még, 10% fölötti

megterheltségű a *Mihály* és a *Sándor*, minden 7., 8. fiúnak, átlagosan évente hatnak ezt adták.

Az első négy helyen álló név – a férfinevek 13,33%-a – 703 előfordulásban szerepelt, ez viszont az összes férfi keresztnév-előfordulásnak a 61,61%-a. Gyakori, 5–10% közötti szintén két név volt, a *Péter* és az *András*. Minden 13., illetve 16. fiú kapta, évi átlagban 3–4. Ritkábbnak számít, 1–5% megterheltségű 8 név (*Ferenc*, *József*, *Bálint*, *Pál*, *Gergely*, *Imre*, *László*, *Miklós*), közülük a leggyakoribbat sem kapta évente 2 fiúgyermek, másokat pedig kétevente egy. Az eddig számba vett 14 név – a férfi keresztnévanyag 46,66%-a – 1084 névelőfordulást jelent, ez a teljesnek a 95%-a. Igen ritkán, névadásra csak 3–8 évente használták a 15–23. helyen szereplőket, vagyis kilencet. Végül a 26 év alatt mindössze csak 1–2 alkalommal fordul elő az utolsó két név. Az utóbb említett 16 név (53,33%) előfordulása 55, az összesnek csupán a 4,82%-a. Levonható a férfinevekről is a következtetés: a) lényegesen több férfikeresztnévet használtak fel névadásra; számuk 11-gyel (63,33%-kal) nagyobb, mint a lányneveké; b) megterhelésük is kevésbé szélsőséges.

3. Az 1775 előtti időszak keresztneveiről elmondható, hogy a hiányos anyagban egyetlen olyan név sem fordul elő, amely ne lenne meg a 2. időszakban. Másrészt a 2. szakasz leggyakoribb 7 férfi- és 9 nőneve a megelőző időszakban is a legmegterheltebbnek látszik. A 18. sz. utolsó negyedéről megállapíthatjuk, hogy Körösladányban a 26 év alatt 2209 gyermeket kereszteltek meg, összesen 49 nevet használtak fel, 1–1 névre átlagosan 45 gyermeket kereszteltek. A fiúk száma összesen 1141; 30 néven osztottak; egy névre 38 fiú jut. A lányok száma: 1068; a lányneveké 19; egy néven 56 leány osztozott. Természetesen így a nemenkénti nevek száma és azok átlagos megterheltsége fordítottan arányos. A férfinevek skálája lényegesen változatosabb.

A táblázatokból megállapítható, hogy a nőnevek közül 8, a férfinevek közül 6 mondható gyakorinak. A leggyakoribb 5 férfinevet 793 fiú (69,5%), a leggyakoribb 5 nőnevet 773 leány (72,37%) kapta.

Minden évben felhasznált keresztnemek: *Erzsébet*, *Mária*, *Sára*, *Zsuzsanna*, *István*, *János*, *Mihály*, *Péter*, *Sándor*. Egy év kivételével: *Ilona*, *Rebeka*. Három évben nem szerepel: *Katalin*, *András*. Négy évben: *Ferenc*.

Az egyes évek, ill. évtizedek adatait vizsgálva, bizonyos tendenciák megfigyelhetők. A 18. század utolsó évtizedében a korábbinál közkedveltebb, gyakoribb lett a *Judit*, *Mária*, *Rebeka*, *Zsuzsanna*; *Bálint*, *Imre*, *János*, *József*, *László*, *Mihály*, *Miklós*, *Pál*, *Péter*, *Sándor* név. Visszaszorulónak látszik, csökkenő előfordulása az *Anna*, *Erzsébet*, *Kata*, *Katalin*, *Sára*, *András*, *Ferenc*, *István*. Lényegében változatlan gyakoriságú maradt a század utolsó évtizedére az *Ilona*, *Julianna*, *Gergely*, *György* keresztnév.

BÍRÓ FERENC

A NÉ. 14. számában (45–51) közreadott cikkemben tévesen jelent meg HORN ILDIKÓ neve, aki sajtó alá rendezte forrásomat, Rákóczi László itineráriumát (Magvető Kiadó, Magyar Hírmondó-sorozat. Bp., 1990). Elnézést kérek érte, s köszönöm Kovács Sándor Iván tanár úrnak, hogy erre föl hívta a figyelmemet.

Ugyancsak neki vagyok hálás azért, amiért az addattár hiányosságaira rámutatott. Valóban a lónevek fősorolásában (46–8) nem szerepelnek azok, amelyeket Rákóczi László naplójában találtam, s amelyek a 45. lapon kerültek említésre. Közülük nem kell most etimológiát adnom azokra, amelyek II. Rákóczi György ménesében is előfordultak (*Barcsai, Barna, Csajka, Ficsúr, Iramó, Szerecsen, Vajda*), de hét névről akkor nem szólván itt pótolom a hiányt.

DAJKA magyar közszó 'szoptató, gondozó' – nyilván fias kanca lehetett.

EGRI minden bizonnyal a ló származási helyére utaló név.

GALATA valószínűleg helységnév, s vagy a ma bulgáriai, Várna melletti Galata településre, vagy pedig a moldvai ma romániai Galați városra utal. Mivel akkor mindkettő a Török Birodalom területén feküdt, ez a név is a ló származására, török eredetére vonatkozik.

HERCEG magyar közszó, méltóságnév, s jól illeszkedik a korabeli *Aga, Basa, Császár* stb. lónévtípusba, amelyek közül néhány főleg fedezőmének nevéként ma is használatos.

IMEC '?' talán azonos a székelység körében több helyen is följegyzett *imecs* 'szarvasmarha hátán bizonyos légyfaj csípéséből támadt nyúves kelevény' tájszóval (Tsz. imely a.).

KAKAS magyar közszó 'szárnyas hímje', s itt ménló neve lehetett.

KARABELA mindenképp török közszó, s Kovács Sándor Iván szíves közlése szerint azonos lehet Zrínyi Szigeti veszedelmében szereplő Karabul lónévvel, s akkor 'fekete felhő, viharfelhő' lehet a jelentése. Ugyancsak ő hívta föl a figyelmem, hogy Esterházy Pálnak az egyik lovát is így hívták, s ezek szerint mindenképp divatos lónév volt a XVII. században. (Ismételten köszönöm Kovács Sándor Iván figyelmes és segítőkész szándékú megjegyzéseit.)

Fölhasználva a lehetőséget még két névről adok kiegészítést. Az egyik az *ABAZA*, amely teljesen ismeretlenként van föltüntetve az adattárban (46). A napokban Baski Imre szerkesztő-közzétevő jóvoltából kezembe került az Onomasticon Turcicum kéziratos anyagának néhány lapja, az A-betűvel kezdődő névanyag. Ebben szerepel az *ABİZ, Abs, Abz* név „personal names from ethnonyms” megjegyzéssel és két jelentésmegadással is: „I. 'Respected elderly man; the chief (leader) of a clan or village'...II: 'The Protector, The Keeper' [amelyek Allah attributumai]”. Ugyanitt megtalálható *-ay* és *-an* diminutív

képzőkkel is a név (*ABİŻAY*, *ABİŻAN*), s így mindenképp török eredetűnek, személynévből származónak kell tekintenünk, amelyek eredeti jelentése Allah állandó jelzője is lehetett (az Oltalmazó, az Őrző), vagy 'tiszteletre méltó öreg' esetleg 'egy törzs vagy település feje, vezetője'.

Minden bizonnyal valahol itt kell keresnünk majd a *DABIZA* lónév magyarázatát is, ha elkészül a teljes török történeti személynévtár. (Ennek munkálataira, tartalmára minden bizonnyal jogosan kíváncsiak a Névtani Értesítő olvasói, s jó lenne, ha a szerkesztő Baski Imre maga számolna be a hatalmas anyag elrendezésének módszereiről, közreadásának állapotáról.)

HAJDÚ MIHÁLY

Csíkszentlélek helyneveinek jelentésszerkezeti típusai¹ A névtípusok adattára

I. Szónevek (183)

A. Köznévből alakult nevek (169)

1. Információtartalmas, motivált nevek (102)

- ⇒épület: *Bót*, *Iskola* (2), *Istállók* (2), *Kolléktív* (2), *Templom* (8)
- ⇒erdő: *Erős-ódal*, *Erős-tető*, *Hosszú-havas*, *Hosszú-sorok*, *Kerek-fenyő*, *Kőlik*, *Sáros-vőgy*, *Vápa* (8)
- ⇒falurész: *Alszég*, *Altíz*, *Féltíz*, *Szentlélek tíze* (4)
- ⇒kaszáló: *Alsó-rét*, *Alszégi-rét*, *Békás-kút*, *Borrajövő*, *Borvíz-kert*, *Csonka-fenyő*, *Csűr háta*, *Fenyő ajja*, *Fésső-hégy*, *Fésső-rét*, *Hégyódal*, *Hégytető*, *Hideg-kút*, *Hosszú-havas*, *Hosszú-sorok*, *Kicsi-rét*, *Kicsi-vőgy*, *Kicsi-vőgy töve*, *Kőhégy*, *Kőlik*, *Nagy-gödör*, *Nagy-rét*, *Sás*, *Verőfény*, *Vőgy észka*, *Vőgy pástya* (26)
- ⇒kút: *Békás-kút*, *Borvíz*, *Hideg-kút*, *Nagy-kút* (4)
- ⇒legelő: *Dombtető*, *Hosszú-havas*, *Kerek-domb*, *Kicsi-erdő*, *Szórványos* (5)
- ⇒patak: *Kicsi-rét pataka*, *Nagy-rét pataka* (2)
- ⇒szántó: *Alsó-telek*, *Fecske-farka*, *Félhágó tallaga*, *Fésső-telek*, *Hégyódal*, *Hégy-sorok*, *Hosszú-láb*, *Kis-hégy*, *Közepláb*, *Nagyút ajja*, *Telek*, *Templom ajja*, *Templom-ódal*, *Templom vőgye*, *Út ajja* (15)
- ⇒út: *Alszég útja*, *Alszégi-rét útja*, *Altízi templomba járó út*, *Békás-kút útja*, *Borvíz-út*, *Égyenés út*, *Féltízi templomba járó út*, *Fésső-*

¹ Lásd NÉ. 15. sz. [1993] 85–7.

hëgy útja, Fő út, Hëgy útja, Hëgytető útja, Hosszú-láb útja, Kicsi-erdő útja, Kishëgy útja, Középláb útja, Mellék út, Nagy út, Országút, Régi út, Sáros út, Telek útja, Templom útja, Templomba járó út, Terhes asszonyok útja (24)

⇒utca: *Kollëktív utca, Templom utca, Vízköze* (3)

⇒egyéb objektum: *Régi temető, Temető, Vágás kërésztfája* (3)

2. Információtartalmas, motivált, konnotatív nevek (9)

⇒erdő: *Cigány-përzsëlés* (1)

⇒kaszáló: *Pap halála, Vërëskép-tető, Vërëskép-tető aija* (3)

⇒patak: *Bánátus pataka* (1)

⇒szántó: *Bánátus: Bánatos, Vërëskép-tető aija* (3)

⇒egyéb objektum: *Vërëskép* (1)

3. Információtartalmas, részlegesen motivált nevek (40)

⇒erdő: *Bánya aija, Banya-tető, Bükk, Bükk föggye, Bükk-ódal, Bükk-sorok, Csëre-hát, Hosszú-csëre, Nyír, Nyír-ódal* (10)

⇒falurész: *Szëntlëlëk tízese* (1)

⇒kaszáló: *Avas-düllő, Avas-tető, Bükk, Bükk aija, Bükk-tető, Csëre aija, Csëre-hát, Itató-tető, Kápolna-düllő, Macskalik, Mocsár-kert, Nagy-kert, Víz-kert* (14)

⇒kút: *Këgyós-kút*

⇒legelő: *Poklos-üllő feje, Poklos-üllő pusztája, Vágtër-tető, Ványalós-gödör* (4)

⇒szántó: *Burjános ódala, Nyír úton alól, Nyír úton fëlül* (3)

⇒út: *Bükk útja, Gát útja, Kicsi-csëre útja, Lisztes út, Nagy-csëre útja, Nyír út, Poklos-üllő útja* (7)

4. Információtartalmas, motiválatlan nevek (18)

⇒falu: *Szëntlëlëk* (1)

⇒erdő: *Borda, Suta, Vërës-csëre* (3)

⇒kaszáló: *Avas, Borda, Gát, Káposztás-kertëk, Korda, Lófű-rész, Tilalmas, Tós-kert* (8)

⇒kút: *Puskaaporos* (1)

⇒legelő: *Borda, Falu parasztja, Lëányok nyíre, Poklos-üllő* (4)

⇒szántó: *Járomtartó* (1)

B. Tulajdonnévvel alakult nevek (14)

1. Információtartalmas, motivált nevek (4)

a) helynévi alapú nevek:

⇒kaszáló: *Mincënti-kert* (1)

b) személynévi alapú nevek:

⇒utca: *Balogok utcája, Burjánok utcája, Vërësëk utcája* (3)

2. Információtartalmas, részlegesen motivált nevek (10)

a) személynévi alapú nevek:

⇒falurész: *Basák tízese* (1)

⇒kaszáló: *Gondos-kert, Hozó-kert, Kovács-kert, Vargák pusztája* (4)

⇒szántó: *Bocskor-hëgy, Kovács-kert* (2)

⇒út: *Bocskor-hégy útja, Vargák útja* (2)

⇒utca: *Basák utcája* (1)

II. Jelnevek (7)

A. Köznévből alakult nevek (1)

1. Feltárható információtartalmas, motivált nevek (1)

⇒falurész: *Fitód* (1)

B. Tulajdonnévből alakult nevek (2)

1. Feltárható információtartalmas, motivált nevek (1)

a) személynévi alapú nevek

⇒kaszáló: *Mikés* (1)

2. Feltárható információtartalmas, motiválatlan nevek (1)

a) személynévi alapú nevek

⇒kaszáló: *Lackó* (1)

C. Kategorizálhatatlan nevek (4)

⇒szántó: *Éphát, Magyaroszló, Ongor:Zongor* (4)

III. Kombinált nevek (29)

A. Köznévből alakult nevek (7)

1. Feltárható információtartalmas, motivált nevek (7)

⇒legelő: *Bogács ajja, Bogács pusztája, Bogács-tető* (3)

⇒patak: *Fitód pataka* (1)

⇒egyéb objektum: *Fitódi bánya, Fitódi vögy* (2)

B. Tulajdonnévvel alakult nevek (19)

a) helynévi alapú nevek

⇒legelő: *Zsögödi széjj* (1)

⇒út: *Hosszaszai út* (1)

b) személynévi alapú nevek

⇒kaszáló: *Cikó-kert, Csató-kert, Gere-kert, Mikés-kert, Vörös
Émrike vögye* (5)

⇒kút: *Mikés-kút* (1)

⇒utca: *Gálok utcája* (1)

2. Feltárható információtartalmas, motivált, konnotatív nevek (3)

a) személynévi alapú nevek

⇒erdő: *Pista pörzsülés, Vízi Marci:Vizi Marci pusztája* (3)

3. Feltárható információtartalmas, részlegesen motivált nevek (5)

a) személynévi alapú nevek

⇒erdő: *Mátyások vögye* (1)

⇒falurész: *Nagy-Boroszló:Széntlélek-Boroszló* (2)

⇒legelő: *Firidi pusztája* (1)

⇒út: *Boroszlai út* (1)

4. Feltárható információtartalmas, motiválatlan nevek (2)

a) személynévi alapú nevek

⇒erdő: *Anda bükke* (1)

- ⇒legelő: *Anda bükke* (1)
 C. Kategorizálhatatlan névelemmel alakult nevek (3)
 1. Részleges információtartalmas, részlegesen motivált nevek (3)
 ⇒patak: *Magyaroszló pataka* (1)
 ⇒út: *Ongor útja:Zongor útja* (2)

CSOMORTÁNI MAGDOLNA

Kutyanevek Szerencsen 1938-ban

Szerencs nagyközség iratai között maradt fenn a kutyatulajdonosok és kutyáik összeírása 1938-ból. A jegyzék eboltás céljából készült. Feltüntette a kutyatartók nevét és lakcímét, a kutyák életkorát, színét, fajtáját, nevét és nemét. A lista 307 kutya adatait tartalmazza. A legidősebb négy lábúak: 20 éves (hörz), 18 éves (foxi), 12 éves (tacsó). A továbbiakban fajtánként s azon belül nemenként a kutyák nevét közöljük.

A legtöbb kutya hörz fajtájú volt (125). Hímek: *Bársony, Betyár, Bobi* (2), *Bodri* (2), *Bogár* (8), *Boly, Bundás, Bundi* (2), *Burkus* (2), *Cuki* (2), *Csibi* (2), *Csupi, Dongó, Duna, Duncsi, Dundi, Dzsimi, Fickó* (2), *Flótás, Foxi, Frici, Fürge, Helki, Hektor* (4), *Kormos* (2), *Kraututm, Lord* (2), *Mackó, Maxi, Moci, Móric, Muki, Négus, Néró* (3), *Pajtás* (2), *Pici* (4), *Pintér, Pufi* (2), *Rajna, Róka, Sajó, Snapsz, Suri, Szultán, Talpas, Tigris, Tomi, Triksi, Vitéz* (2), *Zoli*. Volt még egy fel nem jegyzett nevű hím is ebből a fajtából. Nőstények: *Azra, Bársony, Bobi* (4), *Bodri, Bogár, Bundi, Citrom, Csibi, Doli, Fifi, Foxi, Fukni, Fuxi, Ki az?, Laci, Lekvár, Lili, Miss, Pajtás, Pici* (5), *Puk, Puli, Szuki, Zéró*. Heréltek: *Bobi, Bogár* (3), *Bundás, Hattyú, Kuki, Lédi, Lord, Néró* (2), *Pici* (2), *Porfis, Tisza, Vitéz*. *Kánisz* nevű kutya nemét nem tüntették föl.

Elterjedtség szempontjából a második helyen állt a foxi (61). Hímek: *Bársony, Betyár* (2), *Bobi* (3), *Bicum, Bobo, Bodri* (2), *Buncs, Bundi, Csibi* (2), *Csöpi, Dingó, Foxi, Fuxi, Hopi, Kamil, Kóbi, Lord, Matyi, Móric, Morzsi, Muki* (2), *Pici* (2), *Portás, Putyi, Tacs, Tomi*. Ezeken kívül volt még egy meg nem nevezett hím. Nőstények: *Báró, Bébi, Bobi* (2), *Bogár, Boli, Cigány, Csöpi, Dundi, Fidél, Fidi, Foxi* (4), *Gubics, Lili, Morzsa, Muki, Pajtás, Paka, Pici, Ügyes, Volga, Zsandár*. Volt egy meg nem nevezett nőstény is még. Herélt: *Buksi*.

Harmadik helyen állt elterjedtséget tekintve a puli (47). Hímek: *Babi, Bogár* (4), *Bobi, Bojtár, Bojti, Bundás* (2), *Bundi, Buksi, Csóré, Doli, Dundi, Dzsimi, Fekete, Fickó, Kiszmet, Kócos, Kormos, Marci, Morzsa, Morzsi, Pajtás, Péter, Pici* (2), *Pufi* (2), *Suszter, Tami, Timó, Tücsök*. Nőstények:

Borzas, Buksi, (2), Bunkó, Fidi, Maci, Maxi, Pötyi, Rolli, Ruli, Sam, Siszter.
Herélt: *Fickó*.

Jelentősebb számú még patkányozó (19). Hímek: *Bobi (4), Cimbi, Dundi, Maxi (2), Morzsa, Sigó, Zenó*. Nőstények: *Bársony, Frici, Misi, Morzsa (2), Pici (2), Tigris*.

Kuvasz (12). Hímek: *Fütykös, Hattyú, Linka, Róka, Sajó, Tigris, Tisza, Vitéz*. Nőstények: *Hernád, Ludy, Tigi*. Herélt: *Hattyú*.

Komondor (8). Hímek: *Csundi, Gyilkos, Rima, Tisza, Vigyáz*. Nőstények: *Bodri, Rabló*. Herélt: *Merin*.

Pincsi (5). Valamennyi nőstény: *Bifi, Jojo, Kokó, Mini, Tani*. Tacskó (5), közülük négy hím: *Bobi, Bodri, Pajti, Simi*. Egy nőstény: *Pötyi*.

Vadász (5), valamennyi hím: *Csóka, Eddi, Pipp, Ripp, Teddi*.

Vizsla (4) valamennyi hím: *Bodri, Lord, Péter, Tigris*.

A többi kutya fajta egy-három egyedet számlált. Dax (3): két hím (*Hektor, Pubi*) s egy nőstény (*Liba*). Ratler (2), mindkettő hím: *Bobi, Sajó*. Doberman (2), mindkettő nőstény: *Fickó, Pistók*. A farkas (2) hím: *Dongó, Lux*. Volt egy korcs farkas is, hím: *Betyár*. Két pontosan meg nem határozott korcs hím: *Maxi, Úrfi*. Daxli: *Tigris* (hím), *Spici* (hím), *Dzsoli*.

(Zemplén Levéltára, Sátoraljaújhely. Szerencs nagyközség közigazgatási iratai 4. doboz. 659/1939 sz.)

CSORBA CSABA

1992 decemberében védte meg Hoffmann István kandidátusi értekezését A magyar helynevek rendszerének nyelvi elemzése (Egy lehetséges helynév-vizsgálati modell) címmel. Az értekezés azóta már megjelent a debreceni egyetem gondozásában. Az önelvű magyar névtan e jeles alkotását a névtannal foglalkozók táborá egyöntetű elismeréssel fogadta már a kandidátusi vita során is. A szerző könyvét olvasva ez az elismerés még inkább jogosnak látszik. Mivel Hoffmann István minősítési vitája a magyar névtannak egyébként ritka ünnepi eseményei közé tartozik, a szerkesztő jónak látta a könyv obligát ismertetése helyett a kandidátusi vita anyagát közzétenni. E vita emelkedettségé, a személyek helyett a tényekre és az értékekre való figyelése ugyanis példa lehet a magyar nyelvészet s ezen belül a névtan művelői számára. Örömrökre mind Hoffmann István, mind a két opponens, Mezö András és Juhász Dezső is beleegyezett, hogy az említett vita anyagát képező írásaik a Névtani Értesítőben megjelenjenek.

A szerkesztő

Opponensi vélemény

HOFFMANN ISTVÁN, A magyar helynevek rendszerének nyelvi elemzése (Egy lehetséges helynév-vizsgálati modell) című kandidátusi értekezéséről

A magyar névtani kutatások XX. századi történetében mint vizsgálati eljárás egyszerre van jelen az analízis és a szintézis. Az egyes nevek (és adataik) feltárása, a névadás és a névhasználat bennük megmutatkozó sajátosságainak elemzése a kizárólag az egyes nevekhez fűződő érdekeken túl szokásosan arra készítette a kutatókat, hogy keressék kapcsolataikat: a nevekben rejlő valamilyen szempontú egyezések alapján típusokat állapíthattak meg, rokoníthatták őket az alá- és fölérendelt kategóriákkal, bemutathatták ezek összefüggéseit, számba vehették és összehasonlíthatták az altípusok és típusok kifejező eszközeit, rámutathattak a kisebb-nagyobb korpuszban betöltött súlyukra stb., azaz az egyes nevekben kereshették az általánost, az önmaguk által megszabott korlátok közepette megmutatkozó rendszert. A mai névkutatás – és különösen a

helynévkutatás – azonban, éppen szemléletmódja összetettsége következtében, sokféle lehetséges rendszert tart számon és látja be jogosultságukat. Az ember, a hely mint objektum és a névadó sajátság – amelyeket összefoglalóan alkalmasint *n é v t é n y e z ő k n e k* vagy *n é v k ö r ü l m é n y e k n e k* hívunk – egyenként is és együttesen is másféle rendszer megállapítására kínálnak lehetőséget a név keletkezésének síkján, mint ugyanezen tényezők általános mondanivalóinak megragadása a névhasználat alkalmával; a nevet ismerő (tehát a nevet éltető) közösség mérete – a dialektológiában szokásos és jogosultnak elismert tagolással párhuzamosan – csupán ennek alapján is egymásra rétegződő „helyi névjárások” (ld. pl. egy falu vagy településrész lakosságának helynevei), és „névjárásterületek” névrendszereinek elkülönítését igényli; a történeti aspektus bevonása a kutatásba a szinkroniában is megmutatkozó „ingadozáson” túllépve a típusok egymásba való átmenetének, ki- és átalakulásának megfigyelésével a névváltozásformák és motiválóik rendszerének megállapítására ad lehetőséget. És még folytathatnánk a rendszeralkotás további különféle lehetőségeinek és egyenként való jogosultságainak számbavételét.

Ha belátjuk a magyar névtan XX. századi történetének egyfajta jellemzőeként az előbbi, szándékosan nem a konkrétumokra kitérő áttekintés igazságát, azt kell mondanunk, hogy HOFFMANN ISTVÁN vállalkozása részleteiben nem előzménytelen: a szerző itthon és nemzetközileg is számon tartott szintetizáló teljesítményekre támaszkodhatott, amelyek igazodtak tudományunk életkori sajátosságaihoz, mindenkor megfeleltek ezeknek, tehát lehetővé tették, előkészítették a továbblépést. A mennél tökéletesebb rendszer megalkotásának azonban van egy másik súlyos feltétele: ehhez ugyanis rendelkezniünk kell a mindenkori magyar helynévállomány olyan tüzetes feltárással, amely józan belátás szerint a lehetséges típusok teljességét rejti, a típusok arányainak konstans jegyeire képes rámutatni. Nos, ennek alapján is azt mondhatjuk, hogy az utóbbi évtizedek helynévgyűjtő mozgalmának eredményeként ma már rendelkezünk azzal a szükséges és elégséges mennyiségű helynévi adattal, amennyi lehetővé teszi egy, az előzményekre kritikailag támaszkodó, konzekvens, a magyar helynevek nyelvi elemzésén alapuló helynévvizsgálati modell kimunkálását.

Hoffmann István disszertációjának témáját tehát kitűnőnek tartom; a témát maguk a tudománytörténeti előzmények szükségszerűen érelték ki, kifejtését pedig a sok tízezerre menő helynévi adat tette lehetővé. S különleges öröm számomra, hogy a téma Hoffmann István személyében megtalálta a hozzá méltó szakembert, aki a tárgya iránti tudóshoz méltó alázattal képes viseltetni, saját feladata pontos meghatározásával egész disszertációjában következetesen azonosulni, a feldolgozás konzekvens logikai rendjét az olvasó számára is elfogadhatóvá tenni, az előzmények kifogástalan ismeretében és hasznosításával építkezni s mindezek révén egy részleteiben nem, de egészében feltétlenül új helynévelemzési rendszert létrehozni. De azért is örömmel lapozgatja az ember a disszertációt, mert stílusa a szakszerűség kívánalmainak is megfelelően néhol a szerző már-már szépírói erényeit is sejteti (no persze szívesebben vettem volna,

ha itt-ott kevesebb idegen szó aktuális jelentése után kell kutatnom emlékezetemben vagy szótárakban), a hivatkozási rendszert nem teszi eklektikussá a minden áron való újítás másoknál gyakran felfedezhető buta szándéka, a szemet nem bosszantják helyesírási hibák, még géphibák is alig.

A disszertációt nehéz – a szó eredeti értelemben – *bírálni*, különösen nehéz egy olyan opponensnek, akinek kutatói alapállása, habitusa és normái meg-egyeznek a jelöltével, vagy kísértetiesen hasonlítanak azokra. Az egésze vonatkozó feltétlenül magasra értékelő vélemény ismételt hangsúlyozása után kifogásként tehát csupán olyan mozzanatok szóvá tevésére nyílik lehetőségem, amelyek a szükségképpen különböző ismeretanyagból, a logikai rend más irányokból való kitérésai lehetőségeiből, néhol pedig a szemléletmód eltéréseiből származnak.

A szerző dolgozata előzményeit a „rendszer és szintézis helynévkutatásunkban” c. fejezetben tekinti át, amelynek higgadt értékeléseit, az értékeket felismerő és a saját gondolatmenetéhez hozzájáruló elemeket kiemelő eljárását példamutatónak tartom. Néhol azonban több megértést tanúsítanak, így pl. INCZEFI GÉZA Földrajzi nevek névtudományi vizsgálata (Makó környékének földrajzi nevei alapján) (Bp., 1970.) c. munkája iránt. Egyetértek azzal, amit Hoffmann István mond (18. lap): „a helynevekről megszerzett tudás egyetlen leírási keretbe nemigen zsúfolható bele”. Én azonban úgy látom, hogy e műben Inczeffi nem egyetlen leírási kerethez próbál alkalmazkodni, hanem többhöz; elegendőnek tartanám tehát, ha a szerző Inczeffi próbálkozásából csak a saját vállalkozásával érintkező mondanivalók értékelésére szorítkozna.

Árnyaltabban ítélem el vagy meg névtanósainkat azért, mert az utóbbi két évtized mikrotoponímiai kutatásaiban nem alkottak egyetlen olyan művet sem, „amely a szintézis létrehozásának igényével közelített volna a névréteghez” (21. lap). E kétségkívül igaz megállapítás mögött ti. szerintem nem az van, hogy „a névadatok számának hatalmas mértékű növekedése szinte megbénította az ilyen jellegű feldolgozó munkát”, hanem az, hogy kutatóink helyesen látták be feladataik fontossági sorrendjét: az egyéb irányú elkötelezettségeik (pl. tanítás, oktatásszervezés, nyelvészeti kutató munka, hivatali kötelemek) után az országos helynévgyűjtő mozgalomba való részvételüket tartották elsőrendű ügyüknek.

Úgy vélem, hogy a disszertáció egészébe kevésbé szervesen illeszthető be „A helynevek keletkezése” c. fejezet (24–42). Ezt jól látja maga a szerző is, amikor eljárása indokaként csak arra hivatkozik, hogy „a legtöbb helynévtipológia a név kialakulásának sajátságait veszi az osztályozás alapjául” (25. lap). A szerző által említett „legtöbb helynévtipológia” a másféle célmeghatározás miatt ugyanis nem különböztette meg az itt tárgyalható kérdéseket (mint pl. a tulajdonnevek közszoói eredete, az ösztönösség és tudatosság a névadásban, a motiváltság és motiválatlanság problémája).

A helynevek lexikális-morfológiai elemzése kapcsán az orosz irodalomra hivatkozva mondja a szerző (51. lap), hogy „Nincs olyan sajátos helynévi szóalkotási, grammatikai szerkesztési mód, amely a közsavak körében ne volna megtalálható...” E megállapításnak azonban némiképp ellentmond a disszertá-

ciónak egy másik fejezete, amely szükségesnek tartja a sajátos helynévképzők számbavételét, sőt ezek működését úgy definiálja, hogy „az adott jelsor helynévi, tulajdonnévi státusa azáltal teremthető meg, hogy egy tömorfémához (morfémacsoporthoz) helynévképzőt illesztünk” (126. lap). Valóban nehéz lenne közszói szerkesztésbeli előzményt keresni az efféle kocsmanevekben, mint a *Becsali*, *Betéri*, *Lebuki* stb. (136. lap). Sajátos „helynévi szóalkotási” módként kell elfogadni továbbá az olyan magyar helységnevek létrehozását, mint pl. a Doboka megyei *Vasasszentegyed*, *Vasasszentgotthárd*, *Vasasszentiván*, amelyekben az előtag a *Wass* családra utal (vö. FNESZ.⁴).

A névrészek funkcióit tárgyaló fejezetben a 4. fő csoportba olyan nevekről van szó, amelyekben a funkció nem áll kapcsolatban a denotátummal (75. lap). Itt azonban az altípusok egybeesnek: nem világos, hogy miért *esztétikai* funkció fejeződne ki pl. a *Gizella*/utca, *Gyöngy*/utca neveken s velük szemben *konvencionális* funkció a *Fecske*/utca, *Nap*/utca mesterséges neveken. Mind a két alaptípus a nagy városokbeli névadási kényszer terméke, azaz a példák a konvencionális funkció alcsoportjában egyesíthetők.

A mellérendelő összetétel (117–9. lap) valóban igen ritka névhasználattal is igazolt természetes eredetű helyneveinkben; legalább egy példát azonban idézünk: keletkezéstörténetét tekintve ilyen *Mátészalka* neve. Ez ugyanis a *Máté* és a *Szalka* nevű helységek természetes egybenövésével keletkezett, s nem elemezhető így: ‘az a *Szalka* (1), amely *Máté* mellett fekszik (2)’. A modellhatás működését azonban jól mutatja, hogy már a régiségben létrejött a névnek a *Mátészalkája* névváltozata is (vö. MAKSAI, Szatmár vm. 174).

Helyeslem a szerzőnek azt az álláspontját, hogy a *Budába*, *Bügbe* típusú helynevek kialakulását leginkább a deetimologizáció kategóriájában véli tárgyalhatónak (146. lap), és BENKŐ LORÁND nyomán számol az idegen nyelvi hatás lehetőségével is. A Zala megyei *Surd* határából közölt *Budába*, *Kutyába* helynevek (ZMFN. 617) ilyen módon való keletkezésére nem csupán a közelükbe lokalizált *Budaji-gödör* nem szokatlan névszerkezete alapján gondolkozhatunk, hanem az idegen hatás egykori jelenlétét sejtetik az adatközlők nevei is: *G o d e n a* Albert, *H e n n* János, *L i s z i c s* József.

Az *onimizáció* (pl. 194. lap) magyar neve lehetne pl. nevesedés, a *transzonimizáció* é névátcsapás, a *deonimizáció* é pedig esetleg névszerűtlenedés.

Az egész dolgozaton végig vonul a szerzőnek az a törekvése, hogy rendet teremtsen a *terminus technicus*-ok között. Annak az alapállásának érvényét, hogy a ti. „a terminológiában inkább megengedhető a szinonimitás, mint a poliszémia vagy a homonímia” (58. lap), kívánatos lenne azonban kiterjeszteni szélesebb körre is. A névköltöztetésről (212–5) szóló részben található állásfoglalással szemben magam továbbra is elfogadhatónak tartom akár a *névátvitel*, akár a *jelölésátvitel*, akár pedig a *névvándorlás* kifejezés használatát arra a jelenségre, amikor egy helynevet egy távolabbi hely megnevezésére alkalmaznak. Tudomásul kell ugyanis venni, hogy ugyanahhoz a jelenséghez többféle szemlélet alapján közelíthetünk, így az

objektumok közötti asszociatív kapcsolatok alapján jogunk van névátvitelről, a névalakulás útja alapján névvándorlásról, a névhasználók szempontjából pedig névköltöztetésről beszélni.

Hoffmann István disszertációja minden szempontból messzemenően eleget tesz azoknak a kívánalmaknak, amelyeket egy kandidátusi értekezéssel kapcsolatban támasztani szoktunk, sőt ki merem jelteni, hogy e munka mind téma-választásában, az alkalmazott módszerekben, az elért új eredményekben, ezek bizonyításában, a szakirodalom hasznosításában, mind pedig a formai kivitelezés igényességében kiemelkedik az utóbbi években általam látott hasonló célú vállalkozások közül. Azok, amiket szóvá tettem, a disszertációnak nem hibái, hanem éppen Hoffmann István gondolatainak megtermékenyítő voltáról vallanak. A disszertációt ezek alapján is a magyar névtani irodalom, sőt a magyar nyelvtudomány becses teljesítményének, sőt kiváló teljesítményének tartom. Határozottan javaslom tehát a disszertáció nyilvános kandidátusi vitára való bocsátását.

MEZŐ ANDRÁS

Opponensi vélemény
HOFFMANN ISTVÁN, A magyar helynevek rendszerének nyelvi
elemzése (Egy lehetséges helynévvizsgálati modell) című
kandidátusi értekezéséről

Azon kevesek, akiknek már módjában állt elolvasni HOFFMAN ISTVÁN disszertációját, meggyőződhetek róla, hogy a magyar névtudománynak egyik új alpműve, kézikönyve született meg. Azzá avatja nemcsak a választott téma súlya, hanem a feladat sikeres megoldása is. Az utolsó hasonló jellegű mű, INCZEFI GÉZA, Földrajzi nevek névtudományi vizsgálata (Makó környékének földrajzi nevei alapján) közel egy negyedszázada jelent meg (Bp., 1970.). Az új szintézis igénye két oldalról teremtődött meg: a névelméleti kutatások továbbfejlesztése és az újabban publikussá vált nagy tömegű helynévanyag feldolgozása tette egyre inkább nélkülözhetetlenné. A témaválasztás tehát rendkívül aktuális; mindazonáltal egy ilyen átfogó munka megírása komoly előkészítést, hosszas előtanulmányokat, széles körű szakirodalmi tájékozódást, a nemzetközi és a magyar névtudomány számos elméleti és gyakorlati kérdésének beható ismeretét kívánja meg.

Hoffmann István már régóta készült erre a feladatra, ezt bizonyítja az értekezés témaköréből készült 14 közleménye: tanulmányok, kongresszusi előadá-

sok, tudománytörténeti szemlék, ismertetések, névgyűjtemények stb. De imponáló az a mintegy kétszáz tételt tartalmazó szakirodalmi lista is, amelynek eredményeit felhasználta műve megírásához. Hogy valóban felhasználta őket, bizonyítja munkájának tudománytörténeti bevezetője, továbbá a tárgyalás menetébe iktatott sok hivatkozás, ill. kritikai megjegyzés. Itt kívánom megjegyezni, hogy Hoffmann István széles körű tájékozottsága nagyfokú szerénységgel párosul: mindenütt lelkiismeretesen számba veszi a tudománytörténeti előzményeket, józan bölcsességgel értékeli erőnyeiket és hibáikat, majd ezután teszi meg saját javaslatait, amelyeket mint lehetséges, de nem kizárólagos megoldásokat ismertet. (Már a zárójeles alcím is ezt a hozzáállást tükrözi.) Igyekszik a névtan nemzetközi eredményeit felhasználni: közülük finn, német és orosz nyelvűekre hivatkozik.

Az értekezés címe jól tükrözi a választott témát: egy helynévvizsgálati modell elméleti megalapozásáról és felvázolásáról van szó, amely jellegét, módszereit tekintve nyelvtudományi alapú és érdekű, magyar anyagra építő rendszertani összefoglalás. Segítségével elvileg minden helynévtípus sokoldalúan jellemezhető (a nyelvtudomány határain belül), mégis a szerző elsődleges szándéka a stagnáló mikrotoponímiai kutatások fellendítése. Anyagát a közelmúltban megjelent megyei és járási földrajzinév-gyűjteményekből meríti, de nem marad meg egy tájegységen belül, hanem különböző vidékek terméséből merít, többször névföldrajzi eltérésekre is felfigyelve. A szemelgető adatfeltárás, ill. dokumentálás egy ilyen típusú munkánál lehet szükségszerű kompromisszum, tudatosan vállalt megoldás – előnyökkel és hátrányokkal egyaránt. Előnye, hogy sok helyről tallózhat adatokat, bátrabban szelektálhat, racionálisabban gazdálkodhat a példákkal, célratoróbb lehet bizonyos kérdések megoldásában. Veszélye, hogy eddig még föl nem bukkant problémák, speciális esetek elsikkadhatnak, a névtípusok és jelenségek belső arányai nem tárulnak föl kellő mértékben. E veszélyeket esetünkben túlnyomórészt áthidalja a szerző nagy névismerete, szakirodalmi jártassága és a többször alkalmazott mintavételi módszer. Ha tapasztalatait vagy hipotéziseit nem találja teljes mértékben megnyugtatónak, mindig felhívja a figyelmet a további vizsgálatok szükségességére. Módszere így teljes mértékben korrektnek tekinthető, mindazonáltal szívesen látnánk a jövőben Hoffmann Istvántól (vagy valamely követőjétől) egy olyan tanulmányt is, melyben az itt leírt helynévvizsgálati modell működését egy nagyobb, zárt korpuszon (pl. egy járás helynévanyagán) demonstrálná.

A disszertáció alapvető meghatározója a rendszerszemlélet. Nyomon követhetjük egyrészt azt, hogy bizonyos elemtípusokból hogyan épülnek föl nyelvi, névtani részrendszerek, majd ezekből makrostruktúrák; másrészt azt is tudatosítja a szerző, hogy a részrendszerek hogyan hatnak egymásra, illetőleg a létező modellek miképp determinálják a születő új neveket. Az egyedi és általános viszonyának állandó szemmel tartása, az oknyomozó hajlam, a szinkronia és diakronia szempontjának módszeres érvényesítése élővé, mozgékonyá, dialektikussá teszi a művet, feledtetve az elmúlt évtizedek nem ritkán unalmas taxonómiába fulladó vagy az ósdi, ellentmondásos tipológiákba reménytelenül

belegabalyodott névtani leírásait. Mindennek persze előfeltétele egy jól átgondolt alapszisztéma adekvát fogalmi rendszerrel, kidolgozott, definiált terminológiával. Ama nem szűnő tapasztalásunk, hogy Hoffmann István magabiztosan uralja anyagát, s nemcsak maga igazodik el a maga teremtette rendszerben, hanem másokat is simán, zökkenőmentesen kalauzol, jelentős részben éppen a szilárd alapvetésnek köszönhető. Éleslátás, tehetség és kemény munkával kiérlelt gondolatok jellemzik a disszertációt. Az olvasó „komfortérzetét” az is fokozza, hogy hagyomány és újítás harmonikus egységbe olvad. Az általa vágott csapáson a gondolat könnyen halad előre, s az együttgondolkodást természetes módon követi az olvasó részéről a kérdések továbbgondolása. Megítélésem szerint az értekezés nemcsak alapját képezheti szerzője tudományos minősítésének, hanem apróbb igazításokkal azonnal kiadható és kiadandó. Az alábbi megjegyzéseim tehát úgy is felfoghatók, mint szakmai széljegyzetek egy nyomdai szerkesztés előtt álló kéziratához. Egy csokorra való kérdés, helyeslés, ellenvetés vagy továbbvitt gondolat. Sorrendjük a dolgozat menetét követi.

Az értekezés bevezető szakaszában tudománytörténeti áttekintés olvasható „Rendszer és szintézis helynévkutatásunkban” címmel, amely bár az összegző típusú munkák szemléjére törekszik, mégis nyomon követhetők általa a magyar névtudomány főbb vonulatai. A 19. század második felének és a 20. század elejének szükségszerűen változatos képe szerintem kiegészítendő a Jankó Jánosra való rövid utalással. SZABÓ T. ATTILA szerint „Jankó a régi és az új határmezsgyéjén állva, egyaránt tekinthető a XIX. századi helynévkutató módszereket összefoglaló, tökéletesítő vagy pedig az újabb magyar helynévgyűjtés és feldolgozás kezdetét hirdető kutatónak.” (A magyar helynévkutatás a XIX. században. II. kiadás: SZABÓ T. ATTILA Nyelv és település c. kötetében. Bp., 1988. 65.) – A 20. század második felének törekvéseit jellemezve Hoffmann István többek között a következőket írja (10): „A Kniezsa-Bárczi-féle történeti helynév-tipológia belső ellentmondásait, főleg kronológiai tekintetben képviselt merevségét a történész Kristó Gyula próbálta feloldani”. Kniezsát és Bárczit valóban Kristóval együtt érdemes olvasni – Kristót viszont MAKKAI éleslátó recenziójával együtt (Nyr. 103: 97–106).

Kázmér Miklós tipológiai rendszeréhez érve – melynek közismerten az alap- és megkülönböztető elemek szétválasztása a lényege – a következőket írja (17–8): „A fogalom értelmezését azonban a történeti és leíró szempontok kérdése nehezíti. Az alapelem nála egyrészt keletkezéstörténeti kategória ..., másrészt szerkezeti fogalom ... Az értelmezés bizonytalanságából fakadóan kénytelen felvenni a kettős funkciójú elemek csoportját.” (Hasonlóan a 86. lapon.) Lehet, hogy a kritika jogos. Mindenesetre én azt tapasztaltam, hogy Hoffmann István többet bajlódott ezekkel a kétarcú -s képzős alakulatokkal, mint Kázmér, ennek ellenére beletört a bicskája néhány kritikus név osztályozási kísérletébe. Nem azért, mert rossz a kitalált rendszer, hanem olyan bonyolult a nyelvi valóság, hogy minden részletét nem tudjuk feltárni. Az ilyen problematikus alakulatok számára nem hiba külön osztályt vagy rovatot nyitni. Tekinethetnénk ezeket olyan „parkolóhelyeknek”, ahol azok

az adatok állnak, amelyek a besoroláshoz szükséges további információra várnak.

Ami pedig a szinkrón és diakrón szempontok érintkezését, „keveredését” illeti: jogos a szétválasztásuk, de csak egy bizonyos határig. Ha nagyon szigorúak lennénk, a Kázmérre kimért szemrehányással Hoffmannál is előhozakodhatnánk, pl. imígyen: „a derivációval alkotott nevek kategóriája nála egyrészt keletkezéstörténeti, másrészt szerkezeti fogalom”. Lehet, hogy ő ez ellen tiltakozna – a kategória- és terminusalkotása is a szétválasztásra irányul –, vég eredményben azonban a nevek leíró nyelvtani analízise a „Történeti vizsgálat” fejezetében teljeseedik ki. Mindez valószínűleg azért van, mert a két nagy elemző egység („Szerkezeti elemzés” – „Történeti vizsgálat”) nem pontos tükrösképe egymásnak a szinkrónia és a diakrónia szempontjából, hanem részben komplementerek. Az első részt a névszerkezeti vizsgálat uralja, a másodikat a szélesebb értelemben vett grammatika. Lehet persze sarkosabbra gyalult rendszert is kimunkálni, de az nem biztos, hogy közelebb fog kerülni a nyelvi valósághoz. Hoffmann István szisztémája számomra eléggé meggyőző, és valóban „egy lehetséges” útját kínálja a magyar helynevek elemzésének. Mielőtt azonban ennek részletéről véleményt nyilvánítanék, ki kell térnem az értekezés bevezető szakaszának néhány elvi, ill. gyakorlati kérdésére.

A 38–39. lapon kerül elő első ízben (majd később ismételten: 48, 51 stb.) RUDOLF SRAMEK nyomán a *toponímiai norma*, a *megnevezési modellek*, illetve ezzel összefüggésben a *helynevek rendszerszerűsége* kérdése. Létező, fontos dolgokról van szó, beszélni kell róla. A nyelvtudomány más területein is élénken foglalkoztatja a kutatókat a rendszer és a norma problémaköre, de a viták még nem zárultak le. Egyelőre a nyilatkozatok egy része megreked az elvi deklarációk szintjén, s a részletező vizsgálatokat meghagyja a jövő számára. Hoffmann István pozitívan, ugyanakkor kellő mértéktartással viszonyul a témához, s megpróbál néhány konkrétummal is hozzájárulni a kutatáshoz. Messzemenően egyetértek azzal az óvatos figyelmeztetésével (46. lap), amely a nevek lexikális természetére hivatkozva a rendszerkapcsolatok lazaságára utal. Ezt a gondolatot továbbfolytatva azt mondhatjuk, hogy a nyelv rendszerszerű és rendszertelen jelenségek halmaza, ill. állandó harca, egyensúlyok és egyensúlytalanságok folyamatos változása térben, időben, részrendszerben egyaránt. A nyelvész mindig a rendszert keresi, de soha nem tévesztheti szem elől a rendszertelenséget sem.

Hasonló a helyzet a nyelvi normával, azon belül a toponímiai normával is. Ha a normát követendő szabályszerűségek összességéként határozzuk meg, nem szabad arról sem megfeledkeznünk, hogy vannak kemény törvényszerűségek, vannak tendenciaszerű jelenségek és éppen formálódó, az esetlegességből kilépő (vagy teljesen esetlegesnek tűnő) jelenségek. A problémák főleg a gyakorlati elemzésben várhatók: meg tudjuk-e mondani, hogy mi a szabályos és szabálysértő, nem normatív forma? A ritka névegyedek szabályosak vagy szabálytalanok? Egyáltalán: mennyire jellemezhető mennyiségi mutatókkal a norma? Tehetünk-e ilyesféle – legalább a relativitás szintjén mozgó – meg-

jegyzéseket, hogy: minél gyakoribb, annál szabályosabb és fordítva? További kérdések lehetnek, hogy a nevekben jelentkező normajelenségek mennyire névspecifikusak, mennyire mutatnak táji vagy csoportnyelvi függőséget, milyen kapcsolatban állnak az egyéni és kollektív névismerettel stb. E kérdések egy részét a disszertáció is érinti, de nálam egy fokkal optimistábban látja a megoldás lehetőségeit. Magam szkeptikus vagyok a nyelvjárások mintájára alkotott „névjárások” kategóriájával is. A nevekben jelentkező táji különbségeket nem vitatom, sőt az egyik legizgalmasabb kutatási területnek tartom, de az a meggyőződésem, hogy legfőljebb jelenséghatárokat tudunk megrajzolni, névjárásokat nem (a 48. lap derűlátó jóslatával szemben). Még ingoványosabb területre lépünk, ha a „nyelvterület egyes részeinek toponímiai normájában megmutatkozó jelenséghatárok alapján” tesszük ezt.

A névszerkezeti elemzés előtt még képet kapunk a helynévfajtákról is. A víznevektől kezdődően az építményszakig bezárólag 7 fő kategóriával és számos kisebb csoporttal ismerkedhetünk meg. Én a mikrotoponimákon túl a tájnevekkel foglalkoztam behatóbban, ezért az osztályozás idevágó részeihez szólok hozzá. A tájnevek a 4. kategóriát alkotják (60), de már az előző csoportban, a domborzati nevek között feltűnnek ilyenek, mint hegységek (3.1.), síkságok, alföldek nevei (3.5.). Vajon az *Alföld*, *Felföld*, *Hegyhát* típusú neveknek hol lesz a helyük: a domborzati vagy tájnevek között? Még nagyobb gondot okoznak a kettős motivációjú nevek. A *Cserhát* első eleme például a növényzetre, utótagja a domborzatra utal. Hoffmann István osztályozása az erdőneveket egységesen a tájnevek közé sorolja, még akkor is, ha egészen kis képződményekre vonatkoznak. Egészen pontosan: ide tartoznak (4.2.) az „erdők, ligetek, bokros helyek, erdőrészek: vágások, irtások nevei”. Az a véleményem, hogy a *tájnév* terminust meg kell hagyni a történetileg kialakult és széles körben alkalmazott jelentésben: „tájegység neve”. A (4.3.) mocsarak, lápok, nádasok, nevei csoportját is csak azzal a megszorítással hagynám itt, hogy a legalább 2–3 falu határán átvonuló denotátumok megnevezései jöhetnek szóba. Vagyis a tájnevek közül kizárandók a mikrotoponimák, mert azoknak főleg a határnevek között van helyük. A 4.4. pont „mikrotájak nevei”-vel nem tudok mit kezdeni, mivel se példa, se definíció nincs mellékelve. A földrajztudomány ugyan számon tartja a kistáj – középtáj – nagytáj kategóriákat, de nem tudom, hogy Hoffmann István erre gondolt-e, mivel a mikrotájnevek (zárójeliesen) a „valódi” tájnevek szinonimájaként szerepelnek. De az sem derül ki, hogy mi a valódiság kritériuma. Igaz, a szerző nem tett ígéretet definíciókra, és joggal hívja fel a figyelmet bizonyos kutatások hiányára. – Új, hasznos kategória a (2.) vízparti helyek nevei, bár itt is lesznek majd gyakorlati gondok (a partszakaszok, árterületek általában ligetek, rétek gyümölcsösök).

Szépen kidolgozott rész a „Szerkezeti elemzés” c. fejezet, melyben a névrészek szerinti tagolódásról és névrészfunkciókról esik szó, ügyesen továbbfejtve a korábbi szakirodalom névszerkezeti elképzeléseit (l. pl. a megnevező funkcióról mondottakat: 79). Két apró megjegyzésem: a *Farkas-oldal* nem csak a tekintetben bizonytalan motivációjú név, hogy sok farkas élt-e ott, vagy talán

egy farkas széttépett egy állatot (→ eseménynév), hanem komolyan szóba jöhet a növényzet szerepe is: létezik egy *farkasalma* nevű erdei növény, mely sok helyen vált a helynévadás alapjává, de a megnevezésben csak előtagjával vett részt (75). A következő lapon szereplő *Tücsöknyerítő* szerintem nem homályos motivációjú: a tájban élő állat jellegzetes hangadása szolgált alapjául (vö. pl. *Békarikató*). – A 133. lapon olvasható *Cinegéres* nyilván véletlen elnézés folytán került a növények közé. Hasonló figyelmetlenség lehet a *Csárdánál* ragszilárdulásos névalak szerepeltetése a szószerkezetek között (97). Kérdés, hogy ugyanitt (igés) szerkezetnek tekinthetők-e a *Halesz*, *Bárnevolna*, hiszen nem szintagmatikus szerkezetből származnak, hanem szervetlen szókapcsolatból.

A „Történeti vizsgálat” c. nagyfejezet (99 kk.) valójában k e l e t k e - z é s t ö r t é n e t i vizsgálat, amely szervesen egybeépül egyfajta kategoriális elemzéssel. Első fejezete a „Grammatikai szerkesztéssel alkotott nevek” címet viseli, ami tulajdonképpen szintagmatikai osztályozást jelent. Tekintettel arra, hogy a *grammatikai* szerkesztés igen tág fogalom, amely például hagyományosan a derivációt is magában foglalja, célszerű megmaradni a *szintagmatikus* jelző mellett. Ez a többi azonos szintű kategóriával is korrelál, különösen akkor, ha a „*Derivációval* alkotott nevek” csoportját „*Morfematikai* szerkesztéssel alkotott nevek”-re változtatjuk. Hiszen a helynévképzéssel, névszójelekkel, határozóragokkal való névalkotás egyaránt morfematikai művelet (sőt a névutózásnak is helyet találhatunk a morfematikában). Így nem kellene a terminológiai hagyománnyal sem szembeszállni, amely tudvalevőleg a *deriváció*-t a képzésre foglalta le.

A helynévképzés fejezetéből szeretném kiemelni azokat a finom megfigyeléseket, amelyek a földrajzi köznevekkel való szoros összefüggésre utalnak. A *nádas*, *füzes* utótagú nevek például úgy keletkeznek, hogy a korábban lexikalizálódott -s képzős formák mint kész panelek épülnek be a toponimákba, szemben például egy *Bogáncsos*-féle lexémával, amelyben az -s képző a helynévadás pillanatában csatlakozik a tőhöz, tehát tényleges helynévképző. Hasonló alapon névszerkezeti különbségek is létrejöhetnek; jó példa erre a *Bitvára dülő* és a *Töltésre nyúló* nevek különbsége, ahol a dülő főnevesülése miatt az első esetben már nem elliptikus, hanem teljes szerkezetű, kétrészes névvel számolhatunk. Tekintettel arra, hogy a képzett szavak földrajzi köznévvé való ártértekelődése fokozatos nyelvtörténeti folyamat, sokszor nehéz megítélni a lezáródást. Ez – ahogy Hoffmann István többször is hangsúlyozza – névszerkezeti bizonytalansághoz is vezet. – A -ka/-ke helynévképzős alakulatok között felsorolt *Tóka* (137) tapasztalatom szerint néhány vidéken tájszóként, földrajzi köznévként is létezik (vagy létezett), de ennek részletesebb filológiai dokumentálása a jövő feladata. – A kocsmanevek között megfigyelhető *Becsalí*, *Betéri*, *Lebuki*-félék (136) játszi képzéssel alakultak, a bennük levő -i szuffixum szerintem nincs kapcsolatban az ómagyar -i helynévképzővel (*Apáti*, *Horhi*), így az alábbi kronológiai következtetés is alapját veszíti (136): „Az -i képző tehát nemcsak a korai ómagyar településnevek alkotásában játszott szerepet...,

hanem – funkciójának részbeni átértékelődésével – ma is eleven helynévképzőnk.” Az is további vizsgálatra szorul, hogy a *Horhi*, *Kereki*-féle nevek *-i* képzője valóban az *Apáti* típusúak analógiájával született-e (uo.), vagy tőlük függetlenül elliptikusan. Szerintem akkor járunk közelebb az igazsághoz, ha mindkettő lehetőségével számolunk. Ellenkező esetben megtagadnánk a közönséges *-i* melléknévképző működését a helynévadásban, és az *-é* birtokjelből átminősült *-i* helynévképző kizárólagosságát hirdetnénk. (Egyébként az analógia fontosságáról teljesen egyező a véleményem a szerzővel, legfeljebb ő elegánsabban – divatosabban? – *modellhatásról* beszél.)

Az analógia egy sajátos fajtája működik az *i n d u k c i ó s* *n é v a d á s* során is. Ez a szellemes új kategória Hoffmann István találmánya. Olyasféle esetekről van szó, mint amikor Sáska határában egy *Kőember* nevű szikla közelében egy másik helyet *Kőasszony-sziklá*-nak, egy harmadikat *Vénember-hegy*-nek neveznek (209). Hasonló jelenségekre idáig a magyar szakirodalomban a személynévadásban figyeltek fel, és *névvonatköztetés*-nek nevezték el (pl. amikor az ómagyarban két szakácsot *Kevereg*-nek és *Zavarog*-nak, vagy egy testvérpárt *Töttös*-nek és *Vesszős*-nek nevezték el). Rokon jelenség még ezzel az utcanévadásban megfigyelhető homogén névbokrok kialakítása (pl. virágnevű utcák egymás mellett). Nem sorolnám viszont az indukciós névadás esetei közé a *Tizesmalom* > *Tüzesmalom* változást, mivel itt nem egy másik név asszociációs hatásáról van szó, hanem a népetimológia egyik esetéről, a név belső átformálódásáról. A szerző azon vélekedése, hogy „az indukáló maga az alapnév” (uo.), szerintem önellentmondás. Az indukciós névadás értelmét mindig egy másik helynév létezése, hatása adja meg.

Bő gyűjtemény van még a sok szép, találó megfigyelésből, de ezek további részletezésétől el kell tekintenem. Szeretném azonban felhívni a figyelmet két nagyon szemléletes ábrára, amely a névalakulások alkalmanként megfigyelhető rendkívüli bonyolultságát demonstrálja (182: *Varjas-hegy* stb., 248: *Mohostói-dűlő* stb.). Ehhez hasonlóak a könyvváltozatban nagyobb számban is elkelnének. – Végezetül kiemelésre kívánczik az értekezés gördülékeny, olvasmányos stílusa, csiszolt értekező prózája, logikus, szinte didaktikus gondolatvezetése. A szerkesztés példaszerűen szép, legföljebb a mű első felét lehetne több tagoló számmal, betűvel még áttekinthetőbbé tenni.

Az elmondottak alapján a disszertációt mind tartalmi, mind formai tekintetben messzemenően alkalmasnak tartom nemcsak vitára bocsátásra, hanem általa a kandidátusi fokozat elnyerésére is.

JUHÁSZ DEZSŐ

Válasz Mező András és Juhász Dezső opponensi véleményére

Bármely komolyan vehető tudományszak – Mező Andrásnak a névkutatásra vonatkoztatott szavai szerint – sokféle lehetséges rendszert tart számon. Ráadásul minden tudománynak számolnia kell azzal is, hogy a valóság bármely részletéről rajta kívül még sokféle tudományterületnek lehet fontos mondanivalója; többféle vizsgálati irány, lehetőség érvényesítheti szempontjait. Igaz ez a nyelvre s annak egy nagyon vékony szeletére, a helynevekre is. A természetszerűen adódó sokféle (filozófiai, logikai, történettudományi, lélektani stb.) érdeklődés egyike csupán a nyelvészeti megközelítés, amely szintén különféle lehetséges szinteket ismer a nyelvi jelek eme sajátos csoportjának megmutatására. A nyelvészeti közelítésmód is igen sokszínű lehet tehát, s mindegyiknek van létjogosultsága, nemcsak akkor, ha új ismereteket tár fel, hanem abban az esetben is, ha ugyanazt új levezetéssel éri el. Ezek az elemzések nem feltétlenül egymást kiegészítő jellegűek – legalábbis a szó logikai értelmében –, de nem is zárják ki egymást.

Bármely tudományban szerencsétlen azonban minden olyan megközelítés, amely nem vonatkoztatható egy másik szempontrendszerre, nem hozható kapcsolatba egy más fajta értelmezés elemeivel, kategóriáival. Ez fogalmi zavarokhoz, szembesíthetetlenséghez, végső soron pedig – akár egy szakmán belül is – a kutatók közti kommunikáció megszűnéséhez vezethet. Erre a nyelvtudomány hazai és nemzetközi, régebbi és újabb történetéből is bőséggel hozhatnánk példákat.

Dolgozatommal a magyar helynevek elemzéséhez újfajta elemzési keretet, elméleti modellt igyekeztem teremteni, abból a megfontolásból kiindulva, hogy a kutató feladata nem lehet más, mint hogy mindig újabb és újabb lehetséges megközelítéseket keressen, olyanokat, amelyekkel bizonyos, addig kevésbé megragadó jelenségek ezután jellemzőbb módon válnak bemutathatóvá. Örülök annak, hogy bírálóim e szándékomat nemcsak dolgozatom (al)címéből olvasták ki, hanem munkám egészéből is.

Törvényszerű, hogy a vizsgálódó kutató e nézőpontkeresésben megfogalmazza viszonyát az addigi megközelítésekhez. Rendkívül fontos jelzés számomra, hogy opponenseim szerint is sikerült érvényesítenem arra irányuló szándékomat, hogy a tudománytörténeti előzményekből lehetőleg felhasználjak minden olyan lényeges eredményt, gondolatot, amely saját nézőpontom szerint is érvényesnek mutatkozott. Szilárd alapokat egy elméleti konstrukcióhoz csak az elméletileg és gyakorlatilag időállónak bizonyult értékekből lehet építeni.

Ilyen – bírálóim által is helyeselt – megfontolásból támaszkodtam egyrészt bizonyos szintetizáló teljesítményekre, másrészt az adatfeltáró kiadványokra és (harmadik fő forrásként ezt is megemlítenédnek tartom) a részlettanulmányok gazdagságára. Az analízis és a szintézis természetesen nem válhat el élesen a névkutatásban sem, hiszen a helyneveket elemezve akkor lehetünk igazán eredményesek, ha a más földrajzi nevekhez való viszonyukat, egyezéseiket,

különbségeiket mutatjuk be: azaz egy szisztéma elemeként, rendszertagként értelmezzük őket. Azt azonban, hogy figyelmét az egyes jelenségek finom részleteire, vagy a rendszer nagyobb erővonalaira fordítja-e inkább a kutató, egyéni érdeklődése, habitusa, céljai határozzák meg. E tekintetben egyetlen elvnek kell maradéktalanul megfelelnie: analízis és szintézis csakis egymás által létezik.

Dolgozatomban a rendszer felől igyekeztem megközelíteni az elemeket, vállalva azt, hogy az ilyenfajta vizsgálat akkor nyeri el teljes érvényét, munkahipotézisből akkor válik igazán reális eredménnyé, ha nagyobb névadatmennységgel is szembesítik a lehetséges szempontokat, kategóriákat. Jó példánk van azonban arra, hogy egy hasonló módszert alkalmazó dolgozat, a Lőrincze Lajosé (Földrajzneveink élete) akár e nélkül a szembesítés nélkül is tartósan jelentős hatást fejthet ki egy tudományterületen. A hasonló céllal írott munkák közül kétségkívül ez a mű hatott rám legerőteljesebben, még ha a konkrét kategóriákban, fogalmakban talán kevésbé is tükröződik ez.

Mező András dolgozatom egyes megjegyzései alapján talán joggal kéri számon rajtam, hogy Inczeffi Géza elemzési módszere iránt nagyobb megértést is tanúsíthatnék. Az erről alkotott véleményem szándékom ellenére tűnhet föl ilyen negatívnak, hiszen úgy gondolom, hogy az ő „mikrotoponimákra vonatkozó, igen gazdag, sokszálú kutatásai” fontos részei a magyar névtannak, s hogy „Inczeffi névtani munkásságának több tucatnyi tanulmányát a sokszínűség, a tematikus összetettség jellemzi. Számítalan finom megfigyelése nem mellőzhető a későbbi kutatók számára sem” (Értekezés 18). Nem tagadom azonban, hogy mások összefoglalásai – a Lőrinczéén kívül például a Benkőé vagy a Kázméré –, talán az alapállás, a célok nagyobb fokú hasonlósága okán, megtermékenyítőbbek voltak számomra.

A korábbi szakirodalomból a dolgozatomba beépíthető gondolatok értéklésében természetesen igyekeztem a tudománytörténeti összefüggésekre is tekintettel lenni, hiszen ezekből kiszakítva értelmezhetetlenek, s ezáltal értéktelenek maradnak számunkra a korábbi idők eredményei. Igaz ez Mező Andrásnak ama megállapításával kapcsolatban is, amely az elmúlt két évtized helynévelméleti kutatásainak viszonylagos hiányát azzal (is) indokolja, hogy a magyar névkutatók a helynévgyűjtés hatalmas feladatával voltak elfoglalva. Ezt az időszakot magam is már nem csak mint tudománytörténetet, hanem mint számomra is adott valóságot éltem meg, így saját névgyűjtő munkámon keresztül is helytállónak érzem bírálóm szavait.

Igazat adok Mező Andrásnak a tekintetben is, miszerint A helynevek keletkezése c. fejezet a dolgozat egészébe kevésbé szervesen illeszthető bele. Meg kell azonban azt is említenem, hogy e témakört nem csak azért iktattam be munkámba, mert a legtöbb helynév-tipológia a név kialakulásának sajátosságait veszi az osztályozás alapjául. Célom volt vele az is, hogy az általam használt leírási keret jobban elhelyezhető legyen a kutatások sokféleségében oly módon, hogy fogalmi hálóm sarkpontjait rögzítem az érintkező fogalmi készlet nemegyszer ingoványos talaján. Így e fejezetben mintegy a modellalkotási kísérlet előtanulmányaként a helynevekről vallott felfogásom főbb vonásait is alkalmam nyílt bemutatni.

A modellalkotáshoz nélkülözhetetlen az alkalmazott kategóriák pontos körülhatárolása, illetőleg megnevezése. A terminusalkotás látszólag egyszerű feladat: sokak szerint bizonyos tekintetben a tulajdonnévadásra emlékeztet. Egy-egy kifejezést valóban jó terminussá azonban a definiálás önmagában nem emel, a tágabb összefüggések közé való besimulás képessége is feltétele a terminus elfogadásának. Dolgozatomban nem törekedtem feltétlenül zárt, elkülönült névtani terminológia megteremtésére: terminushasználatommal is igyekeztem hangsúlyozni vizsgálódásaim nyelvészeti természetét. A terminológia azonban gyakran rákényszerít az idegen szók nem mindig kívánatos többletére is. Elfogadhatók Mező András javaslatai a terminológiai szinonimitás továbbvitelére a *névköltöztetést* illetően; szándékosan nem magyarítottam azonban – ugyanis magam kissé más fogalmi rendszert használok – az *onimizáció* és a *transzonimizáció* szakszavakat, mivel ezeket csupán az orosz nyelvű irodalom ismertetése kapcsán említem.

Igazat kell adnom Juhász Dezsőnek abban, hogy néhány esetben nem sikerült megoldanom a terminusoknak a hagyományos nyelvtudományi terminológiával való egyeztetést. Örömmel fogadom el javaslatát, s a továbbiakban a *grammatikai szerkesztéssel alkotott nevek* helyett a *szintagmatikus szerkesztéssel alkotott nevek*, a *derivációval alkotott nevek* helyett pedig *morfematikai szerkesztéssel alkotott nevek* terminust használom. A *modellhatás* kifejezést szándékom szerint dolgozatomban nem divatosság okán használtam, hanem az *analógia* fogalmától eltérően értelmezve. Az analógia a nyelvi rendszer öncsiszoló mozgásként nagyon általánosan a nyelvi minták szerinti átalakulást jelenti, amely konkrétabban egy-egy jelenségtípus párhuzamteremtő erejében nyilvánul meg. A modellhatás ennél egyrészt szűkebb jelentésű: csak a helynevek rendszerére alkalmazom; másrészt viszont komplexebb, mint az analógia, mivel a modellhatásban a névszerkezeti (funkcionális és morfológiai) típusoknak, modelleknek az összessége, egész rendszere nyilvánul meg.

Juhász Dezsőnek a helynévfajták rendszerezését illető megjegyzései valós alapját az a körülmény adja, hogy nem vállalkoztam e körben az egyes kategóriák definiálására. Ebben a korábbi szakirodalom általános gyakorlatát követem: egy-egy fogalmi jegy kiemelésével, az alosztályok korántsem teljes felsorolásával kívántam érzékeltetni a rendszer tartalmát. A tájnevekről írott monográfiájában éppen bírálóm mutatott rá a helyfajták pontos definiálásának szükségességére, s adott egyben mások számára is követhető mintát. Igaz ugyanakkor az is, hogy a teljes rendszer definitív bemutatása bizonyos előfeltételekhez van kötve. A helynevek nyelvészeti elemzése szempontjából nem az az igazán lényeges kérdés, hogy a helyfajtákat milyen logikai rend szerint írhatjuk le, hanem sokkal inkább az, hogy ez a rendszer hogyan tükröződik a tulajdonnevekben megfejtendő földrajzi kéznevekben. A helynevek helyfajták szerinti osztályozásában a különböző típusú helyeket jelölő elemkészletnek, a földrajzi közneveknek jelentős szerepük lehet. E szavak teljes körű feldolgozása mindeképpen megkönnyítené egy ilyen kategorizálás megvalósítását.

Ugyanakkor számolnunk kell azzal is, hogy az egyes helyneveknek a helynévfajták közé történő besorolása eleve csak viszonylagos lehet. Egyrészt gondolkodásunk relativitása következtében (pl. a *domb-ság* és a *hegy-ség* fogalmi

jegyei nem adhatók meg abszolút különbségként), másrészt pedig amiatt, hogy a tulajdonnévvel megjelölt helyek nem individuálisan létező, elkülönülő egyedek. A névadó ember ugyanazt a helyet többféle megjelenésében is szemlélheti: egy erdővel borított domb mindkét minőségében kaphat nevet (*Homok-domb – Akácos*). Az ilyen esetekben mindegyik név a megfelelő névfajtába, tehát a dombok nevei, ill. az erdők nevei közé besorolva tárgyalandó, hiszen az arra a kategóriára jellemző névmodellek jegyeit viselik magukon. Juhász Dezső példái közül a *Hegyhát* 'Baranya megyében lévő dombvidék' tájnévként tárgyalandó, míg egy bármely *Hegyhát* 'X település határában levő kiemelkedés magasabb része' a határnevek közt veendő számba. A mikro- és a makronevek elkülönítésére valóban nagy gondot kell fordítanunk. Helytállóak Juhásznak a tájnevekkel kapcsolatban tett megjegyzései: természetesen csak a több településen áthúzódó erdők, mocsarak, lápok nevei sorolhatók ide (pl. *Ecsedi-láp*), a többi ilyen név a mikrotoponimák között tárgyalandó. Kategóriám értelmezésében mindemellett a hiányolt példák közlése is sokat segített volna az olvasónak.

Bírálóim több megjegyzése kapcsolódik a képzett helynevek körébe. A helynevekben előforduló képzők gyakorisága, sokfélesége és funkcionális tarkasága alapján joggal mondható, hogy a téma áttekintő feldolgozása önálló disszertáció tárgya is lehetne. (Nagyszerű példát mutatott erre B. Lőrinczy Éva az *-s ~ -cs* képzővel alakult ómagyar kori névanyag feldolgozásával.) Magam a dolgozatomban – vállalt feladatomnak megfelelően – csak madártávlati képet adhattam a magyar helynevek rendszerének egészéről. Ilyen távolságból a finom részletek természetesen nem látszanak. Néhol (pl. a szerkezeti változások összefonódását bemutató ábrákban) megkíséreltem érzékeltetni, hogy tudok ezek létezéséről, másutt azonban megfogalmazásom tömörsége, ábrázolásom szükségszerű vázlatossága túlzottan is sommásnak mutatja – szándékom ellenére – véleményemet: az *-i* képzőről mondtak kapcsán jogosan hívta fel erre figyelmemet Juhász Dezső.

Szükségesnek tartom, hogy bírálóim néhány, kevésbé széles összefüggéseket mutató megjegyzésére is válaszoljak. Mező András szerint a névrészfunkciók között említett esztétikai és konvencionális funkció egybeesődik, s célszerűbb a konvencionális funkció alcsoportjában egyesíteni őket. Elfogadom javaslatát, hiszen elküönítésükkel némileg a névstatistikai elemzés síkjának fogalomkészletét elegyítettem a funkcionális elemzésével. Szintén Mező András meggyőző példája (*Mátészalka*) alapján enyhítendő megfogalmazásom kategorikus jellege a mellérendelő összetétellel alakult jelek névhasználatlaltal is igazolt természetes eredetével kapcsolatban. Juhász Dezső a *Tizesmalom > Tüzesmalom* változást inkább a népetimológia körébe sorolná; ennek lehetőségét dolgozatomban magam is felvettem (Értekezés 212). Bírálóim további kisebb pontosításait, amelyek arra utalnak, hogy milyen aprólékos figyelemmel tisztelték meg munkámat, őszintén köszönöm, s remélem, figyelembe is vehetem őket munkám esetleges kiadásakor.

Végül még egy általánosabb természetű – főleg Juhász Dezsőtől részletezett – kérdéskört kell érintenem: a normáét. A névadási normát úgy értelmezem, mint egy-egy névközösség által elfogadott, használatba vett névalkotó elemek

és (különböző szintű) produktív névalkotó szabályok összességét. E normát egzakt módon megragadni másban nem tudjuk, csak abban, amiben ezek az elvont értékek objektíválódnak, megtestesülnek: a névközösségek által létrehozott helynevek rendszerében. E normában – mivel nyelvi jelenségről van szó, s a nyelvre univerzáléként jellemző a területi differenciáltság – földrajzi eltérések is mutatkozhatnak.

Magam is úgy vélem – egyetértve Juhász Dezső gondolatmenetével és Mező András utalásával –, hogy e téren legfeljebb jelenséghatárokat tudunk megrajzolni. Ezt szándékoztam a dolgozatomból Juhász által kiemelt mondatomban is hangsúlyozni: „a nyelvterület egyes részeinek toponímiai normájában megmutatkozó jelenséghatárok” felderítése lehet e tekintetben legfeljebb célunk. Soha nem gondoltam, hogy a „névjárások” a nyelvjárások mintájára közvetlenül bemutathatók lennének. A dialektusok megragadhatóságát leginkább adó hangtani jelenségek a nevek lexikális rendszerében nem relevánsak. Másrészt azt is látjuk, hogy a nagy nyelvjárásterületek és az egyes grammatikai, lexikális jelenségek határai csak a legritkábban esnek egybe. A névjárások ugyanakkor lexikailag feltétlenül kapcsolódnak a nyelvjárásokhoz, mert a táji kötődésű lexémák névelemként is csak ott jelenhetnek meg, ahol közzóként is léteznek. Ha azonban a helynevek körében ezen túlmenően is be tudunk mutatni valamiféle jelenséghatárokat, akkor az a nevekben megmutatkozó táji különbségek megragadásának jó eszköze lehet. Egy ilyen típusú, a helynevek szerkezeti változásában megnyilvánuló eltérést mutattam be legutóbb, dolgozatom lezárását követően a Nyitrán megtartott nyelvészeti konferencián.

A norma bemutatása feltételezi a rendszerszerű elemzést. Teljesen egyetértek Juhász Dezsővel abban, hogy a rendszer fölfedését megnehezíti, hogy mindenütt vannak meghatározott törvényszerűségek, tendenciaszerű s ezek mellett az esetlegességből éppen kilépő jelenségek. Ráadásul az új elemek születése és a régiek megváltozása ezen folyamatok erőterében zajlik le, interferenciáik kusza sűrűségében. Ebből a kuszaságból kell kiragadnia a kutatónak a jellemző vonásokat, hiszen – Lazicziusszal szólva – a tudományos vizsgálat a típusalkotással kezdődik. Ezért szükséges a rendszert láttatnunk bármely időszak helynévállományában, s bármiféle változást is tudunk csakis a rendszer elemeinek – persze esetlegességeket is tartalmazó – mozgásaként megérteni.

Disszertációm – amelynek gondolatait tanulmányokban, egyetemi és szakmai előadásokban érleltem ki – munkámban természetszerűen lezár egy szakaszt. Az összegzéssel azonban ki is jelöltem a magam számára a feladatokat egy elkövetkező időszakra. Örülök annak, hogy munkám alapvető gondolatainak, célkitűzéseinek elfogadásával, elismerésével bírálóim megerősítést adtak számomra újabb céljaim helyességét illetően is.

HOFFMANN ISTVÁN

**Kázmér Miklós, Régi magyar családnevek szótára.
XIV–XVII. század. Magyar Nyelvtudományi Társaság,
Budapest, 1993. 1172 l.**

Kázmér Miklós nem tartozik a túlságosan sokat publikálók közé. Ám minden könyve, legyen az akár nyelvjárási olvasókönyv vagy nyelvtörténeti ismeretterjesztő útikalauz, valós igényt elégít ki – egyetemi színvonalon. Ebbe az alkotói folyamatba tartozik A »falu« a magyar helynevekben (Budapest, 1970) című könyve, mely megjelenése óta a magyar helynévi szakirodalom egyik legtöbbet idézett műve. Jelentős Kázmér egyetemi oktatói tevékenysége is, névtani szakszemináriumai – Juhász Dezső szóbeli közlése szerint – élményszámba mentek. 60 éves korában Kázmér Miklós nyugalomba vonult. Ám a bennfentesek tudták: ez a nyugalom nem alkotó tevékenység nélküli, Kázmér Miklós történeti családnévshótárt ír. Kázmér a Magyar Nyelv olvasóit 1987-ben arról tájékoztatta, hogy a szótár nagyobb részének anyaggyűjtését elvégezte, s megkezdte a szerkesztést (MNY. 83 [1987]: 59–71). Ugyanitt bemutatta a tervezett szótár elvi felépítését is. A szótárat hat évvel később, hála a támogatóknak, kézbe vehettük.

„Tájékoztató”-sal kezdődik Kázmér Miklós szótára. E bevezető tartalmazza a szótár jellegét (családnévtörténeti adattár, illetve etimológiai szótár) és célját (a magyar eredetű családnevek számbavétele ortográfiai sajátágaikkal, forrásmegadással és a valószínűsíthető etimológia megjelölésével). Ezután a szótár címének magyarázata következik. Kázmér c s a l á d n é v nek tekinti „a kételemű neveknek azt a tagját, amely jelzőként járul a korábbi egyelemű névhez”. A családnév mai értelmezéséhez szervesen hozzátartozik az öröklődés, ám a feldolgozott korszak első évszázadaira ez csak kevésbé jellemző (ugyanazt a személyt a különböző iratokban más-más jelzővel illetik, attól függően, hogy éppen melyik birtokról esik szó – jó példa erre a Kázmér által is forrásként használt Bánffy család oklevéltára [Oklevéltár a Tomaj nemzetségbeli losonczy Bánffy család történetéhez. Szerk. Varjú Elemér, Iványi Béla, I–II. Budapest, 1908–1928]). Kázmér terminushasználatával lehet vitatkozni, de aligha tudnánk jobbat ajánlani helyette.

A szerző m a g y a r családnévnek tekinti mindazokat a neveket, amelyek magyar közszóából vagy magyar tulajdonnévből (is) származtathatók, és amelyeket ezen fölül még további magyar nevek társaságában jegyeztek le. Első-

sorban azonban az etimológiai elv volt döntő számára, a lejegyzés csak másodlagos. Így fordulhatott elő, hogy a kötet borítólapján található faksimile *Stephanus Paticska* neve nem került be a szótár névállományába: a magyar névi környezetben szereplő, s feltehetően magyar nemzetiségű egyént jelölő név kimaradt, mivel a névtest a magyarból nem eredeztethető. A szerző felfogása szerint az anyaggyűjtés során kimaradtak a fordítások, a latinositott formák, a *dictus-os*, *filius-os*, *de genere* és a latin *de*+helynév szerkezetű formák és ezek kombinációi. Indoklásában Kázmér elfogadja, hogy esetenként ezek is jelölhettek már megszilárdult nevet, „de nagyon valószínű, hogy jóval ritkábban, mint a »magyar« szerkezetűek”. Itt azonban bizonyos következetlenség figyelhető meg a szerző álláspontjában: a „családnév” terminus meghatározásában még csak a jelzői szerepet hangsúlyozta, a megszilárdulás (s ami ezzel együtt jár: az öröklődés) még nem volt szelektáló kritérium. Kázmér így folytatja: „Az *alias*, *alio nomine*, *aliter*, *seu* elemet tartalmazó nevek (Valentini *Wasas alias Zabo dicto* ...) elhagyása nem szorul magyarázatra.” Nem értem ezt a mondatot (pontosabban a mögötte levő elutasító szándékot) hiszen a szerző által is példaként említett néhány eset „magyar” tagjai mind jelzők. S ki tudja, hogy az élő használatban mikor melyik részesült előnyben? Valójában ezekben az esetekben a még nem rögzült jelzők versenyével állunk szemben, s a névtan kutatója számára éppen az ilyen esetek a legizgalmasabbak (csak utalok Bárh János írására, amelyben épp egy hasonló esetet elemez – NÉ. 15 [1993]: 38–41).

Impozáns a publikált és a kéziratot feldolgozott források listája: mindezeket a két külön rövidítésjegyzék (9–19. oldal) tartalmazza. A szerző lemondott egy fontos forráscsoport, a török deterek névanyagának bevonásáról. Eljárásmódja (amiatt ti. hogy e török írással készült, s ezért a neveket sokszor önkényesen torzító forráscsoport a magyar szótörténet, morfológia, hangtan és ortográfia számára csak kevéssé felhasználható anyagot tartalmaz) számomra teljesen elfogadható. (Másként látja a kérdést Hajdú Mihály – vö. A XVI. századi nyelvjárások néhány kérdéséhez: A magyar nyelv rétegződése. Szerk. Kiss Jenő és Szűts László. Budapest, 1988. 402–8, – aki idézett tanulmányában ezen deterek hangtörténeti és nyelvjárástörténeti jelentőségét és felhasználhatóságát hangsúlyozza.)

A könyv lényegi részét a szócikkek teszik ki (21–1172). Nézzük meg példának okáért a *Hegedűs* szócikket! Félkövérrrel szedve a köznyelvben használatos kiejtés szerinti alak áll az élen. Ezt a legkorábbi adat, az 1394-ből származó *Stephano Hegedus* követi. A majd két és fél hasábon sorjázó további alakok a név számos írott (s ami ebből következik: ejtésbeli) változatát adják. A szerző eljárás módja (rövidítéseit úgy alakította ki, hogy ezek lehetőleg utaljanak a lejegyzett név földrajzi környezetére is) alapján láthatjuk, hogy a név országonosan elterjedt volt a középső és újkorban. A név etimológiája könnyen belátható: hegedűn játszó zenészt jelölt, s mint ilyen, a foglalkozásnév kategóriába tartozik. A szócikk végi utalás elvezet egyéb, hangszerek nevéből alakult családnevek felé is.

Kázmér a többi szócikkben is a bemutatott példa szerint jár el, a különbség csupán mennyiségi: vannak jobban adatolt és kevésbé adatolt nevek s ennek következtében az egyes szócikkek terjedelme különböző.

Az ismertetés befejeztével rá kell térnünk az értékelésre. A következő kérdésekre kell választ találni: szükség van-e erre a szótárra, pótol-e valamiféle hiányt? S ha igen a válaszuk, akkor azt a kérdést is fel kell tennünk: hogyan oldja meg vállalt feladatát, mire jó egyáltalán?

Mindeddig sem jelenkori sem történeti (relatív) teljességre törekvő magyar családnévszótárunk nem volt. Kázmér műve tehát ún. alapkönyv, az első összegző gyűjtemény. Mai családneveink jelentős része a Kázmér által felgyűjtött korszakban alakult ki, így tehát a legtöbb magyar nevű polgár haszonnal forgathatja, és remélhetően sikerrel találja meg benne saját nevét. Röviden: hiányt pótló mű, amint erre Kiss Lajos is rámutat (Nyr. 118 [1994]: 254). A Régi magyar családnévek szótára azonban nemcsak (sőt úgy gondolom első-sorban nem) a nagyközönségnek készült. Kincsesbányája lehet – a szerző vélekedése szerint is – a magyar ortográfiai, hangtörténeti, alaktörténeti és szótörténeti kutatásoknak. Több írásában maga Kázmér mutatott rá, hogy e nevek a dialektológiának, a nyelvföldrajznak is hasznos útmutatói lehetnek (NÉ. 11 [1986]: 27–30, MNy. 83 [1987]: 474–80, BenkőEml. 327–31).

A Névtani Értesítő olvasóit azonban elsősorban névtani szempontból érdekli a Régi magyar családnevek szótára. Hiszen a kötet szócikkei valójában „névcikkek”, s emiatt leginkább a névtudományi vizsgálatok számára kínálnak felhasználható anyagot. A legnagyobb érdeme ennek a szótárnak az, hogy van. S anyagával nagyon sok fáradságos keresgélés alól mentesíti a kutatót. Időrendi sorrendbe állított adatai szinte maguktól kínálnak bizonyos hangtani, morfológiai következtetéseket. Mivel családneveink egy jelentős része utónévből (keresztnévből) származik, a Régi magyar családnevek szótára a keresztnév-vizsgálatok számára is anyagot ad. Sorolhatnánk még a különböző névtani területeket, a jelen ismertetésben azonban csupán egyetlen területet kívánok kiemelni, amelynek vizsgálatára e szótár különösen alkalmas, s ez a tipológia kérdése.

A szavak etimológiai vizsgálatához három adat áll rendelkezésünkre: a szó alakja, jelentése és a denotátum. Ezek változásából, a történeti nyelvi adatok segítségével következtethetünk a három viszonyára, és követhetjük nyomon a szót. Mindez igaz a köznevekre. Ha azonban a helyneveket vizsgáljuk, a tulajdonnév sajátos jelentésfunkciója ti. az egyedi megjelölés (identifikáció) miatt a szó jelentése beszűkül, a forma már csak egy bizonyos denotátumra vonatkozik, s ez megnehezíti az etimológiát. Szükséges további fogódzót keresnünk, s ez az analógia: az esetleges etimológiai magyarázat esetében mindig fel kell tennünk a „van-e hasonló” kérdését. Még fontosabbá válik az analógia szerepe a személyneveknél. Itt ugyanis a jelentés specializálódásán túl a denotátum is hiányzik. Míg a *Visegrád* esetében motivált és reális, a *Kőszeg* esetében esetleg felfedhető a kapcsolat jelölt és jelölő között, addig pl. a *Papp Lajos* névben semmi sem jellemzi azt az embert, akié. S hogy ebből a névalakulathból a csa-

ládnev *Papp* lehet-e magyar, s ha igen, mi módon keletkezett, sok szempontból a tipológia döntheti el. A Régi magyar családnevek szótára alapján a régi magyar megkülönböztető nevek számos típusát, jelentésbeli csoportját különíthetjük el. Lássunk néhány példát!

Legnagyobb számban helynevekből képzett személyneveket találunk. Első csoportjuk a konkrét helységnév alapján adott névtípus. Kázmér szerint a névadás alapja lehet az onnan való származás, az ott élés, illetve az ott elhelyezkedő birtok. Nem könnyű eldönteni, hogy a három közül melyik, ez mindig az egyes adaton lenne csak vizsgálható, de ez nem feladata a szótárnak. Képzővel és anélkül is válhatott helynévből személynév, a másodikra példa a *Tarcsa* név (ez a típus eléggé ritka), az elsőre viszont számtalan példa hozható, hiszen mai családneveink jelentős részét ezek alkotják: *Tabajdi, Tabdi, Tegenyei*.

A következő jelentős csoport az apanévből kialakult másodlagos neveké. Ezek lehetnek egyházi és világi eredetűek, illetőleg képzettek és eredeti alakúak. A *Tamás* és *Talamér*, a *Tamáská* és a *Tekse*, az *Andics* és a *Tamásfi* mind külön altípust képviselhetnek.

Nem: könnyű feladat csoportokba osztani a foglalkozásra utaló neveket, hiszen itt a motiváció a munka végzője, annak tárgya, anyaga, eszköze, folyamata, eredménye stb. közti bonyolult viszonyban gyökerezik. Az egyes példák itt is mind külön alcsoport képviselői: *Takács, Pajzs, Taliga, Táblás, Téglá, Vajas, Tapasztó, Tárnok, Tizedes, Vásznas, Varsás, Sajtos* stb., stb., a példák-
nak se szeri, se száma. E csoportok összegyűjtése, szisztematizáló leírása egy egész szakdolgozat témája lehetne.

Következhetnek a külső és belső tulajdonságból eredő nevek, mint *Tar, Aszott, Hatujjú, Topa 'sánta', Öreg, Táncos, Torkos, Jós*. Kázmér itt is témakörökbe rendezi az adatokat, de erre a típusra is ugyanaz érvényes, mint a fentebb leírta: szisztematikus vizsgálattal lehetne és kellene feltárni az egyes altípusokat és a köztük megállapítható viszonyokat.

Fontos csoport még a növénynévből, állatnévből alakult neveké, vagy a szavajárási neveké.

Összegzésül: a Régi magyar családnevek szótára a hazai névtudománynak és lexikológiának jelentős teljesítménye. Minden bizonnyal fontos alapja lesz további családnév-kutatásainknak, segítségével remélhetőleg hamarosan egy új magyar családnév-tipológia állítható fel, s ezáltal sok, csak a jelenkorban kimutatható név magyar volta is tisztázhatóvá válik.

HEGEDÚS ATTILA

**Pók Judit, Szabolcs vármegye katonai leírása 1782–1785.
A Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei Levéltár Kiadványai II.
Közlemények 6. Nyíregyháza, 1992. X + 128 lap + tart.**

A Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár új sorozatot indított. Ennek első kötete Szabolcs megye. Már jóval korábban (1928-ban) Eperjessy Kálmán felfigyelt a leírásra, és a közzétételt belátható közelségbe hozta azzal, hogy a bécsi levéltárban lévő gót betűs anyagot latin betűsre translitterálta, így legalábbis a németül tudók számára ismertté tette a leírtakat. Maga a szöveg hamisítatlanul kincstári. S e „kincstári” jelleget Pók Judit remek fordítói vénával vissza is tudta adni. A katonai mérnökök nem tudtak magyarul, sokszor még az árnyalt német tudás is megkérdőjelezhető. Nemcsak osztrákok és csehek (mint a szerző megjegyzi) vettek részt a felmérésben, hanem a nevek tanúsága szerint angol (MacDermot), francia (Ponsard) és spanyol (Gomez) eredetű tisztek is. Az csak természetes, hogy a katonai szempontok dominálnak. Ismertetik a térképészet szabályai szerint a térszínformákat, a talaj minőségét, utakat, tájékoztató pontokat stb. A megye határait nem tekintik merevnek, mindenütt a földrajzi szempontoknak vetik alá őket (így pl. felvesznek Zemplén megyei helységeket). A Szabolcsból kihagyottak esetében pedig mindig utalnak rá, hogy ezek melyik megye (többször Szatmár) felmérésében szerepelnek. Az eddigiekből világos, hogy nemcsak térképeket kapunk, hanem mintegy mellékletként az illető helység rövid leírása is megvan. E közzétételnek éppen ez a lényege (a szerző gondosságát bizonyítja az is, hogy a kötet végén néhány térképet is közzétesz). Azt mondanom se kell, hogy itt is a katonai-földrajzi szempontok a meghatározók. Az egyes objektumok nevei számukra másodlagosak, nekünk viszont éppen ezek lennének a lényegesek. Nem szerepel annyi név a leírásban, mint amennyit várnánk (azért így is van éppen elég). Egy katonai számára az a lényeg, hogy az illető területen mocsár van, és nem az, hogy a neve pl. *Füzes Ret*. A nevek leírása hallomás után történt. Ez a magyarul nem tudó térképész számára azt (is) jelentette, hogy megpróbálta saját nyelvéhez idomítani a neveket. Ráadásul az Eperjessy-féle átírásban is voltak elírások, így Pók Judit számára nem maradt más lehetőség, mint az, hogy a térképek alapján azonosítsa az elnevezéseket. Ez, természetesen, nem mindig egyértelmű. A bizonytalanságot – igen helyesen – kérdőjellel látta el. Felhasználta a korabeli nem katonai jellegű térképeket is: így munkája csaknem eléri a maximumot. A Pesty-féle gyűjtés alapján több helynév mellől el lehetett volna hagyni a kérdőjelet (mellesleg jegyzem meg, hogy a Pesty-féle anyag – 145 helységgel – meg fog jelenni magam és Mező András közzétételében a Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Szemle kiadásában). Említettem, hogy a kiemelkedések (*Bintak hegy* = *Péntek hegy*) és a mocsarak (*Meszes to* = *Mézes tó*) szerepelnek leginkább. Az országutakat minden esetben feltüntetik a mérnökök. Élelmezés szempontjából nem közömbös a csárdák megnevezése sem (pl.

Hajdúböszörménynél a *Trimpo* = *Tirimpó csárda* – később dülönév alakult belőle).

A leírásokat Mutató zárja. Itt megtalálhatjuk mindazon neveket helységekre lebontva, amelyek a könyvben szerepelnek.

Első látásra ez a könyv a honismeret számára nyújt sokat. Ám a névtudományi jelentőségét sem szabad lebecsülni. Megtudhatjuk például, hogy egy-egy helységnek mi volt az akkor használatos neve. Érdemes megjegyezni azt is, hogy a határrésznevek többsége még ma is él.

Hangsúlyoztam, hogy katonai leírás. Napjainkra a katonai jelleg megszűnt – maradt a honismereti, történeti földrajzi és onomasztikai jelentősége. A szerző egyébként azóta már kiadta Szatmár megye leírását is, jelenleg Bereg megyén dolgozik.

MIZSER LAJOS

**A munkácsi görögkatolikus püspökség lelkészsképeinek
1806. évi összeírása. Szerk. Udvari István. Nyíregyháza, 1990.
(Vasvári Pál Társaság Füzetek 3. sz.) 189 lap**

A kötetet nemcsak szerkesztette, hanem nagyobbbrészt írta is Udvari István. Mellette még Bendász István, János István, Páll István és – utoljára, de a betűrendhez igazodva – ifj. Udvari István nevét kell megemlítenünk, mint egy-egy fejezet vagy különleges témájú kisebb tanulmány, összesítő táblázat, statisztikai földolgozás szerzőjét. (Már maga ez a névsor keresztnév-gyakorisági adattár!) Végeredményben tehát kollektív munka, mégis a szerkesztő (és egyúttal alighanem sorozatszerkesztő) érdeme, hogy elsősorban a magyar és szláv történettudomány, művelődéstörténet, de a névtudomány számára is jelentős adatokat tartalmazó könyv áll rendelkezésünkre egy eléggé ismeretlen területről: a 19. század eleji görögkatolikusok számáról, nemzetiségi megoszlásáról, lakóhelyeiről, azok neveiről.

Mint említettem, elsősorban nem a névkutatók számára forrásmunka ez a kötet, s ez megtudható az összeírás latin nyelvű (de itt lefordított) hosszas alcíméből is, mely ugyanis így hangzik: „Összegez ősszeírása az egész, áldott Munkácsi Egyházmegye parochusainak, parochiáinak, templomos és templom nélküli filiáinak, ezeknek az anyaegyháztól való távolságának, a lélekszámnak, a jobbágyok, zsellérek, a házasságok, születettek, meghaltak számának, a prédikáció nyelvének, valamint a népiskoláknak”. Mégis be kell mutatnunk a

Névtani Értesítőben ezt a könyvet, hiszen ennek nyomán kereshetjük a 19. század eleji magyar és nem magyar neveket a Kárpátalján.

Igen jelentős népcsoport volt a görögkatolikusság a történelmi Magyarországon. Ezt bizonyítják a kötet statisztikái, amelyek szerint a 18. század végén (1772-ben) 420 ezer, 1806-ban félmilliónál több, 1842-re pedig 671121 lett a lélekszáma a hazai görögkatolikusoknak. A névtan kutatóinak föltétlenül meg kellene vizsgálni az ő neveiket is, hogy hiteles képet kapjunk a korabeli állapotokról, viselőik eredetéről, származásukról stb.

Az összeírásról nem tudjuk meg, hogy valamennyi gyónóképes névadatát tartalmazta-e. A fakszimilék között azonban van olyan, amely az iskolás gyerekek 1803. évi névadatait tartalmazza. Ezeknek a teljes névsoroknak a közlésére minden bizonnyal visszatér majd a szerző. Amennyiben valamennyi személy adata szerepel az összeírásokban, mindnek a közzétételét el lehet képzelni, hiszen épp a közelmúltban kezdte el közölni Zala megye 1745 és 1771 közötti egyházi népesség-összeírásait Ördög Ferenc (Zala megye népesség-összeírásai és egyházlátogatási jegyzőkönyvei. 1745–1771. I–III. Bp.–Zalaegerszeg, 1991–1993), jó példát adva arra, hogy hasonló adattárakat meg lehet jelentetni, s igen nagy szüksége is van erre a névtudománynak, különösen az ország másik végéből.

Visszatérve a kötet ismertetésére megállapíthatjuk, hogy a névtan határterületeit is érinti. Ilyen a népnevek problematikája. Igen sok európai nyelvben a népneveket tulajdonnévnek tekintik, s ha a magyar nem is tartozik közéjük, mi is az elnevezés különleges megnyilvánulását látjuk benne, s a nevezéktannak mindenképp szerves részét keressük benne. Így értékelni kell a ruszinok népnevével foglalkozó tanulmányt is. Az önmaguk elnevezésére használt *rusznák*, *ruszin* mellett a latin *ruthenicus* magyar megfelelőjével (*rutén*) találkozunk a legtöbbit. A 17. századtól tűnt föl az *uhroruszkij* népnév a magyarországi rutén értelmiség szóhasználatában, amelynek magyar tükörfordítását (*magyarorosz*) a 19. században használták néha. Az *ukrajinec* népnevet magukra nem vonatkoztatták a ruszinok, s csak 1945-től terjedt el magyar megfelelőseivel (*ukrán*, *kárpátukrán*) együtt. 1990-től újból föléledt a *ruszin*, *rusznák* népnév használata a Kárpátalján.

A továbbiakban az 1806. évi összeírás körülményeiről, tartalmáról olvashatunk. Megállapíthatjuk, hogy fölhasználható az összeírás a népesség társadalmi rétegződésének, etnikai, nyelvi vizsgálatainak, művelődésének, iskoláztatásának stb. vizsgálatára. Az egyházmegyék településeit egyenként felsorolja a könyv a görögkatolikusok számával, részletezve közöttük a gyónóképesek, jobbágyok, házas és házatlan zsellérek, házaspárok, vegyes házasságok stb. számát. Mindenütt megkapjuk a parochusok, kisegítő lelkészek, káplánok stb. neveit, s ez is bizonyos adattár lehet ennek a népcsoportnak a neveire vonatkozóan. Megállapíthatjuk rövid áttekintés után is, hogy az ő neveiknek többsége (a görögkatolikus lakosság arányszámánál nagyobb százalékban) magyar származásra, anyanyelvre utal. Érdemes lenne részletesebben is földolgozni mind kereszt- mind családneveiket.

Kiváló térképek és gazdag hely- valamint személynévmutató teszi teljessé a kötetet. Névtani szempontból azonban mindenképp a teljes összeírás nevekkal együtt való közlése lesz kívánatos. Reméljük, ezt is kézbe vehetjük közelesem.

HAJDÚ MIHÁLY

Udvari István, A Mária Terézia-féle úrbérrendezés szlovák nyelvű dokumentumai. Adatok a szlovák nép gazdaság- és társadalomtörténetéhez. (Szepességi ruszin falvak népelete Mária Terézia korában). Nyíregyháza, 1991. (Vasvári Pál Társaság Füzetei 4. sz.) 37 lap

Az urbáriumok nyelvi (nyelvjárástörténeti, helyesírás-történeti stb.) és névtani értékeiről aligha kell szólnunk itt, hiszen nincs olyan magyar nyelv- és névtörténész, aki ezeket valamilyen céllal ne használta volna. Nyomtatásban is megjelent sok anyag belőlük, s mégis nagyon hasznos számunkra ez az újabb kötet. Elsősorban az adja meg értékét, hogy nem magyar anyagot közöl a történelmi Magyarországról, s az együttélésnek művelődéstörténeti hatását lehet lemérni az adatok egybevetése alapján.

A szerző kutatása a mai Szlovákia területének egy részére terjed ki, de általános leírásában bemutatja egész Szlovákia korabeli viszonyait a domináns nyelvről, vallásról stb. A 4031 település közül 1054 magyar, 84 német, 2533 szlovák, 406 rutén, 28 lengyel többségű. Az 1636 önálló egyházközség közül 970 római katolikus, 301 görögkeleti, 115 evangélikus, 250 református vallású. Természetesen Szepes vármegyéről részletesebb adatokat is kapunk, s különös aprólékossággal mutatja be a rutén településeket.

Ezek után az egyes falvak urbáriumai következnek két nyelven tabelláikkal (a jobbágynevek felsorolásával, vagyoni helyzetük bemutatásával) együtt. Föltűnő, hogy a névelemek sorrendje következetlen egy tabellán belül is. Minden bizonnyal magyar anyanyelvű személyek esetében is néha latinos formájú a keresztnév, s ez áll elől (*Elias Csugary, Stephan Bodnar, Demetrius Farkas* stb.); szláv neveken is állhat elől a családnév (*Hudak Janko, Brincza Juro, Zubats Maczko, Gbur Misko* stb.). A magyar földbirtokosok nevei mindig magyaros sorrendűek (*Pána Görgey Sandorowo, Pána welkomozneho grof Csáky Imra* [!] stb.), s a ritkán előforduló magyar jobbágynevek között is ez az általánosabb (*Katsala Istok, Szakats Gyura* stb.).

Összesen 19 település teljes urbáriumát kapjuk meg e könyvben, s ez már elegendő a 18. századi szlovák névdivat kutatásához, családnévvizsgálataihoz,

hiszen némely községben száz körüli a följegyzett nevek száma. Meglepő a keresztnévek sokszínűsége, ha összevetjük a korabeli magyar névdivattal. Elsősorban a becenevek bő választéka és alakulásmódjuk változatossága kelthet figyelmet, de sok az olyan név is, amelynek eredetét a Martirologium Romanumban hiába keressük. Természetesen a szlovák nevek kutatói meríthetnek elsősorban haszonnal ebből a hallatlanul gazdag és értékes adattárból.

A könyv sok faksimile mellékletet is tartalmaz részben az urbáriumokból, részben a tabellákról, fassiókból. Ez utóbbiakból huszonötöt közöl magyar és szlovák nyelven párhuzamosan a szerző.

Glosszáriumnak nevezett szómagyarázat és jól szerkesztett helynévmutató zárja a kötetet. A birtokosok és jobbágyság neveit is jó lett volna külön mutatóban felsorolni, így a névgyakoriság vizsgálói sok munkától mentesülhetnének.

HAJDÚ MIHÁLY

**Takács Péter–Udvari István, Szlovák nyelvű paraszti
vallomások Mária Terézia korából. Adalékok zempléni ruszin
és szlovák községek történetéhez. Nyíregyháza, 1992. (Vasvári
Pál Társaság Füzetei 7. sz.) 148 lap**

Az urbáriumok kutatása, föltárása, bemutatása, közzététele fontos feladata a magyar névtudománynak, hiszen a török adóösszeírások ismertebbek, könnyebben hozzáférhetőek, mint a kétszáz évvel később, sokkal megbízhatóbb, magyarok által készített urbáriumok. (Az eddigi közzétételeket is elsősorban történészeknek köszönhetjük.) Ebben a kötetben a szerzők 15 Zemplén megyei település urbáriumát adják közre szlovák és magyar nyelven. Ezek a községek: Bánszka, Detrik, Göröginye, Krasznibrod, Kudlóc, Porubka, Repejő, Ruszka, Sztakcsin, Szuha, Tőketerebes, Ublya, Ulics, Vladicsa, Zubna. Ma valamennyi Szlovákia területén található, s a 18. században zömmel szlovákok és rutének lakták. Urbáriumaiuk szlovák nyelven készültek, a szerzők azonban valamennyit lefordították magyarra, így mi bilingvis kiadást tarthatunk kezünkben.

A Névtani Értesítő olvasóit természetesen az úgynevezett tabellák jobbágyságnevei érdeklik, tehát ezekről számolok be részletesebben. Az összeírók latinos névhasználatára általános. Mind a birtokosok nevei, mind a jobbágyságnevek rendszerint keresztnévvel kezdődnek, s a családnév állnak a második helyen. A keresztnéveket nemcsak lefordították latinra, de a jobbágyság esetében legtöbbször rövidítették is: *Mich. Klimak, Ladis. Simkov, Georg. Bárán*, de a teljes

névalak is előfordul: *Petrus Béres, Ioannes Dobits, Basilius Olenin* stb. Kivételt képez Göröginye, Repejő, Szuha és Zubna falu, ahol magyaros a tabella névhasználata, és sok beceformát találunk a szláv nevek között is: *Galajda Janko, Otavka Jentsa, Paulov Onder* stb., s akad közöttük magyar személy neve is: *Kurucz Mihaly, Kurucz Janko, Varga Mihaly, Varga Janko* stb. Mindennek ellenére a keresztnévek elsősorban névdivatvizsgálatra használhatók. A művelődési hatásokat azonban így is nagyon világosan mutatják.

A családnevek között nagyon kevés a biztosan magyar személy által viselt, ami természetes következménye a szerzők céljának, hiszen a rutén és szlovák lakosság történetéhez szándékoztak föltárni adatokat. A névtudománynak azonban nincsenek nyelvi határai, mivel a nevek eredetük szerint nagyon sok nyelvből valók, bármely nép esetében vizsgáljuk is őket. S ahogyan a nevek átjutnak egyik nyelvből a másikba, a kutatók is utánajárnak az eredetnek az átadó nyelvekben. Különösen vegyes nemzetiségű településeken nem lehet mellőzni a nevek adta lehetőségeket az egymásra hatás kutatásában. Zubnán például egymás mellett élt (valószínűleg lakott) *Holovacs Matyi* és *Holovacs Jaczko*, valamint *Pásztor Stephan* [!] és *Pastor Hricz*. Általában az egy családhoz tartozók követik egymást a névsorokban. Föltételezhetően tehát testvérek vagy unokatestvérek voltak. A szlovákosodásnak vagy a magyarosodásnak példái a fentiek? Mint említettem, az urbárium szlovák nyelvű, a lakosok ruténok vagy szlovákok többségükben, nyilván a beköltözött magyarok hozzájuk igazodtak névhasználatukban is. (A nevet különben sem a viselője, hanem a használója módosítja.)

Az urbáriumok helynévanyaga szegényes. Azokon a vidékeken, ahol nem volt török pusztítás, még a régi falvak nevei sincsenek felsorolva. Itt sem találunk ilyeneket. A személynévanyag viszont annál fontosabb és érdekesebb, sok vizsgálatra, törvényszerűség megállapítására ad lehetőséget. Köszönet a szerzőknek a nagy munkát, sok fáradságot igénylő pontos, megbízható közzétételért.

HAJDÚ MIHÁLY

Udvari István, Lengyelországi szepességi falvak népelete Mária Terézia korában. Adatok a gorálok névszótárához, gazdaság- és társadalomtörténetéhez. Nyíregyháza, 1994. (Vasvári Pál Társaság Füzetei 12. sz.) 96 lap

A történelmi Magyarország népeinek megismertetése a magyar tudomány főadata, s valamennyiünknek ismernünk kell korábbi történelmünk országalkotó elemeit, népeit, népcsoportjait. Hosszú idő óta áldozza ennek a nemes feladatnak idejét és tudományos tevékenysége nagy részét Udvari István, kinek ezzel a kiadvánnyal újabb ismeretlen vagy alig ismert területet sikerült megvilágítani a történelmi Magyarország népeinek életéből. Forrásul most is a 18. században készült urbáriumokat használja, amelyek valóban gazdag forrásai nemcsak a gazdaságtörténetnek, hanem az etnikumok történetének és nem utolsósorban a névtudománynak.

A kötet bevezető fejezetei az urbáriumok technikai elkészülésének, szerkezetének, tartalmának ismereteit adják. Kiváló fakszimilék szemléltetik az elmondottakat, fordításokkal segíti a szerző a megértést, s jegyzeteket fűz kiegészítésül és magyarázatul az eredeti iratokhoz. Itt kaptak helyet a nagyon fontos térképek is, amelyek a korabeli Szepességet, ezen belül a gorál falvakat mutatják be. Ezt követi az urbáriumok hasznosítására vonatkozó fejezet, amelyben fontos és hasznos történeti és gazdaságtörténeti adatokat kapunk Lengyelország és a Szepesség kapcsolatáról, a gorál falvak termékeiről, kereskedelméről, útvisszonyairól, fuvarozási szokásairól, jobbágyterheiről stb.

A legfontosabb azonban a tabellák (a jobbágyok neveit, gazdasági helyzetüket bemutató adatokat tartalmazó kimutatások) közzététele. Kilenc település (Alsólaps, Durstin, Fridman, Jurgó, Kacvink, Krempach, Nedec, Trips, Újbéla) teljes névanyagát kapjuk ezekben a tabellákban. A nevek sorrendje általában latinos, de a nevek formája, alakulásmódja lengyeles, helyesírásuk pedig magyaros. Lássunk néhány példát ezekből a nem mindennapi névlistákból! *Vojtek Klinek, Sztas Szova, Tomek Sztanek, Vojtek Polyak, Jendrek Miskovics, Simek Vojtassow, Pavel Porembszky* stb.

A keresztnévek nyilván hatottak a korabeli magyarság névdivatjára is, de még biztosabban a szlovákságera. A Kázmér névnek a magyarok közötti, a Vojtek keresztnévnek pedig a szlovákok közötti elterjedtsége valószínűleg lengyel, s talán közvetlenül gorál hatás volt. A szlovák és magyar névtanósok együttes kutatása döntheti csak el, s ezek a névsorok megérdemelnék az alaposabb vizsgálatokat.

Meg kellene állapítani a keresztnévek gyakorisági sorrendjét, rekonstruálni kellene eredeti alakjukat, föl kellene dolgozni képzésmódjukat, alakmódosulásait, hogy ha véglegesen nem is, de elfogadhatót mondhassunk a gorálok nyelvi, névhasználati hatásáról a magyar és szlovák nyelvre.

A családnevekkel külön kellene foglalkoznunk, hiszen közöttük most is jó néhány megtalálható a magyar vezetéknév között: *Soltisz* (Soltész), *Polyak* (Polyák), *Nemecz* (Nemec, Nyemecz), *Holupka* (Halupka, Halupa), *Pacziga* (Pacsika), *Szobek*, *Svetz* stb.

A kötet végén két glosszárrium található. Különös műfajt teremtett ezzel a szerző, mivel nem csupán a ma már ismeretlen latin kifejezéseket magyarázza meg, hanem művelődéstörténeti adatokat is közöl: mi volt a császári garas, mennyit ért egy dénár, miben állt a dézsma stb. Az orosz nyelvi összefoglalás után egy másik glosszárrium található, amelyben elsősorban a szlovák szavak kerülnek kifejtésre – orosz nyelven.

Igen gazdag adatanyagú és érdekes tartalmú könyv, s reméljük a szerzőtől még sok hasonlót olvashatunk, vagy éppen használhatunk összehasonlító kutatásainkhoz a jövőben.

HAJDÚ MIHÁLY

A 18. Nemzetközi Névtudományi Kongresszusról

A névtudomány életében mind a hazai mind pedig a nemzetközi kongresszusok igen jelentős események, hiszen kapcsolatteremtésen kívül áttekintést nyújtanak a legfrissebb kutatási eredményekről, és újabb tervek megvalósítására ösztönöznek.

Németország egyik legfiatalabb egyeteme és egyúttal legrégibb városa, Trier vállalta 1993. április 12–17. között a nagy hagyományú világkongresszus megrendezését. A névtudományi világkongresszusok történetében így Németország harmadik alkalommal látta vendégül a világ 43 országából összesereglett 397 névkutatót. Ausztrália kivételével valamennyi földrész képviseltette magát ezen a világtalálkozón. A résztvevő országok földrészenként a következők voltak:

Afrika: Dél-Afrikai Köztársaság, Marokkó, Uganda.

Amerika: Amerikai Egyesült államok, Brazília, Kanada, Mexikó.

Ázsia: Dél-Korea, Izrael, Japán, Kína.

Európa: Albánia, Ausztria, Azerbajdzsán, Belgium, Bulgária, Csehország, Dánia, Észtország, Finnország, Franciaország, Hollandia, Írország, Izland, Jugoszlávia, Lengyelország, Lettország, Litvánia, Magyarország, Moldávia, Nagy-Britannia, Németország, Norvégia, Olaszország, Oroszország, Portugália, Románia, Spanyolország, Svájc, Svédország, Szlovákia, Szlovénia, Ukrajna.

A kongresszuson 10 szekcióban 291 20 perces előadás hangzott el, majd az előadásokat hozzászólások és viták követték. További vitákra nyújtottak lehetőséget az egyes szekciók munkáját összefoglaló és értékelő kerekasztal-beszélgetések. Ezen beszélgetésekre a 2., 3., 4., 6., 7. munkabizottságokban került sor. Az egyes szekciók munkáját a kongresszus utolsó napján rendezett ülésségyülésen a szekciók vezetői külön is értékelték.

A rendező egyetem azt a célt tűzte ki, hogy ez a világkongresszus a családnévkutatás problémáit vitassa meg, és néhány témakörben különböző nemzetek kutatóinak együttműködésére lehetőséget teremtsen. A Nemzetközi Névtudományi Bizottság (ICOS) a Trieri Egyetemet kérte fel korábban arra, hogy irányítsa és szervezze „A román nyelvek személyneveinek történeti szótára” című kiadvány elkészítésének munkáit, melyben számos nemzet neves kutatója vesz részt. A Német Kutatási Munkaközösség, Rheinland Pfalz tartomány valamint az ICOS biztosította a megrendezéshez szükséges anyagi eszközöket. Dieter Kremer, a Trieri Egyetem Romanisztikai Tanszékének tanára volt a kongressz-

szus felelős vezetője, a rendezvény feletti védnökséget pedig Rudolf Scharping, Rheinland Pfalz tartomány miniszterelnöke vállalta. A 18. kongresszus munkabizottságaiban a következő témakörök részletes megbeszélésére került sor.

Az 1. szekció eredetileg a személynevek terminológiai kérdései téma megvitátását (beleértve a tudománytörténeti terminológiákat is) tűzte ki célul. E kérdéskör mellett a következő szempontok szóltak:

Az átgondolt és egységes terminológia használata segítene a nemzetközi kutatásokban. A személynév-terminológiák indokolásánál egy-egy nyelvterületen legalább két szempontot vesznek figyelembe a kutatók. 1. a nemzeti és regionális személynévállomány eltérését. 2. a nemzeti kutatási hagyományok eltérő fejlődését.

A névképzés, névadás és névhasználat területén fontos lenne a terminológiai kérdések tisztázása, mivel így lehetővé válna más tulajdonnév-kategóriákkal szemben a személynév-kategóriák könnyebb meghatározása, valamint célszerű osztályozása.

A személynevek osztályozásánál a kutatók különböző szempontokat vesznek figyelembe (pl. etimológiai, stilisztikai szempontok, mondattani, függőségi viszonyok stb.) és a kutatásban ezeket a kritériumokat egymástól nem választják el élesen, ami néha terminológiai ellentmondásokhoz vezethet. Ebben a témakörben igen kevés kutató szándékozott előadást tartani, így a rendezők kénytelenek voltak a szekciót átszervezni, és „Névetimológia-névtörténet” címen újabb témakört kiírni. A szekcióban 24 előadás hangzott el.

2. szekció: Ebben a munkabizottságban 60 előadásra került sor, és a szervezők úgy döntöttek, hogy egy „A” és egy „B” al-munkabizottságot hoznak létre. Az „A” albizottságban általános névelméleti problémákat vitattak meg, és választ kerestek néhány olyan alapvető kérdésre mint pl.: Hogyan alakul ki és hogyan működik a tulajdonnévrendszer? Hogyan lehet a tulajdonnévrendszert és a köznévrrendszert egymással összehasonlítani? Milyen rendszert képző és rendszert hordozó vonásai vannak a tulajdonneveknek? stb. A „B” alszekció konkrét nyelvek tulajdonnévrendszereit elemezte. Az itt elhangzott előadások nyelvcsoportok, érintkező nyelvek, kultúrkörök, kultúrterületek, társadalmi rétegek és történelmi korszakok tulajdonnévrendszereivel foglalkoztak.

A 3. szekció 41 referátumán névszociológiai kérdésekről halhattunk. Az előadók a személynévadás, használat és társadalmi struktúra egymásrahatását elemezték különböző kultúrákban és népeknél. A munkabizottság magyar résztvevője LAKATOS ERIKA, az MTA Nyelvtudományi Intézetének munkatársa volt, aki „Personal names in the phrases and proverbs of the new Hungarian Dialect Dictionary” címen sikeres előadást tartott.

A 4. munkabizottság azt a célt tűzte maga elé, hogy különböző nyelvekben a helynevek és a személynevek kapcsolatát tárja fel. A szekcióban 47 előadást tartottak. Eredetileg a munkabizottságnak két magyar résztvevője is lett volna. KÁLNÁSI ÁRPÁD, a KLTE oktatója „Personennamen in ungarischen Ortsnamen” című érdekesnek ígérkező előadását sajnos nem tudta megtartani.

A másik magyar résztvevő VINCZE LÁSZLÓ, a budapesti József Attila Gimnázium tanára volt, aki „Personennamen und andere Eigennamen in den städtischen Straßennamen aus dem Mittelalter in Ungarn” című referátumát adta elő.

Az 5. munkabizottság a névtan és a lexikográfia viszonyát vizsgálta. A névtan és a lexikográfia között – főleg több névtani munka szótári jellege miatt – vannak érintkezési pontok. A lexikográfia és vele együtt a lexológia néhány vonatkozásban viszont – pl. a tulajdonnevek feldolgozása kérdésében – a névtannal szembenáll. Ezzel kapcsolatban a következő kérdésekre próbáltak választ keresni: Hol vannak az érintkezési pontok a névtan és a lexikográfia között? Milyen kapcsolat állt fenn közöttük régebben? Milyen fejlődési lehetőségek várhatók a jövőben? Ebben a témakörben összesen 17 referátumot hallhattunk.

A 6. szekciót azzal a céllal hozták létre, hogy a történészek és a névkutatók közti párbeszédet elősegítse. A szekció munkájának központi kérdése volt, hogy a különböző tudományágak hogyan járulnak hozzá és milyen módszerekkel a névadás globális kutatásához. A névkutatók és történészek közös kutatásai a jövőben elvezethetnek a kultúrkörök együttes elemzéséhez. Ez a témakör 9 előadó referátumában szerepelt.

A 7. szekció előadásai áttekintést nyújtottak az irodalmi névadási kutatások jelenlegi állásáról. Az előadók foglalkoztak az újabb fikcióelméletekkel, a névjáték, a névrejtvény, az irodalmi nevek osztályozásának és értelmezésének kérdéseivel, valamint egy-egy korszakra, vagy szerzőre jellemző névadási jegyekkel. A 7. szekcióban 27 előadó tartott felolvasást.

A 8. szekció érdeklődése azon köznévi lexémák felé irányult, amelyek tulajdonnévi alapon képződtek morfológiai változással vagy morfológiai változás nélkül pl. francia *Poubelle* > *poubelle*; *Napoléon* > *napoléonien*. Figyelembe vették a népnévi megjelöléseket, valamint a személyek csoportjainak neveit is pl. francia *Haïtien* > *haïtien*; *Stéphanois* > *stéphanois*. Ebben a témakörben 26 igen érdekes előadást tartottak, melyek a tulajdonnévből köznévvé való átmenet hangtani, morfológiai, szemantikai, stilisztikai, szintaktikai, szövegtani és más vonatkozásait taglalták. A szekcióban VITÁNYI-FERENCZI BORBÁLA, az MTA Nyelvtudományi Intézetének munkatársa „Noms propres écrits avec minuscule” címen tartott előadást.

9. szekció: A szociolingvisztikai és a pragmalingvisztikai irányultságú névkutatás hívta fel a figyelmet a névgyakorlat és a névjog közti összefüggésre és a különbségre. A 18. Nemzetközi Névtudományi Kongresszus nyújtott első ízben lehetőséget arra, hogy ezzel a témával foglalkozzanak a szakemberek, és mindkét tudományág képviselői között elkezdődjön a párbeszéd. A szekció 16 előadása megpróbált áttekintést nyújtani a témakör perspektíváiról és jelenlegi helyzetéről. BÍRÓ ÁGNES-nek, az MTA Nyelvtudományi Intézete munkatársának „Personennamenrecht und gesellschaftliche Personennamenpraxis in Ungarn” című előadása elmaradt, így a szekciónak egyetlen magyar előadója volt, SZABÓ T. ÁDÁM a budapesti Eötvös Loránd Tudományegyetem kutatója

„Namenrecht in Klausenburg, in Kolozsvár und in Cluj bzw. in Cluj-Napoca” című gondolatébresztő referátuma élénk vitát váltott ki a szakemberek körében.

10. szekció: Ennek a szekciónak az volt a célja, hogy fórumot hozzon létre, melyen a névkutatók a szakközönséget kisebb és nagyobb terveikről tájékoztathatták, és lehetőség nyílt arra hogy a szakemberekkel részkérdéseket vitathassanak meg. Alkalmanként tapasztalható ugyanis, hogy kellő információk hiányában párhuzamos tervek valósulnak meg. Összesen 24 kutató avatott be bennünket jövőendő terveibe.

A kongresszus dokumentumait – előadások, kerekasztal-beszélgetések, viták, hozzászólások stb. – a tübingeni Max Niemeyer kiadó a „Patronymica Romanica” sorozatban jelenteti meg. A kongresszus ideje alatt a résztvevő országok szakembereinek publikációiból kiállítás nyílt. Igen hasznos volt a névtudományi folyóiratok kiadóinak és szerkesztőinek találkozója is. Elhatározták, hogy az elkövetkező kongresszusokon is találkozni fognak, és kicserélik tapasztalataikat. A kongresszus utolsó napján az ICOS határozatot hozott az 1996-os Nemzetközi Névtudományi Kongresszus megrendezésének helyéről. A 19. Nemzetközi Névtudományi Kongresszust 1996-ban a skóciai Aberdeen város egyetemén rendezik meg. Német barátaink a résztvevőknek igen gazdag keretprogramot állítottak össze. E rövid áttekintésből is látható, hogy a magyar kutatók több munkabizottságban is szerepeltek, és előadásaikkal elismerést vívtak ki a rangos nemzetközi fórumon. Jó lenne, ha a következő nemzetközi kongresszusoknak több magyar résztvevője lehetne, és mi is intenzívebben bekapcsolódhatnánk számos nagy nemzetközi terv megvalósításába.

VINCZE LÁSZLÓ

Az autók neve képezi a kocsik lelkét

Manfred Gotta, a 45 éves frankfurti reklámszakember szerint egy új kocsitípus nevének bevezetése a nemzetközi piacon legalább 150 000 márkába kerül. Neki köszönheti nevét az *Opel Vectra*, a *Mazda Xedos*, a *Renault Twingo* és a *VW Corrado*. Három évig tartott, amíg Gotta a rendelés elnyerésétől a jogi végzésig „megszülte” a Mazda Új típusának, a *Xedos*nak a nevét. Közben sok időt töltött el a japán gyárban, hogy kitudakolja, milyen is legyen a név: legyen hagyományos vagy inkább modern? Számítógépprogramok többnyire használhatatlan szótöredékeket dobnak ki, s néha elég egy-egy közbeiktatott betű, hogy egy különösen eredeti név szülessen az eddig értelmetlen töredékekből. Hatvan-hetven név kerül a szűk választékba, amely fölött laikusok és szakemberek vitáznak, majd a nevet „kiviszik” mindazon orszá-

gokba, ahol a megrendelő a kocsiját el akarja adni. Ott tisztázzák, hogy szabad-e a név, nem használja-e azt már egy brazil fegyvergyár, netán itt vagy ott káromkodást vagy obszcén elnevezést takar? A második menetben már csak 8–12 név marad. A Mazda Xedosba Gotta beleérezte a hagyományos japán kézműipart, a fejlett technikát és az egyedi formakialakítást, a Xedos név azonban mindenekelőtt figyelemfelkeltő. A VW Corradója Gotta állhatatossága nélkül *Taifunnak* született volna meg, azonban a nevek kiötlője szerint egy ilyen, mindent elsöprő szél neve legfeljebb egy 300 LE-s *Maserati*hez és nem a VW imázsához illett volna. Gotta autónevei szakítottak azzal a hagyománnyal, amely szerint a neveknek jelenteniük kell valamit. Ő a fordított utat járja: oly neveket keres, amelyekről senki sem képzel el semmit. Csak így sikerül az, hogy később mindenki, aki az adott szót hallja, kizárólag arra gondol, amit a betűk mágusa kiagyalt. Gondoljunk csak a *Nivea* vagy a *Persil* márkanevekre. A Gotta név ma kreativitást és eredetiséget jelent a nemzetközi reklámpiacon, 1987 óta nemzetközileg bejegyzett védjegy.

(„*Kieler Nachrichten*”)

(Juhász Dezső ollózta az Autóséletből — 24 [1993]: 1. sz. 11.)